

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Wij plukken 1 liter

1906 in gras

491.99-8
K-82

Հ.Ե.Ց.
237

04 MAY 2010

491.99-8

Ա-82

ՅՈՒՆ. ՍՐԵՐԱԶԵՆ

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

(Պատկերներով)

Допущена Попечительскимъ Советомъ Кавказскаго Учебнаго Округа къ употребленію въ училищахъ.

ԳԻՆԸ 40 409ԷԿ

ՍԵՐԱԳ ՆՊԱԳՐԱՐԻՆԵ

ՍԼԷԲՍԱՆԴՐԱՊՈՒ

Տպարան Գէորգ Ս. Սանդրանցի

1906

17547

20 FEB 2013

7997

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ

Ե Ր Ր Ո Ր Դ Տ Ա Ր Ի

Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն Բ Ա Ժ Ի Ն

1. ՔՈՅՐ ԵՒ ԵՂԲԱՅՐ

Արամը և Սաթենիկը տանը մենակ էին մնացել։—«Արի, Սաթենիկ,—ասաց եղբայրը,—նայենք-տեսնենք, չե՞նք կարող արդեօք մի համեղ բան գտնել ուտելու»։—«Եթէ դու կարող ես ինձ մի այնպիսի տեղ տանել, որ ոչ ոք չտեսնի մեզ, ինչո՞ւ չէ, կըգամ»,—պատասխանեց քույրը։—«Գնանք մառանը, այնտեղ լաւ-լաւ բաներ շատ կան և մեզ ոչ ոք չի տեսնիր»։—«Ո՛չ, Արամ, այնտեղ մեզ մեր հարեանը կարող է տեսնել. նա դռանը փայտ է ջարդում»։—«Դէհ, ուրեմն գնանք խոհանոցը,—համոզում էր Արամը իւր քրոջը.—այնտեղ մի մեծ կճուճ մեղր կայ. մի-մի կտոր հաց կըվերցնենք, կըթաթախենք և կուտենք»։—«Խոհանոցումն էլ մեր հարեանի կիներ կընկատէ մեզ. նա լուսամուտի առաջ նստած՝ թել է մանում»։—«Օ՛, ինչ վախկոտն ես դու.—բացազանչեց փոքրիկ բկիկը.—եթէ այդպէս է, գնանք նկուղը խնձոր ուտելու. այնտեղ էլ խօմ ոչ ոք չի նկատիլ մեզ»։—«Ա՛խ, սիրելի Արամ, դու կարծում ես, թէ նկուղում մեզ ոչ ոք չի տեսնիլ... Միթէ չըզիտես, թէ կայ Մէկը, Որը պատերի միջով անգամ տեսնում է և Որի աչքից մութ տեղերում էլ թաղնուելն անկարելի է»։

2430-91 (1197-61)
(237-90)

Արամը վախեցաւ:— «Ի՞նչ ես ասում, Սաթենիկ, — ասաց նա. — Աստուած մեզ տեսնում է և այնպիսի տեղերում, ուր մարդկանց աչքը ոչինչ չի նկատիլ, ուստի թէ առանձին և թէ մութ անկիւններում մենք չպէտք է դործենք այն, ինչ որ չէինք համարձակուիլ անել ուրիշների մօտ և լոյսի առաջ:

2. Մ Տ Ա Հ Ա Կ Ո Ր Դ Ի Ն

Մի գիւղացի ունէր մի որդի՝ Աշոտ անունով: Աշոտը շատ ստահակ տղայ էր և ամենևին ականջ չէր դնում հօր խրատներին: Մի անգամ հայրը նրան տարաւ իրանց դռան առջևն ընկած գերանի մօտ և ասաց.

— Տես, Աշոտ, ինչքան որ դու ստահակութիւն անես, այնքան մեխ պէտք է խփեմ այս գերանի վրայ և ինչքան որ խելօք լինիս, այնքան մեխ պէտք է հանեմ:

Բայց Աշոտը՝ փոխանակ ուղղուելու՝ աւելի ևս ստահակ էր դառնում, այնպէս որ գերանը շուտով ծածկուեց մեխերով: Անց կացաւ մի ժամանակ: Մի օր հայրը՝ որդուն խելօք տեսնելով՝ հանեց մեխերից մէկը: Այնուհետև որդին հետզհետէ խելօքանում էր և հայրն էլ հանում էր մեխերը:

Վերջապէս մի օր հայրն ասաց Աշոտին.

— Ուրախացիր, զաւակս, ահա մի մեխ էր մնացել գերանի վրայ, այն էլ հանում եմ:

Ասաց ու հանեց մեխը: Սակայն Աշոտը, փոխանակ ուրախանալու՝ սկսեց լաց լինել:

— Ի՞նչու ես լաց լինում, զաւակս, — հարցրից հայրը. — չէ որ աւելի պէտք է ուրախանաս, որովհետև բոլոր մեխերը հանուած են:

— Ա՛խ, հայրիկ, — պատասխանեց Աշոտը. — ճիշտ է՝ մեխերը հանուած են, բայց նրանց տիղերը մնում են:

3. ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹԻՒՆ

Երեք ընկեր անտառի միջով միասին ճանապարհ էին գրնում: Գրանից միքանի օր առաջ այնտեղ զարհուրելի փոթորիկը կոտորատել և արմատախիլ էր արել բազմաթիւ ծառեր. հէնց նոյն իսկ ճանապարհի վրայ միքանի հսկայ կաղնիներ էին ընկած. բայց նրանցից ոչ հեռու՝ միմեանց մօտ կանգնած էին երկու փոքրիկ ծառ:

Հնկերներին սաստիկ զարմացրեց այն, որ փոթորիկն, այդքան մեծամեծ ծառեր տապալելուց յետոյ՝ այդ երկսին անվնաս էր թողել:

— Մօտ գնանք և տեսնենք՝ ինչու՞մն է դրա գաղտնիքը, — ասաց ընկերներից մէկը:

Մօտեցան և սկսեցին նայել: Այստեղ միայն նրանք նկատեցին, որ այդ փոքրիկ ծառերի արմատներն այնպէս պինդ էին հիւսուել միմեանց հետ, որ ոչ մի փոթորիկ չէր կարող խորտակել նրանց:

— Տեսնո՞ւմ ես, — ասաց միւսը, — թէ որքան մեծ նշանակութիւն ունին մտերմութիւնն ու բարեկամութիւնը: Միայնակ մարդը, որքան էլ ուժեղ լինի նա, շուտ կընկճուի դժբաղդութեան առաջ. իսկ այն մարդը, որ ունի հաւատարիմ ընկեր ու բարեկամ, շատ թշուառութիւնների կը դիմադրէ:

4. ԵՐԵՔ ԲԱՐԵԿԱՄ

Մարդու մահը մօտեցել էր և նա իմաց արաւ իւր բարեկամներին, որ գան՝ վերջին հրաժեշտը տալու նրան:

Եկաւ առաջին բարեկամը:— «Մնաս բարեաւ, բարեկամ, ես մեռնում եմ», — ասում է նրան մահամերձը:— «Երբ մեռնես, ես մոմ կը վառեմ քո հոգու փրկութեան համար», — ասաց նրան առաջին բարեկամը. ուրիշ ոչինչ:

Գալիս է երկրորդը և մահամերձին տեսնելուն պէս՝ սկսում է հառաչել և դառնապէս լաց լինել. փաթաթում է հիւանդին, համբուրում նրան:— «Ինչո՞ւ ես հեռանում ինձանից, իմ թանկագին, — ասում է նա. — Ինչպէս բաժանուեմ քեզանից. ցաւալի է, շատ ցաւալի: Չեմ թողնիլ քեզ, մինչև գերեզմանդ կուղեկցեմ»: — «Հարկաւոր է քահանայ հրաւիրել», — մտածում է ինքն իրան այս բարեկամը: Մահից միքանի ըոպէ առաջ եկաւ քահանան: Հիւանդը խոստովանուեց և հաղորդուեց: Հէնց այդ վայրկենին յայտնուում է և երրորդ բարեկամը և մեղմ ու քաղցր ձայնով շշնջում մեռնողի ականջին. — «Ես քեզանից յաւիտեանս չեմ բաժանուիլ»:

Մեռաւ մարդը և բարեկամներից իւրաքանչիւրը կատարեց իւր խոստումը: Հարստութիւնը մոմ վառեց նրա համար: Ազգականներն ու ծանօթները ուղեկցեցին նրան մինչև գերեզման: Իսկ մարդու առաքինութիւնը նրանից անբաժան մնաց, — նա նրա հետ թէ՛ դէպի երկինք՝ Աստուծոյ մօտ բարձրացաւ և թէ՛ երկրիս վրայ նրա յիշատակը վառ պահեց:

5. ԵՂԲԱՅՐԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Երուսաղէմ քաղաքի տեղ երբեմն մի մշակուած դաշտ էր և տաճարի տեղը պատկանում էր երկու եղբօր, որոնցից մէկն ամուսնացած էր, միւսը՝ ամուրի: Հնձի ժամանակ նրանք իրանց խուրճերը կապեցին և երկու հաւասար դէզ բարձրացնելով՝ թողին դաշտումը:

Դիշերն ամուրի եղբայրը մտածում է. — «Եղբայրս կնոջ և որդոց տէր է և նրանց պէտք է կերակրէ, ուստի իրաւացի չի լինիլ, որ նրա և իմ ունեցածը հաւասար լինին. գնամ, իմ բաժնից միքանի խուրճ վեր առնեմ և ծածուկ աւելացնեմ նրա բաժնին. եղբայրս չի տեսնիլ և չի ընդդիմանալ ինձ»: — Այս ասելով՝ նա գնաց, իւր մտածածը կատարեց:

Նոյն գիշերը միւս եղբայրն արթնանալով՝ ասաց իւր կնո-

ջը. — «Եղբայրս ինձանից փոքր է և ամուսնացած չլինելով՝ ոչ ոք չունի, որ իրան օգնէ ու մխիթարէ. ուստի իրաւացի չի լինիլ, որ նրա և իմ ունեցածը հաւասար լինին: Գնամ, իմ բաժնից միքանի խուրճ վեր առնեմ և ծածուկ աւելացնեմ նրա բաժնին. եղբայրս չի տեսնիլ և չի ընդդիմանալ ինձ»: — Այս ասելով՝ նա էլ գնաց, իւր մտածածը կատարեց:

Հետեւեալ առաւօտ եղբայրները դաշտ գնացին և շատ զարմացան, երբ տեսան, որ երկու դէզերն էլ հաւասար էին և անփոփոխ:

Միւս գիշերը պարձեալ նոյնն արին... Եւ այսպիսով նրանց դէզերը ոչ պակասում էին, ոչ աւելանում: Վերջապէս, մի գիշեր, այս գաղտնիքն իմանալու համար, երկուսն էլ արթուն մնացին և՛ երբ խուրճերը շալկած տանում էին միմեանց դէզի վրայ դնելու՝ յանկարծ իրար տեսան:

Այս պատճառով մարդիկ օրհնեցին այս երկու եղբայրների արտը և Աստուծոյ տաճարը շինեցին այնտեղ:

6. ՀԱՐԱՋԱՏ ՄԱՅՐԸ

Պաղէստինում մի ընտանիքի մէջ ապրում էին երկու կին: Դրանցից իւրաքանչիւրը մի-մի ծծի երեխայ ունէր: Մի անգամ, գիշերը, կանանցից մէկը քնած ժամանակ իւր երեխային տակովն արաւ, խեղդեց: Արթնանալով և նկատելով այդ՝ նա իւր քնած դրացու մօտից կամացուկ վեր առաւ նրա կենդանի երեխային, իսկ մեռածին դրեց նրա անկողինը: Առաւօտը, երբ այս վերջինը կամենում էր կերակրել իւր որդուն, յանկարծ տեսաւ, որ երեխան մեռած է և իսկոյն ճանաչեց, որ դա իրանը չէ: «Սա իմ որդին չէ, — ասաց դրացուհուն, — այլ քոնն է. տուր ինձ իմ զաւակը»: — «Սուտ ես խօսում, — վրայ բերեց միւսը, — այդ քո որդին է, իսկ կենդանին իմն է»:

Եւ նրանք սկսեցին վիճել: Հաւաքուեցան մարդիկ, բայց ոչ ոք չէր կարող հասկանալ, թէ՛ նրանցից որն է ճշմարիտը:

Այդ ժամանակները Պաղէստինում իշխում էր Սողոմոն անու-
նով մի իմաստուն թագաւոր: Կանայք վեր առան թէ մեռած
և թէ կենդանի երեխաներին և բերին թագաւորի մօտ:

Սողոմոն թագաւորը, լսելով նրանց զանգատը, իսկոյն կան-
չեց իւր թիկնապահներից մէկին և հրամայեց կենդանի երե-
խային կէս անել ու բաժանել զանգատաւորներին: Հէնց որ
երեխայի հարազատ մայրը լսեց այս հրամանը, իսկոյն թա-
գաւորի ոտներն ընկաւ և ասաց.— «Տէր թագաւոր, մի հրամա-
յիր սպանել երեխային. տո՛ւր, թող նրան լինի, միայն թէ
կենդանի մնայ»: Իսկ միւս կինն ասաց.— «Թագաւորն արգար
դատեց. թող սա ո՛չ բեզ լինի, ո՛չ ինձ»:

Թագաւորն իսկոյն հասկացաւ, թէ կանանցից ո՞րն է մանու-
կի հարազատ մայրը և հրամայեց նրան տալ երեխային:

7. ԾՆՈՂԱՍՏԷՐ ԱՂՋԻԿԸ

Զինաստանում մի հին օրէնք կայ, որի զօրութեամբ կտրում
են ան մարդու ձեռքերը, ով որ խաբեբայութեան մէջ բռնուի:
Մի անգամ այդ երկրի իշխաններից մէկին մեղադրեցին այդ
յանցանքի մէջ և երբ թագաւորի հրամանով պէտք է կատար-
ուէր պատիժը, յանկարծ պալատը մտաւ դատապարտուած
իշխանի մանկահասակ աղջիկը և խնդրեց, որ իրան թագաւո-
րին ներկայացնեն: Նրան տարան թագաւորի մօտ: «Մեծ թա-
գաւոր, — ասաց նա. — իմ հայրը շատ իրաւացի կերպով դատա-
պարտուած է պատժի և պէտք է զրկուի իւր ձեռքերից: Ահա,
կտրել տուր սրանք, — գոչեց նա, մեկնելով իւր փոքրիկ ձեռ-
քերը, — այս ձեռքերն էլ պատկանում են իմ դժբաղդ հօրը:
Սրանք ընդունակ չեն կերակրելու հիւանդ մօրս, թոյլ եղբօրս
և փոքրիկ քրոջս: Հրամայիր օրէնքի բոլոր խստութեամբ
վարուել սրանց հետ, միայն թէ անվնաս մնան հօրս ձեռքերը,
որովհետեւ միայն նրանք կարող են կերակրել մեր թշուառ
ընտանիքը»: Թագաւորը սաստիկ զգացուեց որդիական այս
չերմ սիրուց և ներեց յանցաւորին:

8. ՈՐԴԻԱԿԱՆ ՍԷՐ

Լիւղիայի Կրեսոս թագաւորը մի որդի ունէր Ատիս անու-
նով, որն ի ծնէ համբ էր: Հայրն ամեն ջանք գործ էր դրել
բնութեան այս թերութիւնը բժշկելու համար, սակայն բժիշկ-
ների բոլոր գիտութիւնը չէր կարողացել մի օգնութիւն բերել:

Մի անգամ պարսիկներն յաղթեցին Կրեսոսի զօրքերին
և յարձակուեցան նրա մայրաքաղաքի վրայ: Ատիսը նկատեց,
որ մի զինուոր՝ սուրը ձեռքին՝ վազում է իւր հօր վրայ, որ ըս-
պանէ նրան: Իւր հօրն սպառնացող վտանգը տեսնելով՝ Ատի-
սը, սարսափահար և սրտադող, մոռացաւ իւր բնական պա-
կասութիւնը, բաց արաւ բերանը և իւր բոլոր ոյժը հաւա-
քեց, որ գոչէ: Ի՜նչ հրաշքներ կարող է գործել որդիական
անկեղծ սէրը. նրա լեզուն կաշկանդող կապանքներն յանկարծ
բացուեցան և նա այս խօսքերն արտասանեց բարձր ձայնով.

— Զինուոր, խնայիր հօրս. դա ինքը՝ Կրեսոս թագաւորն է:

Այսպիսով պատանի Ատիսը փրկեց հօր կեանքը վտանգից
և ինքն էլ առատ կերպով վարձատրուեց իւր որդիական սիրոյ
համար, որովհետեւ ամբողջ կեանքում մտքերն յայտնելու թան-
կազին ձիրքն ստացաւ:

9. ԱՆՁՆԱԶՈՀ ԸՆԿԵՐ

Քաղաքի մի հսկայ տան շինութեան բարձրունքների վրայ
կանգնած էին երկու քարտաշ, որոնցից մէկը ծեր էր, իսկ միւսը
երիտասարդ: Ներքեր, նրանց ոտքերի տակ, աղմկում էր մեծ
քաղաքը, իսկ նրանց շուրջը փշում, վայում էր սառն քամին:

Քարտաշները սիրով աշխատում էին, ուշադրութիւն չը-
դարձնելով ցրտին ու մռնչող քամուն: Քամին հետզհետէ սաստ-
կանում էր: Վերելակները երերում էին և քիչ էր մնում, որ
կործանուէին: Յանկարծ քամու մի ուժգին հոսանք միմեանցից
բաժանեց վերելակների կապերը և նրանք գլորվալով ցած

թափուեցան: Անվնաս մնաց միայն մի տախտակ գերանակալի հետ. քարտաշները մի հնարքով կարողացան բռնել այդ տախտակից և այդպէս կախուած մնացին բարձրում, օդի մէջ:

Քամին մռնչում էր աւելի ուժգին, տախտակը ճարճարտում և կորանում էր մարդկանց ծանրութիւնից: Այն ժամանակ երիտասարդ քարտաշն ասաց ծերին.

— Երևի մեր վերջը հասել է: Մինչև մարդկանց օգնութեան հասնելը մենք չենք կարող կախուած մնալ այս տախտակից. դուցէ մեզանից մէկը կարողանայ, բայց երկսով անկարելի է այդ, որովհետև տախտակը շուտով կը կոտորուի:

— Տէր Աստուած, — հառաչեց ծերը, — ինչ կը լինի իմ երեսխանների վիճակը, եթէ ես մեռնեմ:

— Երեսխաններ շատ ունիս:

— Հինգ հատ:

— Իսկ ես մենակ եմ և ոչինչ ու ոչ ոքի չեմ կորցնիլ, եթէ մեռնեմ: Հարց էլ չի կարող լինել, թէ մեզանից որը պէտք է մեռնի: Մնաս բարեւ, ընկեր:

Եւ երիտասարդ քարտաշն զգուշութեամբ բաց թողեց տախտակն ու թռաւ դէպի ցած: Նրա մարմինն ուժգին թափով դիպաւ սալայատակին և ջարդ ու փշուր եղաւ:

Իսկ ծերունին, ընտանիքի հայրը, ողջ և անվնաս մնաց և իւր ամբողջ կեանքում երախտագիտութեան արցունքներն աչքերին յիշում էր իւր անձնագոր ընկերոջը:

10. ԱՌՈՂՋՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԵՐԿԱՐԱԿԵՑՈՒԹԻՒՆ

Աշնանային մի տաք օր՝ իւր տան առաջ, թումբի վրայ նըստել էր ութսուն տարեկան մի ծերունի: Նրա գլուխը ձիւնի պէս սպիտակ էր, բայց դէմքն առողջ էր և ուրախ. նրա աչքերի կրակը դեռ չէր հանգել, իսկ ձեռքերը, երևում էր, որ դեռ պիտանի էին ամեն տեսակ աշխատանքի համար: Ծերունու մօտ, դռանը, խաղում էին նրա առողջ և կայտառ

թռուներն ու թռնորդիները:

Մի նորահաս երիտասարդ, որ նոր էր եկել քաղաքից, մօտեցաւ ծերունուն և հարցրեց, թէ այդ ինչիցն է, որ չնայելով իւր հասակին, նա այդպէս ուժեղ է և առողջ:

Ծերունին ասաց նրան. — Փոքր հասակիցս սկսած՝ ծագող արևը երբէք ինձ անկողնում չէ տեսել: Ես պարկում էի քնելու, հէնց որ վրայ էր հասնում գիշերը, որն Աստուած պարգևել է մեզ հանգստանալու համար: Տեղիցս վեր կենալով՝ ես երբէք չեմ յօրանջիլ, երբէք չեմ ծուլացիլ, այլ աշխատել եմ եռանդով: Աշխատանքն ամբարցնում էր մարմինս, իսկ աղօթքը՝ հոգիս: Ես միշտ ուրախ եմ եղել, որովհետև միշտ հաւատացել եմ Աստուծոյ օգնութեանը: Ես հաւատացել եմ Աստծուն ու ձեռքերիս, — և նրանք ինձ չեն խաբել:

— Բայց քեզ ո՞վ սովորեցրեց այդ, — հարցրեց երիտասարդը:

Ծերունին վեր կացաւ և տարաւ նրան իւր պարտէզը: Այնտեղ՝ հասուն պտուղներով ծանրաբեռնուած ծառերի տակ, շարքով դրուած էին մեղունների փեթակները:

— Ահա սրանք սովորեցրին ինձ խելք ու միտք, — ասաց ծերունին, ցոյց տալով ծառերն ու փեթակները: — Ես տնկեցի, պատուաստեցի և խնամեցի ծառերը, նրանք բուսան իմ աչքի առաջ և բերկրանքով լցրին սիրտս: Զաւակներիս նման սիրում էի այս ծառերը. նրանք ինձ սովորեցրին, թէ որքան ոգորմած է Աստուած և թէ ինչպէս է նա վարձատրում մարդու աշխատանքի փոխարէն: Իսկ փոքրիկ մեղրաճանճը սովորեցրեց ինձ ջանասիրութիւն, խնայողութիւն և կարգ: Տարիքս անցան հաճելի աշխատանքի մէջ, ուրախ, այդպէս էլ մեծացրի իմ որդիներին և թոռներին:

11. ԲԱՂԴ ԵՒ ՀԱՐՄՏՈՒԹԻՒՆ

Մի անգամ մարդիկ խօսում էին բազմի մասին, — թէ ո՞ւմ ինչպիսի ճակատագիր է վիճակուած: Իհարկէ, այդպիսի դէպ-

քերում գործն առանց նախանձի չի լինիլ. մանաւանդ չքաւորները խիստ նախանձում էին հարուստներին. նրանք պնդում էին, թէ բազում հարստութեան մէջ է կայանում: Մի ծերունի, լսելով դրանց անմիտ դատողութիւնները, հետեւեալ առակը պատմեց.

«Ես մի հարուստ մարդ էի ճանաչում. նա ապրում էր ոսկեզօծ պալատի մէջ, հագնում էր թանկագին շորեր, ուտում-խմում էր հագուստաւոր կերակուրներ ու խմիչքներ. նրա տանը կարծես միշտ խնճոյք, ուրախութիւն էր:

«Մի անգամ այս հարստի մօտ հիւր եկաւ նրա հին բարեկամը. վաղուց էր, որ նրանք չէին տեսնուել, ուստի հարուստն ուրախութիւնից մեծ խնճոյք սարքեց և շատ հիւրեր հրաւիրեց: Սեղանի վրայ ոսկէ և արծաթէ անօթներով հագուստաւոր կերակուրներ էին դրուած, իսկ բիւրեղեայ շշերի և բաժակների մէջ թանկագին խմիչքներն էին փրփուր արձակուում:

«Երկար տեւեց բարեկամների հացկերոյթը. կերան, խմեցին, շատ ուրախացան. միայն տանտէրը ոչինչ չկերաւ, ոչինչ չխմեց, թէպէտ ուրախ-ուրախ խօսում էր բարեկամների հետ: Խնճոյքի վերջը նորեկ հիւրն ասաց հարստին. — «Ես ոչ մի տեղ այնպիսի հարստութիւն, այնպիսի ճոխութիւն չեմ տեսել, ինչպէս այստեղ, քո տանը, և կարծում եմ, որ աշխարհումս քեզ նման երջանիկ մարդ չկայ»:

«Հարուստը հառաչեց, ոսկէ ափսէից վեր առաւ մի խրճճոր և տուեց բարեկամին, խնճորը կարմիր էր և արտաքուստ թարմ, բայց երբ կտրեցին, տեսան, որ նրա մէջ որդունք կար: Բոլոր հիւրերը զարմացած նայեցին հարստին, իսկ նա ասաց. — «Այս խնճորն ու ես — միեւնոյն բաներն ենք. արտաքուստ ես բազում եմ երեւում, սակայն ոչ ոք չի նկատում, որ որդը կրծքում է ինձ»: Այս խօսքերի վրայ նա բաց արաւ կուրծքը և ցոյց տուեց իւր սարսափելի, անբուժելի վէրքը, որ խլուրդ է կոչւում: «Ահա իմ բազումութիւնը, — ասաց հարուստը. — ինչիս են պէտք թանկագին ուտելիքները, քանի որ դրանք քաղցը չեն թւում ինձ. ինչիս են հարկաւոր ոսկի անօթները, քանի որ նրանցով վէրքս չի առողջանալ, ինչ եմ անում փողը,

քանի որ նրանով առողջութիւն չի կարելի դնել»: — Եւ այնուհետեւ էլ չէին նախանձում հարստին»:

12. Ք Ա Ր

Մի աղքատ եկաւ հարստի մօտ և ողորմութիւն խնդրեց: Հարուստը ոչինչ չտուեց և ասաց. — «Հեռացիր այստեղից»: Բայց աղքատը չէր ուզում դատարկաձեռն հեռանալ: Այն ժամանակ հարուստը բարկացաւ, մի քար վեր առաւ և նրանով խփեց աղքատին: Աղքատը վերցրեց քարը և զրպանը դնելով ասաց ինքն իրան. — «Ես այս քարը պէտք է մօտս պահեմ այնքան, մինչև որ ես էլ մի անգամ սրանով հարստին խփեմ:

Եւ այդ ժամանակը հասաւ:

Հարուստը մի մեծ յանցանք գործեց. նրանից խլեցին բոլորը, ինչ որ ունէր, և իրան էլ բանդը դրին: Բանդը տանելիս՝ աղքատը մօտեցաւ նրան, զրպանից հանեց քարը և ձեռքը բարձրացրեց, որ խփէ, բայց յանկարծ միտքը փոխեց և՝ քարը դէն ձգելով՝ ասաց.

— Այսքան ժամանակ իզո՛ւր էի քարը պահում. երբ նա հարուստ էր և զօրեղ, ես կամենում էի վրէժխնդիր լինել նրանից, իսկ այժմ ես խղճում եմ նրան:

13. Մ Ո Ւ Ր Ա Յ Կ Ա Ն

Ես անցնում էի փողոցով: Ինձ կանգնեցրեց մի ծեր, ոյժից ընկած մուրացկան: Աչքերն արտասուալից, ուռած ու կարմրած, շրթուքները կապտած, հագին լաթեր, մալմսի վրայ անմաքուր վէրքեր:

Օ՛, ինչ այլանդակ կերպով մաշել-կերել էր այդ անբաղդ արարածին աղքատութիւնը:

Նա ինձ պարզել էր իւր կարմրած, ուռած ու կեղտերով ծածկուած ձեռքը: Նա հառաչում էր, նա խեղդուած ձայնով ողորմութիւն էր աղերսում:

Սկսեցի գրպաններս տակն ու վրայ անել: Բան չգտայ — ո՛չ փող, ո՛չ ժամացոյց, ո՛չ էլ նոյն իսկ թաշկինակ. հետո ոչինչ չէի վերցրել: Իսկ մուրացկանը շարունակ սպասում էր... և նրա կարկառած ձեռքը թոյլ կերպով հրեւում ու ցնցում էր:

Ինքս ինձ կորցրած, շփոթուած՝ ես ամուր սեղմեցի այդ դողդոջին, այդ կեղտերով ծածկուած ձեռքը. — «Թողութիւն արա՛, եղբայր, ես ոչինչ չունիմ»:

Մուրացկանն իւր կարմրատակած աչքերն յառեց վրաս: Նրա կապտած շրթունքները քմծիծաղ տուին, և նա էլ իւր կողմից պինդ սեղմեց իմ սառած մատները:

«Է՛հ, ի՛նչ արած, եղբայր, — ծամծմեց նա, — դրա համար էլ շնորհակալ եմ. այդ էլ մի ողորմութիւն է, եղբայր»:

Ես հասկացայ, որ ինքս էլ ողորմութիւն ստացայ իմ եղբորից:

14. ՕՏԱՐԱԿԱՆՆԸ

Հին ժամանակները՝ իւր սքանչելի ապարանքում ապրում էր մի հարուստ իշխան: Նա շատ փող էր ծախսում իւր այդ հոյակապ ապարանքի դարդ ու զարդարանքի վրայ, բայց իւր հարստութիւնից ոչինչ չէր տալիս աղքատներին: Մի անգամ, երեկոյեան գէմ, իշխանի տունն եկաւ մի ծերունի օտարական և գիշերելու տեղ խնդրեց: Իշխանը մերժեց օտարականի խնդիրը և հպարտութեամբ գոչեց. — «Իմ տունը հիւրանոց չէ»: Այն ժամանակ օտարականն ասաց. — «Գոնէ թոյլ տուէ՛ք ինձ ձեզ երեք հարց առաջարկել»: — «Հարցրո՛ւ, որքան կամենում ես, — պատասխանեց իշխանը. — քո բոլոր հարցերին ես պատասխան կըտամ»: Օտարականը հարցրեց. — «Ձեզանից առաջ, իշխան, ո՞վ էր ապրում այս ապարանքում»: — «Հայրս», — պատաս-

խանեց իշխանը: «Իսկ նրանից առաջ», — շարունակեց ծերունին: — «Նրանից առաջ ապրում էր իմ պապը»: — «Իսկ ո՞վ պէտք է ապրի այստեղ քեզանից յետոյ»: — «Յուսով եմ՝ որ իմ որդին»: — «Ուրեմն, — շարունակեց օտարականը, — եթէ ձեզանից իւրաքանչիւրը այս ապարանքում ապրում է մի կարճ ժամանակ և յետոյ իւր տեղը տալիս է միւսին, հապա ո՞վ էք դուք բոլորդ, եթէ ո՛չ հիւրեր, և ի՛նչ է ձեր տունը, եթէ ո՛չ հիւրանոց: Ուրեմն, իշխան, շատ փող մի ծախսէ՛ք ձեր ժամանակաւոր կացարանի վրայ, այլ լա՛ւ է՝ բարեգործ և գլխաւոր եղէ՛ք դէպի թշուառները»:

Իշխանին շատ դիւր եկան օտարականի խօսքերը. նա տեղ տուեց ծերունուն և այնուհետեւ միշտ չափազանց կարեկից էր դէպի թշուառները:

15. Ե Ր Կ Ո Ւ Մ Ո Մ

Մի օր երիտասարդի մէկը հարցրեց իւր հարուստ հօրը.

— Հայրիկ, ի՛նչ կերպով դու այդքան հարստութիւն դիւրեցիր: Ես հազիւ կարող եմ ծայրը ծայրին հասցնել մինչև տարուայ վերջը և միշտ պարտքի մէջ եմ:

Հայրը պատասխանեց.

— Չատ հեշտ բան է, դաւակս, հարստանալը: Հարկաւոր միայն բաւականա՛նալ պիտանի բաներով և մի մոմ միայն վառել, երբ կարեք չկայ երկուսը վառելու:

Եւ այս ասելով՝ հայրը հանդցրեց մոմերից մէկը, որոնք այդ միջոցին վառուում էին սենեակի մէջ:

16. Ա Ղ Բ Ի Ի Ր

Ամառնային մի տաք օր երեք ճանապարհորդ պատահեալան իրար մի մաքուր և սառն աղբիւրի մօտ, որ դուրս էր լիւծում դեռնից՝ մեծ ճանապարհից ո՛չ հեռու: Նրա շուրջը

բուսել էին ստուերախիտ ծառեր և գետինը ծածկուած էր խիտ կանաչով: Արտասուքի նման պարզ ջուրը, հաւաքուելով քարից շինուած մի խոր գուշի մէջ, դուրս էր հոսում այնտեղից և արագավազ առուակի ձեով վազում մարգագետնի միջով:

Ճանապարհորդները հանգստացան ծառերի ստուերի տակ և ապա աղբիւրի սառն ջրով զովացան: Աղբիւրի գլխին նրանք նկատեցին մի քար, որի վրայ գրուած էր հետեւեալը. «Նմանուի՛ր այս աղբիւրին»: Ճանապարհորդները կարդացին և սկսեցին մտածել, թէ ինչ է նշանակում այդ:

— Դա մի լաւ խրատ է, — ասաց ճանապարհորդներից մէկը. — այս աղբիւրը հոսում է անդադար, գնում հեռու երկրներ, իւր ջրի մէջ ընդունում է ուրիշ շատ առուակներ և մեծ գետ դառնում. այսպէս էլ մարդը պարտաւոր է անդադար հոգալ իւր գործերը և այն ժամանակ նա յաջողութիւն կունենայ — մեծ հարստութիւն կըդիպէ:

— Ո՛չ, — ասաց երկրորդ ճանապարհորդը. — իմ կարծիքով դա նշանակում է, որ մարդս պէտք է իւր հոգին այս աղբիւրի ջրի նման մաքուր պահէ վատ մտքերից ու ցանկութիւններից: Այս ջուրն այժմ զուարթացնում և ոյժ է տալիս նրանց, որոնք մեզ նման զալիս են հանգստութիւն վայելելու նրա շուրջը. իսկ եթէ այս աղբիւրն անցնէր ամբողջ աշխարհը՝ նրա ջուրն էլ կըպղտորուէր, կըփշանար և այն ժամանակ էլ ինչ օգուտ կըտար նա, ո՞վ ջուր կըխմէր նրանից:

Երրորդ ճանապարհորդը ժպտաց և ասաց.

— Դրա միտքն այն է, որ աղբիւրն ամեն ժամանակ ձրջուր է տալիս ծարաւ մարդկանց և մեզ ուսուցանում, որ մենք էլ բարեք գործենք բոլորին նոյնպէս ձրի՝ առանց վարձատրութեան կամ շնորհակալութեան ակնկալութիւն ու նենալու:

17. ԹԱՆԿԱԳԻՆ ՄԱՏԱՆԻ

Հայրն իւր ամբողջ հարստութիւնը բաժանեց երեք որդոց մէջ՝ իւր մօտ պահելով միայն մի շատ թանկագին մատանի:

— Այս մատանին, — ասաց նա, — ես կըտամ ձեզանից նրան, ով մի մեծ բարեք կըգործէ: Գնացէ՛ք օտար երկրներ և ուղիղ մի տարի յետոյ վերադարձէ՛ք տուն. և այն ժամանակ կըպատմէք ինձ, թէ ով՝ ինչ է արել:

Անցաւ մի տարի: Որդիքը վերադարձան և պատմեցին հօրը, ինչ որ անցել էր իրանց գլխովը:

— Մի հարուստ մարդ, — ասաց մեծ որդին, — առանց ստացականի յանձնեց ինձ մի պարկ ոսկի և բացի երկսիցս՝ ուրիշ ոչ ոքի յայտնի չէր այդ: Հուռով այդ հարուստը մեռաւ: Ես այդ փողը վերադարձրի նրա այրիին:

— Դու ազնիւ ես գտնուել, որդեակ, — ասաց հայրը:

— Մի օր ես անցնում էի ջրաղացի մօտով, — խօսեց միջնակ որդին, — տեսնեմ՝ մի երեխայ ընկաւ ջուրը և քիչ էր մնում, որ խեղդուէր: Ես ընկայ ջուրը և ազատեցի նրան:

— Դու, զաւակս, մեծահոգութիւն ես արել, քո կեանքը՝ ուրիշին ազատելու համար վտանգի ենթարկելով:

— Անտառի միջով անցնելիս, — պատմեց կրտսեր որդին, — տեսայ, որ երկու աւազակ կոզոպտում են մի մարդու. այդ մարդը իմ ամենաոխրերիմ թշնամին էր: Բայց ես վազեցի նրան օգնութեան և մենք երկուսով փախցրինք այն անպիտաններին:

— Ո՛հ, թանկագին զաւակս, եկ, համբուրեմ ճակատդ, — բացազանչեց հայրը. — ահա վեր առ մատանին, սա քոնն է: Թշնամիներին ծառայելը — ամենամեծ բարեքն է: Վատութեան դէմ բարութիւն գործելով՝ մարդս Աստծուն է նմանում:

2430-91

18. ԱԳԱՀՈՒԹԵԱՆ ՀԵՏԵՒԱՆՔԸ

Երեք մարդ, միասին ճանապարհորդելիս, զանձ գտան և բաժանեցին իրանց մէջ: Բայց որովհետև նրանց ճանապարհի պաշարը պակասել էր, ուստի իրանցից փոքրին ուղարկեցին քաղաք կերակուր բերելու: Նա զնաց և ճանապարհին այսպէս էր մտածում ինքն իրան. — «Ես այժմ հարուստ եմ, բայց աւելի հարուստ կըլինիմ, եթէ ընկերներս մասն էլ ես վեր առնեմ: Եւ դա զժուար չէ: Կըթունաւորեմ այն կերակուրը, որ պէտք է գնեմ, իսկ իմ մասին կտեսնեմ, թէ արդէն ճաշել եմ»:

Իսկ միւս ընկերներն այսպէս էին խօսում. — «Ինչո՞ւ մենք բաժին տանք այն պատանուին. եթէ նրա բաժինն էլ մենք վեր առնենք, աւելի կըհարստանանք: Ուրեմն հէնց որ նա գայ, իսկոյն սպանենք»:

Պատանին բերեց թունաւորած կերակուրը: Ընկերներն իսկոյն հանեցին սրերը և սպանեցին նրան, իսկ իրանք էլ՝ կերակուրն ուտելուց յետոյ՝ մեռան թոյնից: Գանձը մնաց անտէր:

19. ՃՆՃՂՈՒԿ

Որսորդութիւնից վերադառնալիս՝ ես անցնում էի պարտիզի միջով: Հունս վազում էր իմ առաջից: Յանկարծ նա իւր քայլերը փոքրացրեց և կամաց ու զգուշութեամբ սկսեց առաջ գնալ, կարծես որսի հոտ էր առել:

Ես նայեցի փոքր ինչ հեռուն, ճանապարհի վրայ, և տեսայ մի փոքրիկ ճնճղուկ, որի կտուցի շուրջը դեռ զեղին էր, իսկ գլուխը աղուամազով ծածկուած: Նա ցած էր ընկել ընկի (քամին սաստիկ շարժում էր ճանապարհի երկու կողմի ծառերը) և անշարժ ընկած էր միայնակ և անօգնական, փռած ունենալով դեռ հազիւ դուրս եկած փոքրիկ թևերը:

Երբ իմ շունը ծանրաքայլ մօտենում էր նրան, յանկարծ մօտակայ ծառի վրայից մի պառաւ, սև կուրծքով ճնճղուկ,

քարի պէս նետուելով, ընկաւ ուղղակի նրա առաջը և յուսահատ ու սաստիկ ճրվճրվոցով մի-երկու անգամ թռաւ ուղղակի դէպի շան դունչը: Նա յարձակուեց, որ փրկէ, պաշտպանէ իւր ձագը: Բայց նրա փոքրիկ մարմինը դողում էր երկիւղից, նրա ձայնը կատաղի էր. նա ոյժից ընկնում էր, նա գոհւում էր: Ինչպիսի անագին հրէշ պէտք է երևար նրան շունը. բայց և այնպէս նա չկարողացաւ հանգիստ նստել բարձր ու անվտանգ ճիւղի վրայ. նրա ոյժն աւելի թոյլ լինելով, քան թէ կամքը, վայր ձգեց նրան այնտեղից:

Հունը կանգ առաւ, յետ քաշուեց... Երևի նա էլ ճանաչեց այդ ոյժը:

Ես շտապեցի շփոթուած շանս յետ կանչել և հեռացայ՝ զգալով իմ մէջ յարգանք դէպի այդ փոքրիկ թռչունը:

20. ՍՊԱՆՈՒՄԾ ԼՈՐԸ

Ա.

Հայրս սաստիկ սիրում էր որսորդութիւն և լաւ եղանակին, հէնց որ ազատ էր լինում տնային գործերից, վերցնում էր հրացանը, ուսին ձգում որսորդական պարկը, կանչում Բօղարին և գնում կաքաւ ու լոր որսալու: Հատ անգամ նա ինձ էլ էր տանում իւր հետ: Ինչպիսի մեծ բաւականութիւն էր այդ ինձ համար: Քրտինքը թափւում էր երեսիցս, կօշիկներս լցւում էին աւաղով, բայց ես յօգնութիւն չէի զգում և ոչ մի քայլ յետ չէի ընկնում հօրիցս: Իսկ երբ թնդում էր հրացանը և թռչունն ընկնում գետին, ես միշտ թռչկոտում էի և ուրախութիւնից ազդագիւում. ճ, որքան մեծ զուարճութիւն էր: Վիրաւորուած թռչունը թաւալւում էր, թափահարում իւր թևերը խոտերի մէջ կամ Բօղարի ատամներում սեղմուած, արիւնը հոսում էր նրանից, իսկ ես, այնուամենայնիւ, ուրախ էի և խիղճս ամենեւին չէր տանջում ինձ: Ես ոչինչ չէի ցանկանալ — միայն թէ ինքս էլ հրացան արձակէի և լորեր ու կաքաւներ սպանէի: Բայց հայրս յայտնել էր արդէն,

որ տասներկու տարեկանից վաղ ես հրացան չէի ստանալու, իսկ այդ ժամանակ դեռ տասը տարեկան էի:

Բ.

Մի անգամ ես հօրս հետ գնացել էի սրսի: Հայրս մտաւ հաճարի արտին կից կաղնու ցածիկ թփերի տակ, որտեղ միշտ լորեր կարելի էր գտնել: Յանկարծ Բօղարը կանգ առաւ. հայրս կանչեց՝ «բռնիր» և Բօղարի հէնց քթի տակից անցաւ մի լոր ու թռաւ: Բայց նա տարօրինակ կերպով էր թռչում—թռաւում էր, պտույտ-պտույտ գալիս, գետին էր գլորում, կարծես թէ վիրաւորուած կամ թեւ ջարդուած լինէր: Բօղարը մի անգամից յարձակուեց նրա վրայ. նա այդպէս չէր անում, երբ թռչունն իւր սովորական եղանակով էր թռչում: Հայրս չէր կարող հրացանն արձակել, վախենալով, թէ մի գուցէ շանը դիպչի: Յանկարծ տեսնեմ՝ Բօղարը վրայ ընկաւ և բռնեց լորին ու բերեց հօրս: Հայրս վեր առաւ և ոտները դէպի վեր դրեց բռի մէջ: Ես վազեցի նրա մօտ: — «Ի՞նչ է, վիրաւորուած էր», — հարցրի: — «Է, — պատասխանեց հայրս, — վիրաւորուած չէր. երեւի նրա բունն այստեղից հեռու չէ և դիտմամբ վիրաւորուած էր ձեռնում, որ շունը կարծէր, թէ հեշտ է իրան բռնելը»: — «Բայց ինչո՞ւ էր այդպէս անում», — հարցրի ես: — «Որ շանը հեռացնէ իւր ձագերից. յետոյ նա արագ կըթռչէր: Միայն այս անգամ նա իւր հաշուի մէջ սխալուեց, չափն անցկացրեց և ընկաւ Բօղարի ձեռքը»: — «Ուրեմն վիրաւորուած չէ», — հարցրի ես կրկին: — «Ոչ, բայց կենդանի չի մնալ. Բօղարն ատամներով սաստիկ սեղմել է նրան»:

Գ.

Ես աւելի մօտեցայ լորին: Նա, գլուխը կախ ձգած, անշարժ պարկած էր հօրս ձեռքում և իւր մուգ-կարմիր աչիկով նայում էր ինձ: Եւ յանկարծ ես սաստիկ խղճացի նրան. ինձ թւում էր, թէ նա նայում էր ինձ և ասում. — «Ինչո՞ւ պէտք է ես մեռնեմ, ինչո՞ւ: Է՞նչ որ ես իմ պարտքս էի կատարում,

աշխատելով փոքրիկ ձագուկներին ազատել, շանը հեռացնել նրանցից, — և այժմ կորած եմ ես: Անարգարութիւն է դա, անարգարութիւն: — «Հայրիկ, — բացագանչեցի ես. — գուցէ չըմեռնի», — և ուզում էի շփել լորի գլուխը: Բայց հայրս ասաց. — «Ոչ: Ահա նայիր, — իսկոյն նրա ոտները կըձգուեն, մարմինը կըցնցուի և աչքերը կըփակուեն»: Ճիշտ այդպէս էլ եղաւ. Հէնց որ նրա աչքերը փակուեցին, ես սկսեցի լաց լինել: «Ինչո՞ւ ես լալիս», — հարցրեց հայրս: — «Ես դրան խղճում եմ, ասացի, — նա իւր պարտականութիւնն էր կատարում, իսկ մենք սպանեցինք... Դա անարգարութիւն է: Ա՛խ, այժմ ո՞վ կըկերակրէ նրա փոքրիկ, խեղճ ձագուկներին»: Հայրս ուշի-ուշով նայեց ինձ: «Անհոգ կ'աց, — ասաց նա. — ձագուկների հայրը կըկերակրէ նրանց: Բայց սպասիր, — աւելացրեց նա. — Բօղարը նորից պատրաստուած է յարձակուելու... Զինքի բունն է: Այո, լորի բունն է»: Եւ ճիշտ որ, Բօղարի դնչից երկու քայլ հեռու, իրար մօտ պարկած էին չորս փոքրիկ լորիկներ. նրանք, պարանոցները երկարացնելով, կպչում էին միմեանց և այնպէս արագ-արագ էին շնչում, որ կարծես դողում էին. նրանց փետուրներն արդէն դուրս էին եկել, միայն պոչերը շատ կարճ էին: «Հայրիկ, հայրիկ, — գոչեցի ես, սաստիկ վշտացած, — յետ կանչիր Բօղարին, եթէ ոչ նրանց էլ կըսպանէ»: Հայրս ձայն տուեց Բօղարին և, մի կողմ քաշուելով, նստեց մի թփի տակ նախաճաշելու:

Դ.

Ես չուզեցի նախաճաշել և՛ բնի մօտ մնալով՝ զրպանիցս հանեցի սպիտակ թաշկինակս ու լորին պարկեցրի նրա վրայ: «Նայեցէք, — մտածում էի ես, — խեղճ որբիկներ, ահա ձեր մայրը: Նա իրան զոհեց ձեզ համար»: Զագուկներն, առաջուայ նման, արագ-արագ շնչում էին: Ես մօտեցայ հօրս: «Դու այդ լորն ինձ կընծայես», — հարցրի նրան: — «Ինչո՞ւ չէ: Բայց ինչ պէտք է անես»: — «Կամենում եմ թաղել նրան»: — «Թաղել»: — «Այո, այստեղ, նրա բնի մօտ: Տո՛ւր ինձ զանակդ, որ նրա համար մի փոքրիկ գերեզման փորեմ»...

Հայրս առանց մի խօսք խօսելու հանեց իւր դանակը և տուեց ինձ: Ես իսկոյն մի փոքրիկ փոս փորեցի, համբուրեցի լորի կուրծքը, դրի փոսի մէջ և հողով ծածկեցի: Յետոյ միևնոյն դանակով ծառից երկու փոքրիկ ճիւղ կտրեցի, մաքրեցի կեղևը, խաչաձև կապեցի խոտով և այդ խաչը ցցեցի զերեզմանի վրայ: Հուսով մենք հեռացանք այդտեղից, բայց ես շարունակ յետ ու յետ էի նայում,— խաչը սպիտակ էր և երևում էր հեռուից...

Այն գիշերը ես մի երազ տեսայ,— իբր թէ երկնքումն եմ և ինչ—մի փոքրիկ ամպի վրայ կանգնած է իմ լորը, միայն սպիտակ՝ ինչպէս որ խաչն էր. իսկ գլխին նա ունէր մի ոսկէ պսակ — իհարկէ՝ իբր վարձատրութիւն իւր որդոց պատճառով կրած շարշարանքի համար...

Այդ օրից իմ մէջ մեռաւ որսորդութեան սէրը:

21. ԿԱՐՄԻՐ ԼԱՊՏԵՐ

Ա.

Ով որ երկաթուղով ճանապարհորդել է, նա անշուշտ տեսած կըլինի, որ ճանապարհի երկու կողմում շինուած են փոքրիկ տնակներ, որոնց մէջ պահապաններն են բնակուած: Այս պահապանները միշտ հսկում են, որ երկաթագծերը և ճանապարհները կարգ ու կանոնի մէջ լինին. Այդ պատճառով ամեն մի պահապան իւրաքանչիւր օր նայում է իւր տնակից սկսած մինչև հարևան տնակը և երբ տեսնում է, որ ամեն ինչ կարգին է, այն ժամանակ զնացքն անցնելիս կանգնում է իւր տնակի առաջ ցերեկը՝ կանաչ դրօշակը, իսկ գիշերը՝ կանաչ լապտերը ձեռին բռնած: Իսկ եթէ պահապանը նրկատում է, որ մի տեղ կոտրուել է երկաթագիծը, կամ հին գերաններից մէկը փթել է, իսկոյն կանգնում է այնտեղ ցերեկը կարմիր դրօշակով, իսկ գիշերը կարմիր լապտերով և զբաղւում իմաց տալիս մեքենայավարին, որ ճանապարհը փչացած է: Մեքենայավարը տեսնում է այդ կարմիր նշանները,

հասկանում է, որ վտանգ կայ և կանգնեցնում է գնացքը, որ փորձանք չպատահի և մարդկանց կեանքը վտանգի չենթարկէ: Աստուած ոչ անէ, եթէ պահապանը կամ մեքենայավարը մոռանան իրանց պարտականութիւնը,— այն ժամանակ վա՛յ գնացքին էլ. ճանապարհորդներին էլ:

Այդպիսի տնակներից մէկում ապրում էր մի պահապան՝ Սարգիս անունով, նա շատ տարիներ էր անցկացրել այդտեղ և բարեխղճաբար կատարում էր իւր դժուար ծառայութիւնը,— իւրաքանչիւր գնացքից առաջ նայում էր ճանապարհի այն մասը, որն իւր հսկողութեանն էր յանձնուած, և միշտ, գիշեր թէ ցերեկ, զնացքների անցնելու ժամանակ, նա կանգնած էր լինում իւր տեղը կանաչ դրօշակը կամ լապտերը ձեռքին: Չմեռը, ուշադրութիւն չդարձնելով ոչ ցրտին և ոչ մրրկին, նա եռանդով աւելում էր ճանապարհի ձիւներ և երկաթագծերը մաքրում սառույցից:

Բ.

Մի անգամ,— յուլիս ամսին էր այդ,— օրը սաստիկ տաք էր, իսկ երեկոյեան դէմ սկսեցին ամպեր հաւաքուել և երևում էր, որ փոթորիկ պէտք է լինի: Յանկարծ ծառերն սկսեցին սաստիկ քամուց օրօրուել, լսուեց մի խլացնող աղմուկ և մութ գիշերը պատեց երկիրը: Ջրալի անձրևն սկսեց թափուել երկնքից: Փոթորիկն արմատից պոկում էր ահագին ծառերը, վայր էր գլորում հեռագրական սիւները և կտրատում լարերը:

Հէնց այդ ժամանակ Սարգիսը լապտերը ձեռքին ճանապարհն էր գնում: Նա արդէն մօտեցել էր իւր տնակին, երբ յանկարծ ամպի սաստիկ որոտը խլացրեց նրան և զետին գլորեց: Գայժակը խփեց երկաթագծերին, կտուր-կտոր արաւ և ցրուեց այս ու այն կողմ և այրեց խեղճի տնակը:

— Ո՛հ, Աստուած իմ, ինչ կըլինի ճանապարհորդների վիճակը, կորած են բոլորը, կորած են,— բացազանչեց նա, քիչ ուշքի գալով և չորս կողմը նայելով: Վերջապէս նա իւր վերջին ոյժը հաւաքեց ու ոտքի կանգնեց: Հեռուից լսուեց

շողեկառքի սուլոցը: Սարգիսը մօտը կարմիր լապտեր չունենալով, շտապով վառեց փոթորկից հանգած հասարակ լապտերը, իւր կարմիր շապկից մի կտոր կտրեց, դրանով փաթաթեց լապտերը, որքան կարելի էր՝ լոյսն աւելացրեց և նստելով երկաթուղու գծի վրայ, բարձրացրեց այդ լապտերը:

Իսկ տնակն այլուում էր, այլուում էր Սարգսի ամբողջ հարստութիւնը. կրակի երկար լեզուները երևում էին կտուրի արանքներից, քամին տարածում էր կայծերը...

Սարգիսը նայում է դէպի հեռուն, նայում է շարունակ. նրա սիրտը սաստիկ բաբախելուց քիչ է մնում տրարուի, աչքերը մթնում են: Հեռու, հեռու ճանապարհի վրայ երկու կրակ երեւցին — այդ՝ գնացքն է սլանում... «Ահա այս է կրհասնի, դուրս կըլծուի երկաթագծերից, ջարդ ու փշուր կըլինի, բոլորը, բոլորը կըկործանուեն», — մտածում է Սարգիսը: Բայց, փառք Աստուծոյ, այդպէս չեղաւ: Մերենայաւարը նկատեց կարմիր լապտերը և մեղմացրեց ընթացքը. նրանից միքանի քայլ հեռու գնացքը բոլորովին կանգ առաւ, իսկ ուժասպառ Սարգիսը անզգայ փռուեց գետին...

22. ԱՄԵՆԱՊԷՏՔԱԿԱՆ ԲԱՆԸ ԱԶԽԱՐՀՈՒՄՍ

Ա.

Ժամանակով հեռաւոր և ոսկի արեւելքում մի խելացի և արդարամիտ թագաւոր է եղել: Նա ունեցել է երեք որդի:

Եղաւ՝ որ այդ թագաւորը ծերացաւ և ուզեց կառավարութեան զեկն յանձնել իւր որդիներից նրան, որն աւելի ընդունակ կըլինի այդ մեծ գործին:

Եւ դրա համար նա մի օր կանչեց իւր երեք որդիներին և ասաց.

— Սիրելի զաւակներս, տեսնում էք, որ ձեր հայրը ծերացել է և էլ չի կարողանում երկիրը կառավարել: Ես վաղուց իջած կըլինէի իմ գահից, եթէ կատարուած տեսնէի այն մեծ

միտքը, որը երկար տարիներ պաշարել էր հոգիս: Եւ այժմ ով որ ձեզանից իմաստուն կերպով լուծէ իմ այդ միտքը, նա կըստանայ իմ թագաւորութիւնը, նա կըկառավարէ իմ ժողովուրդը:

— Ապրած կենայ մեր սիրելի հայրը, սուրբ է մեզ համար նրա վեհ կամքը: Այդ ինչ մեծ միտք է, որ չէ կարողացել լուծել նրա իմաստուն հոգին:

— Ահա տեսնում էք այն ահագին և մեծածաւալ շտեմարանը, որ վաղուց շինել եմ տուել: Իմ ցանկութիւնս էր լցնել դա մի այնպիսի բանով, որ ամենապէտքականը լինի աշխարհիս երեսին և որով կարողանամ բաղդաւորացնել իմ ժողովուրդը: Այդ շտեմարանը դեռ դատարկ է մնում: Եւ այժմ ձեզանից ով որ կըկարողանայ այդ շտեմարանը իւր բոլոր անկիւններով, ծայրէ-ծայր, լցնել աշխարհիս ամենապէտքական բանով, նա թող լինի իմ ժառանգը: Առէք գանձերիցս, որքան որ կուզէք, և առանձին-առանձին ճանապարհ ընկէք քաղաքից-քաղաք, երկրից-երկիր, գտէք այդ բանը և լցրէք իմ շտեմարանը: Ձեզ եօթն անգամ քառասուն օր ժամանակ եմ տալիս:

Որդիքը համբուրեցին հօր ձեռքն ու ճանապարհ ընկան:

Բ.

Ամբողջ եօթն անգամ քառասուն օր նրանք շրջեցին քաղաքից-քաղաք, երկրից-երկիր, տեսան ուրիշ-ուրիշ մարդիկ, ուրիշ-ուրիշ սովորութիւններ և որոշուած ժամանակին կանգնեցին հօր առաջ:

— Բարձր էք եկել, թանկագին որդիներ: Գտել էք արդեօք ամենապէտքական բանն աշխարհումս:

— Այո, գտել ենք:

Եւ հայրը վեր առաւ որդոցն ու նրանց հետ գնաց շտեմարանի առաջ: Այնտեղ հաւաքուած էին բոլոր պալատականներն ու ժողովուրդը:

Թագաւորը մօտեցաւ շտեմարանի դռանը, բաց արաւ և կանչեց մեծ որդուն.

— Ինչով կըլցնես այս ահագին շտեմարանս, սիրելի որդի

դեակ, ինչ բանով, որ աշխարհումս ամենապէտքական բանը լինի:

Եւ մեծ որդին հանեց գրպանից մի բուռը հացահատիկ և պարզելով դէպի հայրը, ասաց.

— Հացով կըլցնեմ այս ահագին շտեմարանը, թանկագին հայր: Ի՞նչ կայ աշխարհումս աւելի պէտքական, քան հացը: Ո՞վ կարող է առանց հացի ապրել: Չառ թափառեցի, շատ բան տեսայ, սակայն հացից աւելի պէտքական ոչինչ չգտայ:

Այն ժամանակ հայրը կանչեց միջնակ որդուն և նոյն հարցը տուեց, ինչ որ մեծին:

Միջնակ որդին հանեց գրպանից մի բուռը հոգ և պարզելով դէպի հայրը՝ ասաց.

— Հոգով կըլցնեմ այս ահագին շտեմարանը, թանկագին հայր: Ի՞նչ կայ աշխարհումս աւելի պէտքական, քան հոգը: Առանց հոգի հաց չի լինի, իսկ առանց հացի ո՞վ կարող է ապրել: Չառ թափառեցի, շատ բան տեսայ, սակայն հոգից աւելի պէտքական ոչինչ չգտայ:

Գ.

Ամենից վերջը հայրը կանչեց կրտսեր որդուն:

— Ինչո՞վ կըլցնես այս ահագին շտեմարանս, սիրելի որդեակ, ինչ բանով, որ աշխարհումս ամենապէտքականը լինի:

Կրտսեր որդին հաստատուն քայլերով մօտեցաւ շտեմարանին, անցաւ շէմքը և զննեց այդ ահագին, մեծածաւալ և մուլթն ու խաւար շինութիւնը: Բոլորը հետաքրքիր նայում էին նրան:

Ապա նա գրպանից հանեց մի փոքրիկ մոմ, հրահանը խրփեց կայծաքարին, կայծ հանեց և վառեց մոմը: Բոլորը կարծում էին, թէ նա ուզում է կրակի լուսով լաւ զննել շտեմարանը:

— Դէհ, ասա, որդի, ինչո՞վ կըլցնես, — անհամբեր ձայնով նորից հարցրեց հայրը:

— Լոյսով կըլցնեմ այս ահագին շտեմարանը, իմաստուն հայր, լոյսով միայն: Չառ թափառեցի, շատ աշխարհներ տես-

սայ, շատ բան սովորեցի, սակայն լոյսից աւելի պէտքական ոչ մի բան չգտայ: Լոյսն է ամենապէտքական բանն աշխարհում: Առանց լոյսի հողը հաց չի ծնի, առանց լոյսի հողի վրայ մարդ չէր լինի: Չառ թափառեցի, շատ երկրներ տեսայ, շատ բան սովորեցի և գտայ, որ լուսաւորութիւնն ու գիտութիւնն են ամենապէտքական բանը աշխարհում: Եւ լոյսով կարելի է լըցնել ոչ միայն այս ահագին շտեմարանը, այլ և ամբողջ աշխարհը իւր բոլոր անկիւններով, ծայրից-ծայր:

— Ապրիս, — գոչեց ուրախացած հայրը. — քեզ է արժանի իմ զահն ու իշխանութիւնը, քանի որ լոյսով ու գիտութեամբ պէտք է լցնես թագաւորութիւնդ և մարդկանց հոգիները:

— Ապրած կենայ մեր եղբայր թագաւորը, — գոչեցին միաբերան եղբայրները: Ուղիղ որ՝ նա գտաւ ամենապէտքական բանն աշխարհում:

— Ապրած կենայ մեր երիտասարդ լուսաւոր թագաւորը, — գոչեցին ուրախացած պալատականներն ու ժողովուրդը:

Եւ հայրը գրկեց կրտսեր որդուն, ձգեց նրա ուսերի վրայ շողշողուն ծիրանին և տառաւ, նստեցրեց գահի վրայ:

Ամբողջ ժողովուրդն ընկաւ մեծ ուրախութեան մէջ, երգեց ու պարեց քառասուն օր, քառասուն գիշեր, որ ունեցաւ նորից մի խելացի ու լուսամիտ թագաւոր:

23. ԵՐԳԻ ՀՐԱՊՈՅՐԸ

(Հ է ք ի ա թ)

Մեզնից հազար-հազար տարի առաջ, մեզնից շատ-շատ հեռու՝ կապոյտ ծովերի միւս ափում կար մի աշխարհ:

Այնտեղ ծաղիկներ կային, նախշուն ու սիրուն ծաղիկներ, թիթեռների պէս փռուած ժայռերի ու դաշտերի վրայ և հրանց անոյշ հոտով լցուել էին այդ աշխարհի սարերն ու ձորերը:

Այնտեղ աղբիւրներ կային, պայծառ ու քչքչան՝ մանուկ-

ների պէս, որոնք ուրախ ու զուարթ թուչկոտում էին քարից քար՝ ծաղիկները համբուրելով:

Բայց այնտեղ մարդիկ չար էին և անգութ:

Մի խեղճ, մի որբ ու աղքատ մանուկ էր ապրում այդ մարդկանց մէջ. նա գիշերը տեղ չունէր գլուխը դնելու, հաց չունէր ուտելու և շոր՝ հագնելու:

Նա մենակ էր, ինչպէս մի թռչուն՝ ամայի ժայռերի մէջ:

Եւ նա մեծացաւ բոլորի աչքի առաջ՝ անտես և անյայտ. կերակրւում էր դաշտի բոյսերով և պատսպարւում անտառների ու այրերի մէջ:

Բայց բոլոր մարդկանցից ծածուկ՝ նա զննում էր մարդկանց սրտերը և տեսնում, որ քարից են այդ սրտերը, ժեռ քարից:

Եւ երբ բաւական մեծացաւ ու այդ աշխարհի բոլոր մարդկանց սրտերը՝ զննեց ու շօշափեց, վշտացած համոզուեց, որ բոլորի սրտերը քար են, իսկական քար:

Այն ժամանակ նա թողեց այդ քարասիրտ աշխարհը և ճամպայ ընկաւ մի ուրիշ, լաւ աշխարհ գտնելու համար:

Չատ գնաց, թէ քիչ, միայն նա հասաւ ծովափին և երբ ափի աւազների վրայ շրջում էր, տեսաւ այնտեղ ընկած մի շատ սիրուն, շողշողուն ձուկը:

Ձուկը նրան որ տեսաւ, դարձաւ, մարդու լեզուով ասաց.

— Բարի տղայ, ծովի ալիքն ինձ դուրս ձգեց աւազների վրայ և ես չեմ կարող գնալ ծովը քոյրերիս մօտ. խղճա՛ ինձ, վերցրո՛ւ, ծովը ձգիր:

Մանուկը, որ բարի սիրտ չունէր, առանց վախենալու զրկեց ձկանը և զգուշութեամբ տարաւ, ձգեց ծովը:

Եւ երբ ձուկը փաթաթուեց առաջին ալիքին, ասաց բարի մանուկին.

— Ինչ որ սիրտդ ուզում է՝ ասա՛, ես կըկատարեմ քո արած լուրսթեան փոխարէն:

Մանուկը մի փոքր մտածեց և ասաց.

— Ինձ մի այնպիսի հնար տու՛ր, որ մարդկանց կրծքի տակ քարն իսկական սիրտ դարձնեմ:

— Դու սէր ես ուզում, հրաշալի տղայ, շատ լաւ: Կտրիր ծովափի եղեգներէից մէկը և սրինդ շինիր, գնա՛ մարդկանց մէջ և երգիր: Եւ երբ կըտեսնես, որ նրանց աչքերն արցունքով լցուեցին, այն ժամանակ կիմանաս, որ քարը հալուեց, սիրտ դարձաւ....

Այս ասաց ձուկը և իջաւ դէպի ծովի խորքը:

Մանուկն իսկոյն կտրեց եղեգնը, սրինդ շինեց և սկսեց սուրել: Այնպէս քաղցր, այնպէս հոգեգրաւ ու անուշ դուրս հոսեցին հնչիւնները սրնգի միջից, որ բոլոր թռչունները կանգ առան և սկսեցին ականջ դնել:

Մանուկն շտապեց մարդկանց մօտ, մտաւ մարդաշատ քաղաքը, կանգնեց հրապարակի մէջ և սրինգը նուագեց:

Քնքոյշ ու գեղեցիկ՝ ուղղակի մանուկի սրտի խորքից դուրս ցայտեցին երկնային շքեղ երգերը:

Նա երգում էր արցունքով թրջուած հացը աղքատների, ցուրտ, անտուն գիշերները աշնան. նա երգում էր փակ դռներն ու քար սրտերը մարդկանց, անտէր, անտէրունջ մենակութիւնը որբերի:

Մանուկի երգերը տարածուեցին հրապարակի մէջ, մտան ամեն մի խրճիթ և տուն, փշրեցին բոլոր սրտերի քարերը և ծորեցին սրտերի խորքերը:

Եւ այդ մեղմ հնչիւնները լցրին մարդկանց սրտերն անհուն սիրով, որը ծովի պէս յուզում էր և ափերից դուրս թռչում: Մարդիկ ուզում էին դուրս վազել, սիրով ու կարօտով զրկել, փայփայել մի ուրիշ, անծանօթ մարդու, զգուել, համբուրել նրան ու մեռնել նրա համար:

Եւ ահա՛ մարդիկ դուրս թռան տներից, վազեցին հրապարակ, շրջապատեցին մանուկին, առաջին անգամ նկատեցին, որ աղքատ է նա ու մենակ. զրկեցին և համբուրեցին նրան և իրանց կեանքում առաջին անգամ արտասուեցին ու վշտահար հեկեկացին:

Մանուկը նուագում էր աւելի քաղցր, աւելի զգայուն և սրտառու, իսկ մարդիկ բոլորը, բոլորը լսում էին հոգեզմայլ և լալիս էին ու լալիս:

Ահա այդ օրուանից աշխարհ եկաւ երգը. երգի միջոցով հալուեցին քար սրտերը և այդ օրուանից՝ սէրը վշտի հետ անբաժան բուն զրեց մարդկանց սրտերի մէջ:

24. Ա Ր Յ Ո Ւ Ն Ք

Հատ ու շատ դարեր սրանից առաջ ապրում էր մի թագաւոր: Նա այնքան բարի և ողորմած էր, որ ժողովուրդը նրան հօր պէս սիրում ու պաշտում էր և ամեն բոլէ պատրաստ էր նրա համար իւր կեանքը զոհել: Պակաս չէր և թագաւորի սէրը դէպի ժողովուրդը: Նա էլ ժողովրդին էր իւր որդու պէս սիրում և գիշեր-ցերեկ նրա մասին խորհում ու մըտածում: Նրա որեւէ պակասութիւնը, կարիքը տեսնելիս, կամ մի վշտալի խօսք, մի տխուր պատմութիւն նրա մասին լսելիս՝ թագաւորի սիրտը ճմլւում էր, հոգին տակնուվրայ էր լինում... Եւ ահա նա մի օր ուզեցաւ այնպէս անել, որ իւր հրապատակներէց ոչ մինը իրան դժբաղդ չհամարէ և հաստատապէս վճռեց վերջ տալ իւր տէրութեան մէջ գտնուող բոլոր դատապարտեալների արցունքներին: Նա պատուիրեց իւր զըլխաւոր զեսպանին շրջել տէրութեան մէջ գտնուող բոլոր երկրները, որոնք անբաղդ մարդկանց և նրանց արցունքները ժողովել մի ոսկէ սափորի մէջ:

Թագաւորական պաշտօնեան տուանց մի բոլէ գանդադելու, ճանապարհ ընկաւ իւր պետի հրամանը կատարելու:

Նա երկւոր, երկւոր թափառեց դէս ու դէն և սաստիկ յոգնեց, բոլորովին նուաղեց, ուժից ընկաւ:

Նա միքանի անգամ վերադառնում էր այս կամ այն երկիրը, նորից ու նորից ուշիուշով որոնում էր տաքաբաղդներին, երկիւղ կրելով, որ մի գուցէ մոռացութեան տուած կամ աչքից թողած լինի մի որեւիցէ անկիւն, ուր կարող է ծածկուած լինել մի մարդ, որ տառապում է վշտից ու հոգսերից:

Նա շրջում էր սարերի ու ճանապարհների վրայ, մութ-մութ ձորերում ու ճախճախուտ ճահճներում, անցնում էր

նեղ ու խուլ շաւիղներով, մինչև անգամ մտնում էր ամայի, չոր ու ցամաք անապատները, սակայն այնտեղ էլ յայտնում էին անբաղդ, արտասուք թափող մարդիկ: Թագաւորի դեսպանը մխիթարում, սիրտ էր տալիս նրանց բարուր և երջանիկ ապագայի յուսով և նրանց արցունքները ժողովելով ոսկէ սափորի մէջ՝ առաջ էր գնում: Սակայն ուր էլ որ գնում էր, ամեն տեղ, ամեն անկիւնում, տաքաբաղդաբար, առատութեամբ էր գտնում այն, ինչ որ ինքը որոնում էր:

Մէկ տեղ մայրն էր ողբում իւր սիրասուն որդոց մահը, միւս տեղ թոյլ ու սրտամաշ ձայնով որդիքն էին աղաչում, պաղատում հօրը, որ նա մի կտոր հաց տայ իրանց ուտելու, իսկ խեղճ հայրը վշտակոծ և աղիողորմ լալիս էր, որովհետեւ հաց չկար, ինքը հիւանդ էր, գործելու ոյժ չունէր: Մի այլ տեղ մանկահասակ և շնորհագեղ կոյսը՝ կանգնած մեծ ճանապարհի վրայ, որտեղով պէտք է պատերազմից վերադառնար նրա անգին և կարօտեալ եղբայրը, անհամբեր և սրտատրոփ սպասում էր իւր հոգու հատորին և արտասուալից աչքով նայում հեռուն: Այստեղ որդին էր ողբում իւր հօր մահը, այնտեղ մայրն էր հեծկտում, աղի արցունք թափում իւր դստեր գերեզմանի վրայ... Մի խօսքով՝ ուր էլ որ գնում էր թագաւորական պաշտօնեան, ամեն տեղ լաց ու արտասուք էր տեսնում, ամեն տեղ անի ու վախ լսում...

Բայց ահա յանկարծ մի տեղ բոլորովին նոր տեսարան բացուեց նրա աչքի առջև:

Անշուք, բայց մաքուր խրճիթի խորքում, մահուան անկողնի մէջ պառկած էր մի պատկառելի ծերունի և հանգիստ ու անխռով վերջին հրաժարականն էր տալիս իւր երկրաւոր կեանքին: Մթաղնած աչքերով նայում էր նա իւր կնոջն ու որդոցը, որոնք նրա ոտների մօտ կանգնած դառն արցունք էին թափում: Բայց ահա նա իւր երեսը շրջեց դէպի պատը, որի վրայ կախուած էին նրա սուրն ու նիզակը: Նա մի խոր հայեացք ձգեց այդ գէնքերի վրայ, որոնք այնքան յաղթութիւններ էին տարել, և մի ակնթարթում նրա աչքերը պայծառացան, գէմբը վառուեց, որպէս ճաճանչափայլ արեւ: Ծե-

րունին՝ հաւաքելով իւր վերջին ոյժը, գլուխը մի փոքր բարձրացրեց և մեղմ ձայնով արտասանեց.

— Ես մեռնում եմ հանգիստ և խաղաղ սրտով, որովհետև պատուաւոր կերպով ապրեցի: Ինձ հետ դազաղ դրէք և իմ զէնքերը, որովհետև ես չունիմ ոչ ոք, որին կարողանամ կտակել իմ այդ փառքն ու պատիւը: Անարգ որդիս յաւիտեանս արատաւորեց իմ անունը: Նա արժանի չէ այդ զէնքերը կրելու:

Այս ասելիս, աղի արցունքները հեղեղի նման թափուեցին ծերունու աչքերից և թրջեցին նրա ձիւնի պէս սպիտակ մօրուքը: Անշուք խրճիթում մեռելային լուսթիւն տիրեց և ծերունու կրծքից դուրս թռաւ մի խորին հառաչանք...

Նրա մաքուր հոգին վերացաւ աւելի գեղեցիկ, աւելի չըքննող աշխարհ...

Թագաւորական դեսպանը մեծ հոգատարութեամբ ժողովեց վշտահար ծերունու արցունքները և խրճիթից դուրս դաւով՝ շարունակեց առաջ գնալ:

Նրա սափորը հետզհետէ լցւում էր:

Նրա մէջ կային և՛ վշտի, և՛ տառապանքի, և՛ ուրախութեան, և՛ անհուն սիրոյ արցունքներ: Ոսկէ սափորը փակ էր միայն ատելութեան և վրէժխնդրութեան արցունքների համար:

Միքանի տարի անցնելուց յետոյ, թագաւորական դեսպանը դարձաւ իւր պետի մօտ, արցունքներով լի սափորը դրեց նրա առջև և սկսեց պատմել իւր տեսածն ու լսածը: Թագաւորը խորին կարեկցութեամբ լսում էր դեսպանի պատմածները. բայց երբ դեսպանը վերջացրեց իւր պատմութիւնը, թագաւորը տխուր ու տրտում նայեց իւր առջև դրուած սափորի մէջ և ապշած մնաց: Դժբաղդների ամեն մի կաթիլ արցունքը ամենայնստակ և զուտ մարգարտի էր փոխուել, միմիայն անարգ որդու վրայ թափած ապաբաղդ հօր արցունքները մի հազգին և ծանր քար էին դարձել:

— Այժմ պարզ տեսնում եմ, — ասաց թագաւորը, — որ ես կարող եմ լիովին վարձատրել բոլոր տառապեալներին նրանց կրած կորուստների և թափած արցունքների համար, միայն

հայրական արցունքներն են, որոնց հնար չկայ ոչ վարձատրելու, և ոչ էլ աշխարհիս անհուն գանձով ու հարստութեամբ որեւէ հատուցում տալու:

— Այ՛ո, այ՛ո, — շարունակեց թագաւորը, — անպատուած ծերոջներին արցունքները ծանր քար դարձած ճնշում են իրանց տակ անարգ դաւակներին և յաւիտեան անփրկելի պատասխանատու են դարձնում նրանց թէ՛ մարդկանց և թէ՛ Աստուծոյ առջև...

25. «ՓԸԶՈՒՐ ԸՄ ԽՄԱՅ»

Յունուարի մի ցուրտ, շատ ցուրտ օր էր. թրէիր, գետին չէր ընկնիլ: Սպիտակ էր գետինը, սպիտակ էին տների պատերն ու կտուրները, սպիտակ էին մանաւանդ փողոցների և պարտէզների ծառերը. ձիւնի միատեսակ ճերմակ սաւանը փռուած էր ամեն տեղ, պատել էր ամեն ինչ: Գիշերը խիստ պարզկայ էր, և այժմ սառած ձիւնը անցուղարձ անոդների ոտների տակ այնպէս անախորժ ճռճոց էր հանում, որ մարդու մարմինը փշաքաղում էր: Արև չկար. մառախլապատ էր երկինքը. սաստիկ ցրտից յանկարծ խտացած գոլորշիները բարակ եղեամներ դարձած՝ խաղում էին օդի մէջ: Ագռաններն ու աններես ճնճղուկներն անգամ այսօր, սովորականին հակառակ, ճիշ ու աղմուկով չէին թռչկոտում կտրից կտուր, բակից բակ՝ պաշար թռչնելու. նրանք նստոտել էին այս ու այն պատի վրայ, այս ու այն ծառի ճիւղերին լուռ, խղճուկ, կրծկուած. սաստիկ ցուրտը սրանց էլ էր նեղել: Ամենմի անկիւնից, ամեն մի բնից, ամեն մի սաքուից, ուր որ կենդանի շունչ կար՝ ծուխ էր բարձրանում. մարդիկ կուում էին ցրտի դէմ, ինչով և ինչպէս կարող էին՝ տաքանում էին:

Թէև արդէն առաւօտ էր, բայց Ա...ի փողոցները դատարկ էին և անկենդան. ո՞վ էր դժուել այս կատաղի ցրտին գլուխ դուրս հանել տնից. հագիւ փողոցների այս ու այն ծայրում ստուերների պէս երևում էին մուշտակների, եափունջիների կամ վերարկուների մէջ կոլուլուած մարդիկ, քիթ ու պուտուքը

փաթաթած, եղեամով ծածկուած. սրանք էլ, ո՞վ գիտէ, որպիսի անհրաժեշտ կարիքից ստիպուած էին թողել իրանց փափուկ բնակարանները, այն էլ ոչ թէ քայլում էին, այլ ակամայից վազում էին, համարեա հեալով:

Այդ ժամին փողոցի հեռաւոր ծայրում յանկարծ, անսպասելի կերպով, երևացին երկու փոքրիկ մանուկներ, եօթը և տասը տարեկան: Խեղճերը այնքան վտիտ էին, որ ասես գերեզմանից դուրս քաշած մեռելներ լինէին. դժուար էր առանց սոսկումի նայել նրանց վրայ: Երկուսն էլ գլխաբաց, զգզրզուած մազերով, որոնց վրայ առատօրէն թափուել էին եղեամների թերթիկներ. յօնքերի և աչքերի թերթերունքների վրայ նոյնպէս նստել էին եղեամներ, տալով մանուկներին մի անօրինակ, մի խղճալի տեսք: Նրանց մարմինների մերկութիւնը հազիւ հազ ծածկուել էր ինչ-որ ծուլէններով. անհնարին էր նոյն-իսկ որոշել, թէ ինչ է նրանց հագինը, կամ որն է վարտիքը, շապիկը կամ արխալուղը: Տեղացի չէին նրանք, այլ զաղթականներ հեռու տեղից, տարաբաղդ, արեւնոտ երկրից էին եկել, անհայր, անմայր, անտէր... կատարեալ որբիկներ... Սրի և կրակի ճարակ դարձած իրանց խեղճ հայրենիքի մասին այս փոքրիկ թշուառները քիչ բան գիտէին, կամ գուցէ և շատ բան գիտէին, բայց քիչ էին պատմում:

Խեղճերը գիշերները քնում են մի աստուածասիրի գոմում. այնտեղ շատ անասուններ կան, տաք է... Եռաջ փորձեցին մեծ գոմէշների մսուրի մէջ քնել. բայց նրանք այս տարօրինակ մարմինները տեսնելով՝ խրտնեցին. թշուառները վախեցան և փախան, մտան մի փոքրիկ, խղճուկ հորթուկի մսուրը, որ նոյնպէս նիհար էր, նոյնպէս տխուր, նոյնպէս թըշուառ՝ որպէս երկու որբիկները: Խեղճի մայրը հէնց նոր էր մեռել. նրան ծիծ տուող չկար, ուստի կերակրում էին չոր խոտով. բայց նա դեռ ուտել չէր կարողանում, սովոր չէր. մէկ-մէկ ծիլ վերցնում էր, ծամլմորում և վեր ածում. նա միշտ սոված էր, միշտ էլ տխուր, դունչը կախած, օր աւուր նիհարում էր ու նիհարում:

«Թշուառին թշուառն է միշտ մխիթար». որը հորթուկը սիրով հիւրընկալեց որբ մանուկներին. նրանք բարեկամացան և սիրեցին իրար. և երբ գիշերները երկու որբիկները ճիւղ-ճիւղ արած, իրար պինդ խտտած քնում էին մսուրի մէջ՝ հորթուկն էլ իւր փոքրիկ դունչը դնում էր նոյն մսուրի շրթին, քնում էր՝ իւր տաք շունչը մանուկների երեսին փչելով: Գոհ էին մանուկները. միայն փոքրիկ որբը գիշերները շուտ-շուտ վեր էր թըռչում, ճըլում, ճչում, լաց լինում, ապա զարթնելով, գանգատում էր մեծին, թէ գալիս են... տանում են... մորթում են... գոմի խաւարի մէջ սարսափում էր ղեկերից, չարքերից: Եղբայրն այդ ժամանակ աւելի պինդ էր գրկում նրան, հանգստացնում էր, և նրանք կրկին քնում էին:

Լաւ էր գոմը նրանց համար, շատ լաւ. տաք էր... Առաւօտները վաղ զարթնում էին և իրանց վայելած հիւրընկալութեան փոխարէն նախ աւելում, մաքրում, չորացնում էին հորթուկի տակը, գուրգուրում էին նրան, ապա կրում, թափում էին մնացած անասունների աղբը և դուրս էին վազում փողոցներում թափառելու... հաց հաւաքելու... Այսպէս էին ապրում նրանք, և գոհ էին—«գուլում» չկար:

Սրանից առաջ էլ համարեա ամեն օր նրանք շրջում էին փողոցներում. տեղացիք տեսնում էին նրանց նոյն ցնցոտիների մէջ, նոյնպէս ոտաբորիկ, նոյնպէս գլխաբաց, զգզրուած, որպէս այսօր, և ոչ ոքի խիղճը չէր վրդովւում: «Դէհ, եղանակը տաք է, «եթիմն» էլ աներես կըլինի, հաւաքելով կապրեն, էլի». մտածում էին նրանք և խիղճը հանգստացնում: Բայց այսօր... որբերը զարձեալ փողոցումն են: Այս լաւ չէ, անտանելի ցուրտ է: «Օձի ճուտն էլ այս ցրտին թող դըսում չմնայ, մեղք է», մրտածում էին անցորդները... «ախր այդ ինչպէս են բոբիկ, դողդողալով վազում և ինչ կարիք կար այսօր էլ անպատճառ դուրս գալ... Ախ, աներես լակոտներ»...

—Վայ, վայ, սրանց մտիկ տուր, սրանց,—ասաց մի մուշտակաւոր պարարտ մարմին իւր հետ գնացողին՝ երկու վաղող որբերի վրայ ցոյց տալով.—օֆ, հողիս մղկտաց, կրակ մաղուեց գլխիս, կրակ... ինչպէս են դողում, Աստուած իմ.

ախր այս ցրտին ուր էին գուրս գալիս իրանց բնից... Եւ նա ի սրտէ ցանկացաւ, որ այդ որբերն այսօր զոնէ գուրս եկած չլինէին կամ գոնէ ինքը չտեսնէր նրանց դողդողալիս. հանաք չէ, մարդու հացը հարամ եղաւ... — «Եթէ ճաշին միտս ընկնին՝ դժուարութեամբ կըճաշեմ», — մտածեց նա և դէմքը կնճռեց:

Խօսակիցը հասկացաւ ընկերոջ խղճին հասած վիրաւորանքը և կամեցաւ նրան գուրս հանել այդ անախորժ վիճակից:

— Էհ, իգուր ես այդքան անհանգիստ լինում նրանց մասին, բարեկամ. նրանք սովոր են, կրտանեն. ա՛յ, այլ բան է, Աստուած չանէ, եթէ իմ և քո երեխաներին մի բան պատահի. գիտես, իմ Օսիկին որ «եօրդանով» էլ հիմա գուրս հանես՝ տեղն ու տեղը կըսառի, հաւատա՛, կըսառի. սրանց բանն ուրիշ է, սրանք կրտանեն...

Փաստաբանութիւնը խելացի էր, պարարտ մարմինն ու խօսակիցն անցան...

Իսկ որբերը... նրանք շարունակեցին առաջ գնալ փողոցով և ամենեին չէին էլ զարմանում, որ իրանք այս անտանելի ցրտին փողոցումն են, մինչդեռ իրանց հասակակից ո՛չ մի ուրիշ երեխայ չի երևում. նրանք մի բան միայն գիտէին, որ թէև սաստիկ ցուրտ է, թէև իրանք էլ մերկ են, ոտաբոբիկ, գլխաբաց, դողդողում են՝ բայց և այնպէս պէտք է դռներն ընկնեն, որ հաց ճարին. շատ են սոված, երէկ ճաշից սկսած բան չեն կերել...

— Վախ, Գալօ, էս իմա՛յ ցուրտ ա, եամա՛ն, — ասաց փոքրիկը ձեռները իւր կապտած շրթունքներին մօտեցնելով և ոտները խշխշացող ձիւնի վրայ վերև-ներքև անելով:

— Խա՛, Մրտօ, շատ ցուրտ ա, մրմուռ մարդու ջիգեար կուտայ, շուտ արի:

— Ախր «փագեախը» (գոմ) տաք էր, — շարունակեց փոքրիկը լացակումած. արցունքների խղճուկ կաթիլները կախուցին արտևանքներից, բայց առանց ընկնելու սառան:

— Տաք էր, ապա որ անօթի ենք, ինչ էնինք... Փոքրիկը լռեց, կծեց շրթունքները, փչեց մատներին — քո՛ւհ, քո՛ւհ, քո՛ւհ:

Ահա նրանք կանգ առան մի մեծ դարպասի առաջ, որ

բաց էր: Բակի ներսում սաստիկ ցրտից կծկուած քնած էր մի մեծ գամփռ. նա չէր նկատում մանուկներին, որոնք վախվխելով, ձեռք ձեռքի տուած, անվստահ քայլերով ներս մտան բակը և մի փոքր առաջ գնալով՝ տեսան ահաւոր շանը: Մեծը կանգ առաւ, չհամարձակուելով աւելի առաջ գնալ:

— Մրտօ, շունը... կըկծի, դառնանք:

— Ախր անօթի եմ, մսիմ, էլ դո՛ր երթանք, — մրմնջաց փոքրիկը. էս տունն ճոշ ի, փշուր ըմ խաց ուզենք, էլ ման վագենք փագեախ. ցուրտ ա, փետացանք...

Նրանք մի փոքր էլ առաջացան, յուսալով անձայն, անշշուկ անցնել շան մօտից և տանը հասնել: Բայց ձիւնի ճրճոցը զարթեցրեց շանը. նա, գլուխը բարձրացնելով, տեսաւ երկու զգզուած մանուկներին. մի կատաղի ոստին գործեց և վրաները յարձակուեց: Վտանգն զգալով՝ խեղճ մանուկները ճչացին, իրար զրկեցին և վայրկենապէս նստեցին ձիւնի վրայ: Այսպէս են պաշտպանում շների յարձակումից մուրացիկ մանուկներն ու կանայք: Ասես իրանց յաղթահարուած ցոյց տանուկներն ու կանայք: Ասես իրանց յաղթահարուած ցոյց տալով՝ այդ թոյլ արարածներն ուզում են գազանի սրտում դուժգարութեցնել: Եւ արդարև, շունը կանգ առաւ. կենդանու կատաղութիւնը զսպուեց որբերի անպաշտպանութեան առաջ. նա մի փոքր հեռու պառկեց, գլուխը թաթերի վրայ դրած, կարծես հսկելով երկու թշուառների վրայ, որ չլինի թէ վեր կենան, փախչեն: Սրտածմրիկ, արտասուալի տեսարան էր. երկու ոտաբոբիկ, գլխաբաց, ցնցոտիների մէջ դողդողացող մանուկներ, կապտած շրթունքներով, իրար կպած, կծկուել, նստել էին ձիւնի վրայ և լալիս էին. եղեամի թերթիկները խաղում էին ցուրտ օդի մէջ և պտրտուելով թափում էին նրանց զրգզուած մազերի վրայ: Կատաղած շունը նստել էր նրանց կողքին մոմալով, կարծես սպասում էր, որ թշուառները վեր կենան թէ չէ՝ վրայ պրծնի, կտոր-կտոր անէ: Բակում ոչ ոք չկար: Մանուկները շարունակում էին յուսահատ լալ ու ճչալ, սարսափած աչքերով նրանք նայում էին մէկ շանը, մէկ էլ տան դռանը, այնտեղից օգնութիւն սպասելով: Ահա վերջապէս տան դուռը ճռռալով բացուեց և շեմքի վրայ երևաց մի կին:

«Փշուր ըմ խանց», — պողպատին մանուկները միասին դողդոջիւն ձայնով:

— Աներեւ լակոտներ, ասում էի՝ սրանք կըլինին, — մըրթմըրթաց նա և ներս մտնելով՝ բերաւ մի կտոր հաց, տուաւ սարսափած մանուկներին, իսկ ինքը յետ դարձաւ:

Մանուկները խլեցին հացի պատառը և մինչ պատրաստւում էին շտապով դուրս թռչել դռնից՝ շունը վեր թռաւ նըրանց յետից, վրայ պըծաւ, փոքրիկ սրբի ոտքիցը բռնեց կատաղի հոփոցով: Սարսափած մանուկը ճշաց և երեսի վրայ ընկաւ հացը ձեռքին, մինչդեռ մեծը շշկլուած՝ չգիտենալով օգնութեան վազել, թէ փախչել՝ կանգնած մնաց ու լաց էր լինում: Տանտիկինը վազեց, հալածեց կատաղած շանը և երբ ձեռքից բռնելով վեր կացրեց որբիկին՝ երեխան ծանր տնքաց: Դազանի սուր ժանիքները պատռել էին նրա փոքրիկ ոտքը, կաթ-կաթ արիւնը ծորում էր նրա վէրքից և թափւում ձիւնի վրայ: Երեխան ձեռք տուաւ ոտքին. ձեռքը ներկուեց արիւնով. նա զարհուրած յետ քաշեց ձեռքը, նայեց ափին, նայեց վիրաւոր ոտքին և էլ աւելի բարձր ձայնով լալ սկսեց: Ընդունեանայնիւ նա կռացաւ, վերցրեց հացի պատառը և կաղալով ու տնքալով հետեց իւր եղբորը: Արիւնը շարունակում էր կաթել նրա ոտքից, և երկուսով լալիս էին, տեսնելով կարմիր կաթիլները...

Բայց և այնպէս՝ քաղցած, դողդողացող մանուկները կիսեցին հացի արիւնոտ պատառը և մի կտոր կըծելով՝ առաջ գնացին:

Դեռ երբէք հացի մի պատառն այսքան թանկ չէր գնուել...

Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ Բ Ա Ժ Ի Ն

26. Ա Ռ Ա Ի Օ Տ

Առաւօտ է: Ամենքը շարժողութեան մէջ են: Գիւղացիներն արդէն դարձնել են այն փոքրիկ թռչնիկի ձայնից, որ գալիս, նստում է երգիքների վրայ ու կանչում. «Լծէ, լծէ»: Նրանք արդէն լծել են իրանց եզներն ու գոմէշները և բաւական վարել են գետինը: Տների մէջ մատակներն ու կովերը կլթել են: Ոչխարների հօտն էլ դաշտումը մատղաշ արօտներից արդէն մի քաղցր նախաճաշ է արել: Տանտիկինն էլ կովերն ու հորթուկներն էլ դուրս հանում:

Գիւղի աղջկէրբը խումբ-խումբ գնում են դէպի կանաչ մարգագետինը, ծաղիկները կոխելով, ծաղիկներ քաղելով և իրար վրայ ածելով, ծիծաղելով, խայտալով: Նրանք հանդիպում են կաքաւների երամին, լորին, արտուտիկին, որոնք խոտերի տակից թռչկոտում են թփից թուփ, ուզենալով իրար նմանուիլ. դու ասա՝ աղջկէրբը թեւաւոր թռչուններին, թէ թռչունները ոտաթռիկ աղջկանց: Նրանք անցնում, գնում են առաջ՝ բանջարներ ժողովելու և կանչելու, աղջկէրբը՝ «քան, քան», կաքաւները՝ «գան, գան»:

Կուռնկը երամով կարաւան է կազմել սլաքաձև, օղի

բարձր տեղերովն անցնելով՝ «կռճ—կռճ» է կանչում: Ծառայ եմ ձայնին:

Երկարատունք արագիւր, կտուցը սրած՝ բնից դուրս է եկել, «հօդ—հօդ» ձայնելով դէպի դաշտն է վազում ջրի ու ցամաքի օձերը բռնելու և սպանելու:

Ձկնկուլը գետերի ափերն է վազում ու «ձըկ—ձըկ» կանչելով՝ ձուկ-մուկ է որոնում՝ կուլ տալու:

Բաղն ու սագը ջրերի վրայ նստած՝ կայտառ նաւավարների պէս թռվռում են ու երգում:

Սանրակատար յոպոպն անհանգիստ ուտոստում է և անդադար աղաղակում՝ «յոպ-յոպ»:

Դեղնապտուկը փափուկ ու մաքուր, ճերմակ ու գեղին շորեր հագած՝ փոքրիկ մացառների ու թանձր խոտերի միջից զլխիկը ցոյց տալով ու թագցնելով՝ իւր ձայնն է լսեցնում:

Սոխակի ձայնն էլ լաւում է բոլոր երգողների ձայների հետ և ամեն խողի ուշքն ու միտքը վերացնում:

Բարբարոս բազէն որոտացող ձայնով վեր ու վայր է սլանում՝ մի անմեղ ու անզգոյշ աղանի կամ տատրակ պատառտելու:

Անզղները, ձրի ապրող աւազակների պէս, մի սպանուածի հոտ առել, գնում են նրա դիակի մսերը կոզոպտելու: Ահա արծինն էլ երևում է. նրա հզօր թևերի բախումից օդը շառաչելով պատռում է. բոլոր թռչունները միանգամից լոււմ են, մինչև անցնի, հեռանայ այդ անհղ ու փառահեղ թագաւորը:

27. ԳԱՐՆԱՆ ՍԿԻՋԲԸ

Գարուն է: Լեռների ձիւնն սկսեց հալուել. դաշտերը վաղուց ժպտում են գեղեցիկ կանաչով: Օդը՝ լցուած անուշահոտ ջերմութեամբ, կեանք է սփռում ամեն կողմ: Ապրիլ ամիսը բերել է իւր հետ աւելի տաք ու պայծառ օրեր: Լեռների վրայ կարմիր, դեղին և սպիտակ շուշանները վաղուց արդէն ծաղկել են և հայ աղջիկները նրանցից փնջեր են կաղմում:

Սունկը, բոխին, ծնեբեկը, սիպեխը և լեռնային զանազան բանջարեղէններն առատութեամբ աճում են: Չորերի միջից վազում են հարիւրաւոր աղմկալի վտակներ և օձապտոյտ ընթացքով տարածւում են հովտի մէջ: Նորեկ ծիծեռնակը հրաւիրում է մշակին դէպի դաշտ:

Հայ գիւղացիք արդէն սկսել են դաշտում իրանց վարը վարել: Աշխատութիւնն սկսուել է ամեն տեղ: Գիւղերում մի անգործ մարդ չի կարելի գտնել: Ամեն ոք զբաղուած է իւր մշակութիւններով:

28. ԳԱՐՆԱՆԸ

Ա.

Մայիս ամիսն է. գարունը իւր բոլոր փառահեղութեամբ ամեն շնչաւորի վրայ իւր տպաւորութիւնն է ներշնչել: Վարդահոտը՝ բարակ գեփիւռի շնորհիւ՝ ամեն կողմ հետդ ման է գալիս. լեռ ու դաշտ կանաչներով, սէզներով և սիրի-սիրի համաստ երեքտերեւան խոտերով զարդարուել են. հազարաւոր գոյնզգոյն ծաղիկներ երեսիդ ծիծաղում, խնդում են և առհասարակ մի բուռը հող եղած տեղը բուսական թագաւորութիւնը իւր գահն է դրել:

Քարափների ծերպերիցն էլ կեանք է արտադրում. մի կտոր կոշտ ընկած տեղն էլ կանաչի գլուխ է դուրս ցցել. էլ ապառաժ ու մերկ գետին չի մնացել: Սքանչելի է մայիսը. թռչուններն իրանց աղուամազ ձագերի համար կերակուր են տանում: Ուր է վազվզում օդի մէջ ծրվծրալով ծիծեռնակը. նայիր այն ճնճողիկի՝ փայտփորի բներին. ինչպէս քնքուշիկ ձագուկները՝ դեղին երիզը կտուցի չորս կողմը, բաց են անում իրանց բերանները և, լեզուիկները հանած, ճիչ ու ծրվոց բարձրացրած՝ կերակուր են խնդրում իրանց մօրից. ինչ քաղցր ճուռողիւն են բարձրացրել:

Սակայն այնպէս չէ կարգադրել բնութեան ամենագէտ Արարիչը. թող ինչքան ուզում են՝ սիրուն ճուռիկները միմեանց

առաջը կտրեն. մայրը իւր կարգը լաւ գիտէ. նա հերթը չի կորցնում, իւր հաշուի մէջ չի սխալուում. նա լաւ գիտէ, թէ առաջ կերակուրը որի բերանն է դրել. նա գեռ այն էլ է հասկանում, թէ իւր ընկեր արունն որին է կերակրել: Նա ուրախանում է իւր նախշունիկների վրայ. մի ըրպէ էլ կանգ է առնում բնի մօտ, քրքրում է կտուցիկով ձագերի դեղին, փափուկ բուրդը, փափկացնում է նրանց անկողինն ու թռչում կրկին դէպի դաշտ:

Բ.

Ինչ ախորժալուր է հովուական սրնգի ձայնը մայիս ամսին, երբ նա մի քարի վրայ նստած, կամ լեռան գլխին թեկնած՝ սուլում է ինքնագոհ: Դուր չկարծէք, թէ նա միայն իւր սրտի ուրախութեան համար է ածում. ոչ, նա դրանով հասկացնում է իւր սիրելի հօտին, թէ ժամանակ է ժողովուել իւր չորս կողմը և գնացքն ուղղել դէպի փարախը, ուր սիրունիկ գառներն սպասում են լսելու իրանց մայրիկների մայիւնը:

Ռհ, ինչ հրաշալի տեսարան է, ինչ քաղցր ըրպէ: Գառները լսում են հեռուից մօր ձայնը և անհամբերութիւնից ուզում են կոտրատել գըվուկի (ցանկապատ փարախ) դուռը, դուրս թափուել՝ դիմաւորելու ամենաթանկագին մօրը, որ իրանց համար կուրծքը լի ախորժահամ կաթն է բերում: Մինչև հովիւը բաց կանէ գըվուկի դուռը, ուլերը՝ այդ ճարպիկ պըստիկ սատանաները, քիչ է մնում՝ որ բարձրանան նրա ուսերը:

Նախանձելի է հովուի գրութիւնը հօտի վերագառնալու ժամանակ: Ուլերի ու գառների մկրկոցը, այժ ու ոչխարի հարայ-հրոցը նրա սրտի վրայ անպատմելի տպաւորութիւն են գործում: Ոչ ոք չի կարող բոլոր ցաւերը չմոռանալ այն միջոցին, երբ գառնուկներն իրանց փափիկ դմակները շարժելու և ուլերն իրանց անհանգիստ պոչիկները խաղացնելով՝ իրաւ գլխով են դիպչում:

Գառն ու ոչխարը իրար են խառնում և նրանցից իւրաքանչիւրն աշխատում է գտնել իւր մօրը կամ ձագին: Բաւական է, որ մաքին մի փոքր հոտոտէ, իսկոյն յետ է խփո-

իրան մօտեցող օտար գառանը և հոտոտելիքը դէպի վեր բռնած՝ ցատկում է դէպի այն կողմը, ուր իւր սիրելի հարազատն է: Մօր անոյշ մայիւնը և խանդաղատական ակնարկը թափանցում է անմեղ գառնուկի սիրտը և վստահութիւն է տալիս նրան վազելու դէպի ինքը եկող ոչխարի կուրծք. իսկ վերջինս իսկոյն ոտքերը յետ է բաց անում և թոյլ է տալիս ամենասիրելի գառակին փշփշալով ծծել մօր պտուկները: Եւ սրտի ուրախութիւնն ու մայրական քաղցր գգուանքն աւելացնելու համար՝ նա անդադար լիզում է փոքրիկ գառնուկի թաւշանքման մօրթը:

Անխիղճ են այդ միջոցին մարդիկ. նրանք, իրանց կենսական պիտոյքը հայթայթելու համար, խլում են խեղճ գառան բերնից նրա մօր պտուկը և կաթի մեծ մասը իրանք են կրթում: Անբան անասունն, իհարկէ, լաւ գիտէ մարդկանց անիրաւութիւնը. ինչքան էլ նրանք կթեն, նա իւր գառակի բաժինը թաքցնում է կուրծի մէջ:

Ուշագրութեան արժանի է նաև կթողների իրարանցումը: Գալիս են մանկահաս հարսները և մատաղահաս աղջիկները. նրանք լաւ գիտեն ճաշուայ կթի ժամանակը: Գիւղական փարախներն առհասարակ շինուած են լինում գիւղից մօտիկ, մի ձորամիջում կամ բլրի ստորոտում, քամուց և տօթակէզ արեգակից ապահով: Եւ անհամբեր ամօթխածներն ուսում են կամ շալակում կովկիթն ու կճուճը, զլուխներին են դնում կաթ-քամիչն ու մաղը և գիւղից միասին դուրս գալիս՝ երեք-երեք, չորս-չորս, խումբ-խումբ բաժանուած՝ խնդալով, կատակներ անելով գալիս են փարախը և սպասում են հօտի վերագառնալուն արօտից:

29. ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԸՆՏԱՆԻՔԻ ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔԸ

Առաւօտ է: Ծերունի Խաչօյի տանը թոնիրները վառուում են: Մէկի վրայ դրուած են պղնձէ ահագին կաթսաներ և կաւէ մեծ-մեծ պտուկներ ու կերակուր են եփում, միւսի մէջ հաց

են թխում: Հարսները, աղախինները՝ հաւաքուած թոնիրների շուրջը, ընդհանուր շարժողութեան մէջ են: Տունը՝ լցուած կերակուրների անուշահոտ շոգիով՝ ներկայացնում է մի ահագին խոհանոց, որտեղ, տեսնողը կրկարծէր, թէ ճաշ է պատրաստում մի ամբողջ բանակ կերակրելու համար, եւ իրաւ. բացի ծերունու ահագին գերդաստանից, նրա սեղանից կերակրւում են բազմաթիւ հովիւներ, մշակներ իրանց ընտանիքներով, որոնք ծառայում են նրա տանը: Ամեն օր վառւում են նոյն թոնիրները, ամեն օր պատրաստում է կերակուրների նոյն քանակութիւնը: Եւ ծերունու ժրաջան հարսները մի ըոպէ հանգստութիւն չունին:

Բացի դրանից՝ կային տնտեսական և ուրիշ շատ հոգսեր: Ահա այնտեղ, բազում, հարսներից մէկը կոմբերն ու ոչխարների է կթում. միւսը օջախի վրայ կաթ է տաքացնում՝ մածուն շինելու համար. երրորդը պանիր է մակարդում. չորրորդը հալում է խնոցին՝ կարագ պատրաստելու համար: Նրանց շուրջը վազվզում են բազմաթիւ երեխաներ և խաղում են նորածին գառների ու հորթների հետ: Քաղցր է նայել այդ գիւղական բաղադրութեան վրայ: Մանուկ և գառնուկ՝ երկուսն էլ աճում են միասին. դրանք են այն երկու հարստութիւնները, որոնցով ուրախանում, պարծենում է գիւղացին:

Բազի արեահայեաց կողմում, պատի տակ, մէկը միւսի վրայ կարգով շարուած են միքանի հարիւր փեթակ: Ապրիլի արեգակը թափում է այնտեղ իւր ջերմ ճառագայթները: Մինչդեռ հարսները միւս կողմում զբաղուած են իրանց դործով, ծերունի Խաչօն այստեղ բաց է անում փեթակների դռնակները: Ճանճերն ուրախ-գուարթ դուրս են թափւում ծակերից, սաւառնում են նրա ալուր գլխի շուրջը, բըզբըզում, վրժվում, թռլթռում են և օդը թնդում է միլիոնաւոր միջատների ձայնից: Գտնւում են նրանց մէջ և այնպիսի չարածրճիներ, որ կծու համբոյրներ են տալիս ծերունու խորշոմած երեսին: Բայց նա ամենեւին ցաւ չէ զգում, միայն ձեռքով բշկով՝ ասում է. — «Ա՛յ չար սատանայ, ինչ վատութիւն է արել քեզ Խաչօն»:

30. ՍԵՐՄՆԱՅԱՆ

Գիւղացին բեռը շալակած գնաց դաշտ, կանգնեց իւր ցելի մօտ. ծանր բեռը ցած դրեց, գոգնոցը կապեց, երկնքին նայեց: «Կապոյտ երկինք, ուղիղ սրտով քեզ եմ կանչում, միայն քեզ, որ դու արեւ, անձրեւ շատ տաս իմ այս սերմին՝ սրբի պէս: Դու լաւ գիտես, թէ քանի մարդ աչք կըղնի ցանածիս, քանի պարտքեր ու պատուհաս միշտ կըսպասեն սերմածիս»: Այսպէս ասաց ու երեսը խաչակնքեց դողալով, սերմը լցրեց գոգնոցի մէջ՝ սկսեց ցանել իւր բռնով:

Յանկարծ մի մուկը վագեց, թռաւ, նրա առջև ծրվծրվաց. «Մեզ համար էլ սերմ ցանիր, որ չկտրենք ողջ սերմած»: — «Ահա, այս ձեր ցեղին լինի, պտղաբերուի ձեզ համար. միայն ցանքիս ձեռք չտաք, մեղք եմ, մուկիկ, ու անճար»: Երկրորդ բուռը դեռ չէր ցանել, մի մեծ մորեխ երևաց. — «Մեզ էլ մաս տուր քո սերմից, որ չլափենք կանաչած»: — «Այս էլ ահա ձեզ եմ տալիս, թող շատանայ ձեզ համար. կանաչ արտիս վնաս չտաք, խեղճ եմ աղքատ ու անճար»: Երրորդ բուռը դեռ չէր ցանել, մէկ էլ տեսնես՝ մի մրջին. — «Մեզ էլ մաս տուր, թէ չես ուզում սերմը կրենք մի անկիւն»: — «Ձեզ շատ լաւ եմ ես ճանաչում, այ մրջիւններ, անկուշտ էք. ահա այս էլ թող ձեզ լինի, ողջ սերմածս չկրէք»: Յետոյ յանկարծ կաշաղակը թռաւ, եկաւ նրա մօտ. — «Պարոն, մեզ էլ մարդատեղ դիր, մենք գողեր ենք, չենք երկչոտ»: — «Ահա այս էլ թռչնոց դասին, դուք չունենաք քէն ու ոխ. իմ ցանածը չժողովէք, մեղք եմ, խեղճ եմ, պարտքակոխ»:

Վերջին անգամ խեղճը յիշեց աղքատներին լալ աչքով և տէրտէրի, օտարների մասը սերմեց սուրբ սրտով: Ապա կանգնեց ակօսի մէջ, աչքը գցեց երկնքին. — «Ինչ էլ մնաց, այն ինձ տուր, Տէր, հնձեմ, կալսեմ, տամ պարտքին»...

31. ՍԱՐ ԳՆԱԼԸ

Երբ գարունը բացում է, գիւղացիք սարն են տանում տաւարը: Աղբիւրների գլխին, ծաղիկների մէջ, վրաններ են տնկում և տաւարը ներս անում այս անմահական դրախտը: Առաւօտը, երբ անկողնուցդ վեր ես կենում, հազար սարի ծայրի ամպն ու ծուխը միմեանց խառնուած՝ երկինք են բարձրանում ու ցօղն անձրևի հետ նստում է մարդկանց շորերի և երեսների վրայ: Կանայք կթի տաւարի հետ են—կաթն են ժողովում, իւր ու պանիր շինում: Եղամարդիկ տաւարն արօտ են բշում, բուրդն ու գործուածքը, իւրն ու պանիրը տանում են փողոց, ծախում, իրանց պակասը լրացնում:

Էլ ինչ ասել կուզէ, որ հարս ու աղջիկ այստեղ կուշ ու ձիգ անելով չեն ման գալիս կամ երեսները ծածկում, ինչպէս տանը: Այստեղ բոլորը մէկ ընտանիքի պէս են և ունի վրանը մտնես, ամենքը առողջ, ուրախ ու զուարթ են. այն օդի ու ջրի մէջ, այն ծաղկի ու կանաչի հոտն ու համն առնողի հոգին ու գոյնը ինչ կըլինի հապա: Երբ սարումը հիւր է պատահում, էլ շաբաթով ու ամսով չեն թողնում, որ հեռանայ. աղբիւրների քրքրէշօցը, ջրերի խրշխրշօցը, ծառերի սըլվըլօցը, թռչունների ծըլվըլօցը, հովուի սրինգը, գառան, ոչխարի և տաւարի բառաչը, — այս բոլորը կարծես ասում են քեզ. «Դրախտ ես ուզում՝ այստեղ կ'աց, այսպէս կ'աց, — սիրտդ անմեղ, միտքդ իստակ»:

32. ՄԱՅԻՍՈՒԱՅ ՓՈԹՈՐԻԿԸ

Կէսօրն անցաւ:

Սարի գլխին երկար ժամանակ անշարժացած ամպը, լայնանալով, հեռզհեռէ սկսեց բռնել երկնքի արեամեան մասը. նրա հսկայական ստուերն ընկել էր ամհհի սարերի և դաշտերի վրայ: Յանկարծ հեռուից մի թռչլ գղղղիւնի ձայն լսուեց: Զուտով տեսանելի եղաւ նաև կայծակի թռչլ լոյսը:

Սկսում էր մայիսուայ փոթորիկը:

Փչեց մի հանդարտ, բայց ցուրտ քամի: Դաշտային ծիծեռնակները բոլորովին գետնի վրայով էին թռչում: Դիմացի սարը ծածկուեց մի բարակ մառախուղով, որ՝ արագ-արագ ցած իջնելով՝ տարածուեց ամեն կողմ: Երկինքը բոլորովին սևացաւ. որոտն աւելի և աւելի մօտենում էր. կայծակի կըռմաններն այժմ աւելի երկար էին և պայծառ: Բայց այդ իսկ բոլորին երկնքի արեւեւան մասը բոլորովին պարզ էր և գեղեցիկ ժպտում էր:

Յանկարծ անձրևի խոշոր կաթիլներն սկսեցին մինը միւսի յետևից սաստիկ արագութեամբ թմբկահարել ծառերի տերևներին: Ապա մի բոլոր բոլորովին դադարեց անձրևը, մինչև անգամ ամպերի մէջ երևեցաւ մի փայլուն շերտ, կարծես շուտով այդտեղից պիտի նայէր արեգակը:

Բարակ մառախուղն արդէն հասել էր բլրի ստորոտներին: Միենոյն ժամանակ հեռուից աւելի և աւելի պարզ էր լսում անձրևի աղմուկը: Մի բոլոր չանցած՝ սկսեցին փայլել հառելի կայծակներ: Օգն աւելի և աւելի թանձրանում էր, դժուարանում էր շնչառութիւնը: Որոտոցները, մինը միւսից սարսափելի, սկսեցին այնպէս յաճախ կրկնուել, որ այլևս անկարելի էր որոշել, թէ երբ էր մէկը վերջանում և երբ միւսն սկսում: Մառախուղի բարակ քօղը պատեց ծմակն ու արօտատեղին, ամենայնօրէ անձրևն սկսեց շրջաշրջալ: Մի բոլորում գոյացան փոքրիկ գետակներ, որոնք աղմուկով վազում էին դէպի ձորից անցնող գետակը:

33. ՓՈԹՈՐԻԿԻՑ ՅԵՏՈՅ

Պայծառ արևը ծագեց մեծ, սևաթուր ամպի յետևից: Երկիրը զարդարուեց բիւրաւոր գոյնզգոյն գոհարներով: Այդ գոհարները կազմուել էին այն ջրերի կաթիլներից, որոնք կախուել էին ամեն մի տերևից, ամեն մի խոտից: Մրսացնող հողմիկը կարծես թէ չէր եղել ամենևին. նրա տեղ օդի մէջ

տիրեց մի սքանչելի զովութիւն: Ամեն ինչ կեանք առաւ, ծը-
մակի միջից լսելի եղան մենաւոր թռչնակի դայլայիկները,
որոնցով կարծես փառաբանում էր արեգակի կրկին երևալը:

Ո՛րքան սիրուն, գեղեցիկ էր աշխարհը: Երկինքը դաբ-
ձեալ կապոյտ, արեգակը նոյնպէս գեղաժպիտ: Մի կտոր
ամպ մնացել էր արեւելքում և այդ կտորի վրայ կամարաձև
ոլորուկ էր գեղեցիկ ծիածանը...

34. ԱՆՏԱՌԻ ԳԵՂԵՅԿՈՒԹԻՒՆԸ

Որքան հրաշալի է խիտ անտառի տեսքը կէսօրին, որ-
քան զով է նրա մաքուր օդը և հաճելի տերեւների սօսափիւնը,
երբ մեզմ գեփիւռը հանդարտ շոյում է ծառերի գազաթնները...
Խորհրդաւոր մութը պատել է ներսը:

Ծառերի ճգներին, կանաչ տերեւների հովանու տակ, ապրում
են տեսակ-տեսակ նախշուն, գեղեցիկ թռչնակներ և այս փոք-
րիկ թևաւոր երգիչները թնդացնում են օդը իրանց ձայներով
և խանգարում անտառի լուսթիւնը: Ծառերի վրայ և փշակ-
ներում նրանք իրանց համար բներ են հիւսում, ձուլաններ
ածում և ձագուկներ հանում: Նրանց հանգիստ, ուրախ կեան-
քը խանգարում են երբեմն գիշատիչ գազաններն ու թռչուն-
ները, որոնք՝ գաղտագողի յարձակուելով նրանց վրայ, տա-
նում, լափում են խեղճերին...

Մեծ, խիտ անտառներում խոտն ու ծաղիկները առատ
չեն լինում: Ծառերի մշտական ստուերը թոյլ չի տալիս աճե-
լու, գօրանալու այդ բոյսերին, որոնց անհրաժեշտ են լոյսը և
արեգակի ջերմութիւնը: Ամենից շատ աչքի են դիպչում փայ-
րի շուշանի կանաչ տերեւները և անտառային շահալրակի
բարձր ցօղունները. սունկերի խոնաւ հոտը բռնել է օդը:

Եյցելեցէք այդ զրախտանման անտառը. նրա տեսքից
հրճւում է այցելուի սիրտը, ուրախութեամբ և երջանկութեամբ
լցւում է նրա հոգին: Ո՛ւմ ասես, որ չի գրաւիլ այդ գեղեց-
կութիւնը:

Մանուկը պատրաստ է այստեղ ամբողջ օրը խաղալ, վազ-
վզել թիթեռների, բզէզների և այլ հազար ու մի տեսակ մի-
ջատների յետեից: Այստեղ ծերունին կրմուռնայ իւր ծերու-
թիւնը, հիւանդը կեանք կըստանայ, կամրապնդուի և շուտա-
փոյթ կըբժշկուի իւր մաշոյ ցաւերից... Այստեղ աշխատանքից
յոգնած, վաստակած մարդը իւր ոյժերը նորոգող հանգստու-
թիւն կըգտնի:

35. ԱՆՏԱՌԻ ԵՐԱԺԻՂՏՆԵՐԸ

Եղանակը գարնանային էր և կէսօրից առաջ աշխարհի
բոլոր երգեցիկ թռչունները, կարծես խօսք մէկ արած, հա-
ւաքուել էին ծառերի վրայ, որ մի ընդհանուր նուագահանդէս
սարքեն և իրար հետ մրցեն: Մէկը իւր սրինգն էր փչում,
միւսը իւր փողը, բայց յաղթութիւնը խօսողն էր տանում:
Սոխակն էր այդ խօսողը, — սիրող սրտերի միակ մխիթարիչը:
Նա որ սկսում էր նուագել իւր քնարը, իսկոյն լուում էին
միւսները և ականջները սրած՝ նրան էին լսում և նրա դայ-
լայիկի բիւրաւոր ելիէջներից դաս առնում: Մէկը սովորում
էր նրա ծըլվըլոցը, միւսը նրա կըլկըլոցը, մէկը շըվշըվոցը,
միւսը սուլելը. և մէկ էլ յանկարծ բոլորը միասին միախառն
ձայնով սերտում են իրանց սովորած եղանակները:

36. Ա Մ Պ

Ա.

Յուլիսի տօթային օրերից մէկն էր: Արեգակն անխնայ
կերպով այրում էր: Հրաբորբոր օրն անտանելի էր. ամեն
առարկայի վրայ տիրում էր թմրութիւն և տաղակութիւն:
Թռչունները լուել էին. ծառերը ցած էին թողել իրանց ոս-
տերը. թառամել էին սիրուն խոտերը և կպել էին գետնին:
Այլևս լսելի չէր լինում դաշտային ծաղիկների ուրախ շշն-

չիւնը. նրանք խոնարհեցրել էին իրանց գլխիկները և կամաց կամաց մեռնում էին ծարաւից: Կովերը, ձիանները, այծերը հազիւ-հազ շարժւում էին: Չորս կողմում ամեն ինչ լռութեան մէջ էր. ոչ մի ձայն չէր լսւում...

Մի կողմում՝ օդի ջերմութեամբ լցուած տարածութեան վրայ երևում են խրճիթներ. այնտեղ մարդիկ տխրութեամբ նայում են դէպի ժլատ երկինքը, որ նրանց անձրև չի տալիս: Այդ սգաւոր գիւղերի մէջ այլևս լսելի չեն լինում ոչ ծիծաղ, ոչ հանաքներ և ոչ ուրախ երգեր: Մինչև անգամ երեսանները, թուլացած օրուայ տապից, մոռացել էին իրանց խաղը և սիրելի փողոցները, սուս էին կացել և թագնուել էին մարագ-ներում:

Բ.

Երաշտութիւնը սարսափելի դժբաղդութիւն է շինականի համար, որն ապրում է միայն դաշտային դառն աշխատանքով: Երաշտութիւն, — դա մի դանդաղ մահ է հազարաւորների համար, մահ աղետալի և սովատանջ: Նա աղքատացնում է մինչև անգամ նրանց, որոնց մօտ փոքրիշատէ պահուել էր ուտեստի հին պաշարից... Շինականները հասկանում են այդ և տրտմութեամբ նայում են դէպի երկինք:

Ըմբողջ երկու ամիս նրանք ողորմութեան են սպասում երկնքից, բայց դեռ ոչ մի կաթիլ անձրև չկայ: Այրուեց խոտը, այրուեցան անտառները, նիհարեցին, լղարեցան տաւարները: Մարդիկ յուսահատուած թափառում են՝ ինչպէս ուրուականներ...

Արդէն միքանի անգամ բարի քահանան՝ սուրբ մասունքներ, խաչ ու պատկեր իւր հետ տանելով, անդաստան կատարեց անտառների և դաշտերի շուրջը, Աստծուց անձրև խնդրելով: Շինականների ջերմեռանդ բազմութիւնը հաստատ հաւատով և արտասուախառն աղօթքներով շրջապատել էր նրան: Զօրաւոր է հաւատը այդ խեղճ, համբերող մարդկանց մէջ:

Գ.

Ահա բաց-կապտագոյն երկնքի վրայ երևաց ամպի մի փոքրիկ, թափանցիկ պատռ: Նա նմանւում էր մի սպիտակ թաշկինակի, որ հազիւ է նշմարւում: Նա կամաց-կամաց լողում է, կարծես վախենալիս ինի... Տառապեալ շինականները տեսան նրան և նրանց վշտալի սրտերում ծագեց յոյսի մի պայծառ նշոյլ... Մօտ էր փրկութիւնը սովատանջ մահից... Բայց փոքրիկ էր ամպիկը, մի գույշ մի բուպէից յետոյ նա անհետանայ երկնքի անսահման կապուտակութեան մէջ... Ո՛չ, նա չի դաւաճանիլ, նա կըցօղէ երկիրը բարեբեր անձրևով:

Սպիտակ ամպիկը մեղմ սիրով նայում է անբաղդ գիւղերի, տխուր խրճիթների վրայ և հետզհետէ աճում, հաւաքում է իւր ոյժերը, որ փրկէ սովատանջներին:

— Իզուր ես աշխատում, — փաղաքշելով ասում է նրան արեգակի կիզող ճառագայթը: — Թող նրանք տանջուեն. դու ինչո՞ւ ես հոգ տանում նրանց կեանքի համար: Դու կանգնած ես բարձրում, փայլում ես ոսկու մէջ, իսկ նրանք այնտեղ, ներքևում, թաւալւում են փոշու մէջ: Քեզ ի՞նչ պէտք են նրանք: Դու կըռնչանաս, կըմեռնես՝ նրանց ազատելով: Մի՞թէ աւելի լաւ չէ՞ քեզ համար լողալ երկնքի կապուտակութեան մէջ, խաղալ մեզ հետ, սլանալ հողմի թևերի վրայ և դուարճանալ կեանքով:

— Թող այդ մտադրութիւնդ, — թոթովեց թեթև հողմիկը, — թող նրանք մեռնեն սովից, դու ինչո՞ւ ես հոգում նրանց մասին. եկ, ուրախ լողանք արեգակի հրապուրիչ ճառագայթների մէջ:

Դ.

Սպիտակ ամպիկը դէմքը խոժոռեց և դժգոհութեամբ երեսը շուռ տուեց թէ ուրախ ճառագայթից և թէ զբօսասէր հողմիկից: Նա սկսեց աճել և միին գոյն ստանալ: Վերջապէս բոլորովին ծածկեց արեգակի շողշողուն ճառագայթները և ականջ չգրեց նրանց ձանձրալի խրատին, թէ՛ «կըմեռնես, կըռնչանաս... ինչո՞ւ ես դու հոգ տանում ուրիշների համար»:

մտածիր միայն քո մասին, ապրիր միայն քեզ համար»:

Չուտով նա այնքան աճեց, որ դարձաւ մի անագին սև մէզ, որը սիրալիր կերպով ցած էր իջնում թշուառացած դաշտերի և տխուր ծառերի վրայ: Լսելի եղաւ մի խուլ զղըրդին, որը հետզհետէ սաստկանալով, սկսեց որոտման մի հարուածը միւսի յետևից աւելի բարձրաձայն տարածել նիհար անտառների, հեռաւոր լեռների մէջ, — և օձի նման գալարուելով՝ նշմարուեց կայծակը... մի անգամ ևս... մի անգամ ևս... Տեղաց առատ, զովացուցիչ անձրև: Երկար թափուով էր նա, ոռոգելով ամեն մի արմատը տոչորուած խոտերի, տխուր խնձորենու, համբերատար ընկուզենու, սգաւոր ուռենու, և նրանք ազահութեամբ ծծում էին նրա զովացուցիչ կաթիլները: Ծառերն սկսեցին ազատ շունչ առնել, խոտերը կանաչ գոյն ստացան, ծաղիկները վեր բարձրացրին իրանց գլխիկները, թռչուններն սկսեցին ծըլվել, երեսմաները դուրս թափուեցան դէպի փողոցները և սկսեցին լճակներ կազմել ջրերից: Հատ հեռուից լսելի էր լինում նրանց ուրախաձայն ծիծաղը: Կեանք ստացան գիւղերն ու դաշտերը...

Ե.

Ամպը՝ կատարելով իւր բարի գործը, ճշմարիտ է, մեռաւ, ցած թափուելով փրկարար անձրևի ձևով, բայց մեռաւ հաճելի մահով: Նրա կեանքը սպառուով էր ժպտալով, երբ նայում էր զուարթացած ծառերին, պայծառ խոտաբոյսերին, ուրախ ծաղիկներին: Եւ նա, կորչելով երկնքի ընդարձակ տարածութեան մէջ, զգում էր, որ մեռնում է ոչ առանց օգուտ բերելու. կանաչած խոտը, յարութիւն առած բնութիւնը, շինականների ուրախ դէմքերը—նրա գործն էր: Այնուհետև ամպը բարակ շերտով սկսեց առաջ լողալ. թռչունների ուրախ ձայները, ծաղիկների և դաշտային խոտաբոյսերի սօսափման անուշ մեղեդին առաջնորդում էին նրան, մինչև նա աննկատելի կերպով անհետացաւ երկնքի անսահման կապուտակութեան մէջ: Նա կորաւ այնտեղ, վերևում, իսկ կաթիլները

ձևով սկսեց ապրել այստեղ, ներքևում, ամեն մի թփի, ամեն մի բոյսի, ամեն մի մեծ ու փոքր կենդանու մէջ:

37. Կ Ա Ր Կ Ո Ւ Տ

Ա.

Անցել էր զարուն, ամառը եկել, բիւր անթիւ բարիք գիւղացուն բերել. կանաչ արտերի ցորենն ու գարին, կորեկն ու հաճար ուռել ու լցուել, ոսկեգոյն ներկուել և այգիների խընձորն ու տանձը, դամբուլն ու ծիրան հասել, կարմրել, ծառերը բռնել. իսկ սեխաստանի սեխն ու ձմերուկ, զգումն ու գազար փորերն ուռցրել, մեղրի համ առել...

Գետը պարզուել էր, խոտը երկարել, հօտեր, նախիրներ դաշտերը փռուել, ծառերի գլխին և կամ արտերում թռչունը բոյն դրել, ձագուկներ հանել:

Սողում էր օձը խոտերի միջից, մեղուն թռչկոտում ծաղկից դէպ ծաղիկ. կրիան էլ՝ վիզը հանած պատեանից՝ քաշում, քաշկրտում թփերի տակից:

Պայծառ էր օրը, պայծառ էր երկինք. ուրախ են թռչունը, անասունը, մարդիկ:

Բ.

Բայց այն ինչ ամպ է, որ սարի գլխից կամաց գալիս է և իրան յետքից՝ կարծես շղթայած՝ քաշում է, բերում մեծ ու սև ամպեր՝ ամեն տեղ փռում...

Մի րոպէ ևս—խորին մթութիւն ամեն ինչ պատեց. որոտաց երկինք, երկիր զղրգաց. փայլակն ու կայծակ իրար հետ խառնուած՝ մարդկանց սրտերն ահ ու դող գցեց. Մռնչաց քամին, շարժուեցին ծառեր. կաթեց, կաթկաթեց, յորդ անձրև թափեց. անձրևի յետքից սառցէ գնդակներ, չորը խկ ու շորը խկ, երկիր գլորուեց: Թափում է, թափում, սար ու ձոր ծածկում, ոչ դաշտ է հարցնում, ոչ այգի ասում: «Ախ,

կարկոռտ, կարկոռտ,—կանչում են մարդիկ,—այս ինչ պատիժ է, խնայէ, երկինք...

Գ.

Ծերը ծնկաչոք, արտասուքն աչքին, Աստուած է կանչում խնայել երկրին. պառաւր, հանած երկթէ կասկարան, բակն է շարտում և նզովք կարդում. հարս ու աղջիկներ՝ պատի տակ շարուած՝ սուր դանակներով կարկուտ են կտրում, երկնքին նայում. իսկ նրանց մօտ մշակ երկրագործն յուսահատ կանգնած, ձեռք իւր ծոցում, անվանի է քաշում, գլուխը շարժում...

Բայց հանդերի մէջ այս ինչ շփոթ է և իրարանցում... Հօտը ցրուել է, նախիրը փախել, ձիերը խրտնել, դէսուղէն ընկել. թռչուններ թռել, բնի մէջ պահուել, հովիւ, հորթաւած, փայտհատ, կովարած,—ամենքն էլ իրանց գործերը թողած՝ թփերի տակին մնացել են սառած...

Դ.

Դադարեց կարկուտը, որոտը լռեց. ամպերի ճեղքից արևը նայեց. երկիրը ժպտաց, նորից փայլ առաւ, բայց տխուր փայլ էր, որ նա ստացաւ:

Այգեպանը վազեց, իւր այգին մտաւ, դէսուղէն նայեց, մնաց քարացած,—ծառեր տերեթափ, ճիւղեր կոտրտուած, բոլոր պտուղներ կարկտահար եղած: «Վայ իմ աշխատանք, ափսոս իմ այգի»,—ասաց ու գնաց՝ աչքերը լցուած...

Արտատէրը գնաց, իւր արտը հասաւ. թուլացան ոտները, սեւացան աչքեր, երբ տեսաւ հասկը ջարդուած, փշրուած, հողին հաւսարած, անգուլթ հեղեղից տւազով ծածկուած: «Պըտաւ իմ յոյսը, փշացաւ իմ արտ»,—ասաց ու գնաց՝ սիրտը մորմորած...

Դրսում մնացած թռչունքն էլ թռան, գտան իրանց բուն, բայց, ան, ինչ տեսան. բունը աւերուած, ձագուկներն ընկած, չորսից միայն մէկն ողջ էր մնացած. իսկ այն միւսները. թափուած ցեխի մէջ, անշունչ ընկել են, աչքերը փակել, որի գլուխը, որի թևիկը կարկտից ջարդուել...

38. ԱՄԱՌՆ ԱՆՏԱՌՈՒՄ

Տիրում է լուսթիւն Անտառի մէջ մի տերև անգամ չի շարժուում: Կէսօրուայ տօթը բոլոր արարածներին հալածել է դէպի ծմակների խորքը, դէպի քարանձաւների մթութիւնը: Թռչուններն անգամ չեն երգում: Ամեն ինչ նիրհում է, ամեն ինչ հանգստանում է:

Ինչ-որ մի բան խշխշում է, կարծես ուղեորի ալանջներին դիպչում է թփերի մեղմ սօսափիւնը: Նայում ես շուրջը—և ասն պտուղներով բեռնաւորուած շլորենու ճիւղերից քարշ է ընկած մի էակ: Ծառերի խտութիւնը թոյլ չի տալիս պարզ նշմարել նրան: Երևում է մի կարմիր շապիկ, որ իջել է մինչև մերկ սրունգները: Հետաքրքրութիւնդ վառւում է: Նայում ես, նայում,—այժմ նկատուում են կնոջ ծամերի երկար հիւսեր, որ ծածանւում են ճիւղերի հետ...

Դա մի շինական հայ աղջիկ է, որ հեռաւոր գիւղերից եկել է անտառային պտուղներ քաղելու: Նա քաղում է կարմիր, հասունացած պտուղներ և զգուշութեամբ լցնում զամբիւղի մէջ, որը քարշ է ընկած նրա թևից: Նա մենակ է: Փոքր ինչ հեռու, գլուխն առջևի թաթերի վրայ դրած՝ պառկել է նրա մտերիմ ընկերը,—մի ասագին շուն: Փորձիր մօտենալ այդ աղջկան,—և այդ գազանը կը պատառոտէ քեզ...

Աղջիկը յետ նայեց: Անցորդը կասկածաւոր երևաց նրան: Ջարմանալի արագութեամբ ցած ցատկեց նա շլորենուց և մի ակնթարթում անյայտացաւ անտառի մթութեան մէջ:

Միքանի քայլ ևս,—և անցորդը նկատում է այդ անտառային կոյսերի երկրորդը, երրորդը... Դրանք չեն փախչում: Դրանք ճանաչեցին, որ դու էլ իրանց նման հայ ես: Նայում են քեզ և խորամանկութեամբ ժպտում: Ինչու, ինչն է շարժում այդ միամիտ շինական աղջիկների ծիծաղը:

Նրանք նկատեցին քո դողողոջին քայլերը. նրանք տեսան, թէ ինչպէս դու երկչոտ կերպով մագլցում ես ժայռերի վրայ և կրիայի նման առաջ ես սողում: Այդ արդէն բաւական

էր նրանց ծիծաղն առաջացնելու համար: Կարծես մարդ լսում է նրանց ուրախ հանաքները:

«Այ փափկամորթ, սովորել ես կռուքերի վրայ թեք ընկնել կամ թաւշապատ դիւանների վրայ ծուլանալ. զէհ, փորձիր մեր սարերի վրայ ման գալ, այն ժամանակ կասենք, թէ դու էլ տղամարդ ես...»

39. Հ Ո Ւ Ն Ձ

Հնձի ամենաթունդ ժամանակն էր:

Ընդարձակ և ոսկեփայլ դաշտի երեսին հացահատիկների բարդեր են երևում: Տեղ-տեղ, ցորենի խիտ և մարդաչափ բարձրացած արտերում, հնձած ակօսների խորքերից, նկատուում են հնձողների կռացած մէջքերը. մի կողմից հնձում են նրանք արտը, իսկ միւս կողմից հաւաքում և բարդեր, գէգեր կազմում... Հասկերի խշխշոցը աշխարհք է բռնել: Աչքդ հեռուն դարձրո՛ւ. ահա կիսամերկ գեղջուկները, մի շապիկ միայն հագներին, կանգնել են, սայլերի վրայ օրան են բարձում. սայլերի փոշին ամպանման բարձրացել է չորացած ու խանձուած դաշտի երեսին:

Ամբոխի բարձրացրած աղաղակը, եզների և ձիերի ոտնաձայնը, սայլերի ճրճոցը, լորերի ուրախ ճրճըտոցը, օդի մէջ խառնուած անթիւ ու անհամար միջատների զրժվրժոցը, — այս ամենը նայողի հոգին են փառաւորում և սիրտը լցնում բերկրութեամբ:

40. Ա Յ Գ Ե Ք Ա Ղ

Առաւօտը վաղ-վաղ հասանք այգի: Ոչխարները մորթեցին, կրակ արին, պղնձները վրան զրին, շամփուրները շարեցին, որ նախաճաշի համար խորոված անեն. Յետոյ մի-մի թաս օդի խմեցին, մի-մի պատառ խորոված, մի-մի պատառ էլ կաթնահունց կերան և սկսեցին իրանց գործը:

Մեծերը, մի-մի քաղալակ վազի տակ դրած, սուր դանակները ձեռքերին՝ կտրում էին խաղողի հասած ճութերը և ձգում մէջը. փոքրերը այդ քաղալակները տանում էին, մեծ կթոցներն ածում, իսկ երիտասարդները կթոցները շալակում էին և տանում, ածում կիսատակառի վրայի չանը:

Ամբողջ այգին իւր կեանքից զրկուելիս մի նոր կեանք էր ստացել: Ձայն էր, որ լսում էր ամեն մի թփի տակից, ամեն մի ծառի վրայից: Մէկը կանչում էր. «Կթոցը լցուն՛ է, եկէք, տարէք»: — Միւսը բղաւում էր. «Քաղալակները լցուն՛ են, շուտ արէք, կթոց բերէք»:

Մանր երեխայքը, փոքրիկ թռչունների պէս, անդադար դէսուդէն էին ընկնում, ամեն ճութից մի-մի հատիկ պոկում, համը տեսնում, և որովհետեւ էլ ոչ ախորժակ ունէին և ոչ փորներումը տեղ, ուստի միւս մրգեղէնների ծառերի վրայ էին մագլցում, կերածը մարսում, նրանց համն էլ տեսնում:

Ճաշի ժամանակը հասաւ: Ամենքն էլ հաւաքուեցան մեծ ընկուզենու տակ. հացը, խաշլաման փռեցին կանաչ խոտի վրայ և բոլորուեցան նրա շուրջը: Բայց ո՞վ ախորժակ ունէր հաց ուտելու: Ծիծաղ, խնդութիւն, զուարճութիւն, կատակ-հաց ուտելու: Ծիծաղ, խնդութիւն, զուարճութիւն, կատակ-հաց անել — այս էր նրանց ճաշը: Ճաշից յետոյ էլ մի քիչ քաղեցին և երեկոյին բոլոր քաղողները մի-մի քաղալակ խաղողով լցրին, իրանց հետ տարան: Այսպէս շարունակուեց երեք-չորս օր և իւրաքանչիւր օր մի նոր ուրախութիւն, մի նոր զուարճութիւն էին սարքում:

41. ՁՄԵՌԸ ՀԱՅ ԳԻՒԼԵՐՈՒՄ

Բարեկենդան էր: Ձիւնը եկել, դիզուել, սար ու ձոր բռնել էր: Պարզկայ գիշերն այնպէս էր գետինը սառցրել, որ ամեն մի ոտը կոխելիս՝ տրաք-տրաքում, ճոճում, ճքճքում էր ու մարդի մարմինը սրտագնում:

Ըմեն մի ծառի ճղքից, ամեն մի տան կտրից հազար

տունը միսի ծով էր շինել, այնպէս որ մարդի աչքը առաջը
չէր կարում ջուկի:

Երեխաների սուգն ու շիւանը գլուխ էր տանում: Որն
օրօրոցումն էր լալիս, որը դեռ վերմակի տակին աչք ու բե-
րան ծխով լիքը՝ գոռում, հարայ տալիս, հաց ուզում, որն էլ
տուած հացովը հերիք չէր, էլի ժնգժնգում, ուզում էր, որ էլի
տան, որ ձայնը կտրի:

Խեղճ տանտիկինը չէր իմանում, թէ ձեռը որի բերնին
դնի, որի աչքը կշտացնի, ու իւր բերանն ու աչքը հօ շատ
բաց ու խուփ անելով, համարեա թէ մեռել էր:

Վերջապէս Աստու ողորմութիւնը հասաւ, ծուխը յետ
քաշուեց, քամին գաղարեց, ջրի գնացողները եկան, տղէքն էլ
հաւաքուեցին: Արեգակը մի նիզակաչափ ելաւ, բարձրացաւ,
բայց դեռ ժամաւորները չեկած, «ողորմի Աստուած» չլսած,
ո՞վ կարող էր բերանը նշխարը դնել...

Ե Ր Ր Ո Ր Դ Բ Ա Ժ Ի Ն

42. 2 Ի

Ձին ամենաօգտակար ընտանի կենդանիներից մէկն է:
Ո՞ւմ ասես, որ նա հարկաւոր չէ: Ձին իւր ամբողջ կեանքում
ծառայում է մարդուն և մահից յետոյ էլ բաւական օգուտներ
է տալիս նրան—կաշուց ոտնամանների համար լաւ ապրանք
են պատրաստում, մազից զանազան բաներ են շինում, սրմ-
բակներից եփում են սոսինձ, իսկ կան ազգեր էլ, որոնք ձիու
միսը գործ են ածում՝ իբրեւ կերակուր:

Ձին լաւ յիշողութիւն ունի: Մանաւանդ նա լաւ միտն է
պահում ճանապարհը. բաւական է, որ մի անգամ անցնի որևէ
ճանապարհով,—և այլևս չի մոռանալ այն: Ուստի պատահում
է, որ նա շատ դէպքերում դժուարութիւնից հանում է մինչև
անգամ և մարդուն: Նա ընտելանում է իւր տիրոջը և տարի-
ներ ընթացքում չտեսնելուց յետոյ՝ մի անգամից ճանաչում
է նրան:

Ձին շատ խելացի կենդանի է: Նա հասկանում է տիրոջ
հրամանները և կատարում դրանք: Ձինուորական ձիերին վար-
ժեցնում են ուղիղ շարքով կանգնել, որոշել նշանները և կա-
տարել, ինչ որ պահանջւում է. նրանք մինչև անգամ վարժուում

են թնդանօթները և հրացանների ձայնին, այնպէս որ՝ պատերազմների ժամանակ չեն վախենում:

Արաբական ծոյգ

Զիբը լինում են զանազան ցեղի, որոնք բաւական տարբերում են միմեանցից թէ՛ իրանց ոյժի, թէ՛ տոկունութեան և թէ՛ գնացքի արագութեան կողմից: Նրանց մէջ ամենալաւը համարում են արաբական ձիերը. այս բանը բացատրում են նրանով, որ արաբները շատ լաւ են կրթում իրանց ձիերին, պահպանում և խնամում են նրանց, ինչպէս իրանց հարազատ զաւակներին:

43. ՀԱՒԱՏԱՐԻՄ ՂՈՒՆԸ

Ղուներ նոյնպէս պատկանում է օգտակար ընտանի կենդանիների թուին. նա պահպանում է տիրոջ ստացուածքը գողերից, նրա երկիւղից վայրենի զազանները չեն մօտենում մեր ընտանի անասուններին. իսկ թէ՛ սրբան օգնում է նա որսորդին որսի ժամանակ, — ասելն աւելորդ է: Ստամները

կազմութեամբ շուներ մսակեր կենդանիների դասակարգին է պատկանում: Կան շների բազմաթիւ ցեղեր, սակայն բոլոր ցեղերն էլ յայտնի են, իբրեւ խելացի, հասկացող կենդանիներ և սերտ կապով կապուած են լինում իրանց տէրերի հետ. իզուր չէ, որ նրանց մարդու թարեկամներ են անուանում: Իբրեւ ապացոյց շների սրամտութեան և հաւատարմութեան՝ պատմում են հետեւեալը:

Մի վաճառական ձիով ճանապարհորդելու դուրս եկաւ. նրա յետեից վազում էր նրա հաւատարիմ շուներ: Վաճառականը գնում էր մի մեծ գումար ստանալու: Փողերն ստացաւ, ոսկով լիք քսակը կապեց թամբի յետեւը և ճանապարհ ընկաւ դէպի տուն: Ճանապարհին քսակի կապը կտրուեց, պարկը վայր ընկաւ, իսկ վաճառականն այդ բանը չնկատեց: Սրատես շուներ տեսաւ այդ և փորձեց վերցնել քսակը իւր ատամներով, բայց զգաց, որ դա ոյժից բարձր է: Այն ժամանակ քսակը թողնելով, վազեց-հասաւ տիրոջը, առաջ անցաւ, սկսեց յարձակուել ձիու վրայ և կատաղութեամբ ու յամառութեամբ հաշելով, աշխատում էր նրան կանգնեցնել: Պատճառը չիմանալով, վաճառականը բարկանում էր շան վրայ, հայհոյում նրան, խփում էր մտրակով, — բայց ոչ մի բան չէր օգնում: Հաւատարիմ կենդանին շարունակում էր յարձակուել ձիու վրայ այնպիսի կատաղութեամբ, որ կարծես կամենում էր ցած քաշել տիրոջը: Տեսնելով՝ որ ոչինչ չի օգնում և որ վաճառականը հետզհետէ հեռանում է, շունն սկսեց կծոտել ձիու ոտները, որ գոնէ դրանով հարկադրէ իւր տիրոջը յետ դառնալ: Վաճառականը վախեցաւ. նա մտածեց՝ թէ՛ մի գուցէ շուներ կատաղել է և գիտենալով, թէ՛ որքան վտանգաւոր են կատաղած շները, նա վճռեց սպանել իւր հաւատարիմ ծառային:

Այնուամենայնիւ դեռ երկար ժամանակ վաճառականն աշխատում էր ազատուել շանից մերթ փայփայանքներով, մերթ սպառնալիքներով, մերթ մտրակի հարուածներով. բայց տեսնելով՝ որ այդ չի օգնում, հանեց ատրճանակը և սրտամորմոք արձակեց հաւատարիմ շան վրայ: Խեղճ կենդանին վայր ընկաւ, բայց մի ըողչից յետոյ դարձեալ վեր կացաւ և

ցաւալի ճշիւնով ու արիւնաթաթախ աշխատում էր հետեւել իւր տիրոջը: Վաճառականը շատ էր սիրում իւր շանը. նրա համար ծանր էր տեսնել կենդանու տանջանքը, ուստի և խթեց ձիուն և առաջ արշաւեց: Մի քիչ հեռանալով, նա կամեցաւ տեսնել, թէ ինչ եղաւ խեղճ կենդանին, և այստեղ միայն՝ յետ նայելիս՝ նա նկատեց, որ փողի քսակը չկայ: Նոր հաստացաւ վաճառականը, թէ ինչո՞ւ էր այդպէս կատաղաբար հաշում և յարձակում էր իրան վրայ հաւատարիմ շունը, և նա անելի ցաւեցաւ շան, քանթէ փողերի վրայ: Նա իսկոյն յետ դարձրեց ձիու գլուխը, բայց շանն այնտեղ չգտաւ, ուր թողել էր: Արիւնի հետքը ցոյց էր տալիս, որ շունն յետ էր դարձել: Ո՛րքան ցաւեց բարի վաճառականը, երբ արիւնի հետքը բռնած գնալով՝ նա գտաւ հաւատարիմ կենդանուն փողերի քսակի մօտ ընկած: Դիտակցաբար նայում էր շունը իւր տիրոջը և փաղաքշանքով լիզում նրա ձեռքերը: Միքանի ըոպէից յետոյ շունը սատակեց, իսկ վաճառականը տխուր տրտում վերադարձաւ տունը:

44. ՎԱՆԱՅ ԿԱՏՈՒՆ

Չատերն են լսել Վանայ կատուի մասին, բայց քչերն են տեսել և շատ քչերն ուսումնասիրել նրան: Այդ կատուն սիրուն է, բրդոտ, գեղեցիկ, կլոր գլխով ու փայլուն, սիրուն աչքերով. նրա բուրդը փաւում է մինչև ոտները և մարդս ախորժանքով է շոյում այդ խիտ, մետաքսանման մազերը: Իմ հօրաքոյրս մի այդպիսի կատու ունէր և այդ կատուն մի օր երկու ձագ բերաւ:

Մենք նրան գտանք պառկած և ձագերը գրկի մէջ ամփոփած: Չատ սիրուն էին այդ ձագերը, բայց այդ օրը նրանք չէին շարժում և մայրը լիզում էր նրանց: Ես կամեցայ խաղալ նրանց հետ, հեռացրի մօրը և ձեռքս առայ միայն երկու խեղդած կատուի ձագեր... Որքան ցաւեցինք... Մայրը մօտեցաւ ձագերին, լիզեց, շարժեց նրանց և երբ տեսաւ, որ չէին

շարժում, մի քայլ հեռու գնաց, մեզ նայեց: Մենք շոյեցինք նրան: Նա կրկին մօտեցաւ, լիզեց ձագերին և ես նկատեցի կատուի աչքերում արտասուքի կաթիլներ... Խեղճ ձագուկներ. արու կատուն էր խեղդել նրանց: Մայրը հանդարտութեամբ նայեց մեզ և դուրս գալով՝ անհետացաւ:

Հօրաքոյրս մանուկները մի փոս փորեցին և ձագուկները թաղեցին:

Այդ օրը կատուն չերեաց այլևս. ես շատ փնտրեցի, բայց չգտայ: Միւս օրն առաւօտեան նկատեցի, որ մի մոխրագոյն, գզգզուած կատու կանգնել է այնտեղ, որտեղ թաղեցին խեղդուած ձագերին: 2օր, անգո՛ւթ կատու: Դա էր ձագուկներին խեղդողը: Աչքս դարձրի և միքանի քայլ հեռու ծառի տակը կծկուած տեսայ ձագերի մօրը, որ սարսափելի աչքերով արուին էր նայում: Արուն նկատեց այդ, երկու ոտին գործեց և յետ փախաւ: Էզը վազեց նրա յետևից և երկուսն էլ անհետացան: Ես յետ դարձայ, բայց լսելով կատուների մլաւոցը, բարձր նայեցի և տեսայ, որ արուն ու էզը՝ միմեանց դէմ կանգնած, մլաւում էին—խօսում էին: Նրանք առաջ մեղմօրէն էին մլաւում. երևի էզը հաշիւ էր պահանջում արուից նրա արած անգթութեան համար: Արուն արդարանալ աշխատեց: «Ո՛չ»,—գոռաց էզը կատաղի մլաւիւնով:—«Դու անգո՛ւթ ես»,—ասում էր այդ մլաւոցը: «Էլ չեմ անիլ»,—գոչում էր արուն յանցաւորի ձայնով և պոչը շարժելով... Էզը մեղմացաւ, մլաւիւններն էլ մեղմացան և երկուսն էլ ցած իջնելով՝ բաժանուեցին:

Չատ տխուր էր փիսօն իւր ձագուկներից զրկուելու համար և երբէք հաց չէր ուտում: Ես խնդրեցի մեր դրացուն և նա տուաւ ինձ իւր կատուի ձագերից մէկը, որին ես դրի մեր կատուի առջև: Նա նայեց ձագուկին տխուր աչքերով, միքանի ըոպէ մտածեց, և յետոյ, գրեթէ ակամայ, բերնով վերցրեց նրան և, տանելով բնակարանը, սկսեց թոյլ-թոյլ լիզել նրան. նա թէև հասկացել էր, որ իւր ձագուկը չէ այդ, բայց որդեգրեց նրան:

օրհասական միջոցին յանկարծ ուղտերը, չնայելով իրանց չափազանց յոգնածութեանը, արագացնում են քայլերը—նրանք հեռուից ջրի հոտ են առնում: Միքանի ըոպէ ես—և նրանք ծարաւից ու ժասպառ ճանապարհորդներին հասցնում են գեղեցիկ արմաւենիների ստուերի տակ ձգուած մի կանաչապատ օվասիսի, որտեղ կարկաչելով հոսում է զալար բոյսերով շրջապատուած մի սառն աղբիւր:

46. Գ Ա Յ Լ

Դայլն արինաւրբու կենդանի է: Նրան կարելի է գտնել անտառներում, դաշտերում, ձորերում և քարքարոտ լեռներում: Զատ է սիրում նաև այնպիսի ճահճային տեղեր, որոնց ափերը ծածկուած են եղեգներով: Իւր որջը սովորաբար գայլը սարքում է կարճիկ թփերով ծածկուած բլուրների վրայ: Դարուն ու ամառը գայլերն առանձին-առանձին կամ զոյգ-զոյգ են ապրում, իսկ ձմեռը հասնում է թէ չէ՝ սկսում են հաւաքուել միասին, կազմում են մեծ-մեծ խմբեր և այգպէս միացած ուժերով աշխատում են իրանց կեանքն ապահովել և կերակուր գտնել:

Յայտնի է, որ գայլը մսակեր կենդանի է և միշտ աշխատում է ձեռք գցել վայրենի ու ընտանի կենդանիներ և թրուշուններ բռնել: Բայց պատահում է՝ որ մսեղէն կերակուր օրերով նա չի տեսնում, և այդ ժամանակ գայլը ստիպուած է լինում կերակրուել ծառերի պտուղներով և այլ բուսեղէն կերակուրով: Օրինակ, նա շատ ուրախ է լինում, եթէ գտնում է եգիպտացորեն, սեխ, գդում, վարունգ, կամ դեղնախնձոր: Դիւղացիք իզուր չեն ասում, որ գայլն ազա՛ն և արինաւրբու կենդանի է: Նրբեմն նա անխնայ կերպով կոտորում է մի ամբողջ հօտ, չնայելով որ կարողանում է լափել միայն մի կամ երկու ոչխար: Բայց ազահութիւնը և սովածութիւնը կարծես թունաւորում և կատաղեցնում են նրան. կատաղած գայլը մոռանում է ամեն մի բան և գլուխը կորցնելով՝ դէս ու դէն

է ընկնում. այդ ժամանակ նրա համար այլևս չկայ երկիւղ: Նոյն իսկ գիւղը կամ քաղաքը չեն կանգնեցնում նրան, և նա աներկիւղ մտնում է փողոցները, տները... Սոված ժամանակ նա արին է փնտրում և ահագին վնասներ է տալիս խեղճ գիւղացիներին: Այդ ազահութիւնն է պատճառը, որ գիւղացիք ատելով ատում են գայլին:

Ամառ ժամանակ գայլն այնպէս էլ վնասակար չէ գիւղացիների համար, որովհետև գրեթէ ամեն տեղ նա կարողանում է գտնել մի բան ուտելու. չէ՛ որ անտառներում, բացի զանազան մանր-մունր կենդանիներից, շատ է պատահում բուսեղէն կերակուր: Անտառներում, սար ու ձորերում գայլերը յարձակւում են աղուէսների և ոգնիների վրայ, բռնում են դաշտային մկներին, արձակ-համարձակ նետում են ոչխարների և եղջերուների հօտի վրայ: Չնայած՝ որ նապաստակը շատ արագավազ ոտներ ունի, բայց դժբաղդաբար նա էլ շուտ-շուտ գայլի կերակուր է դառնում: Բայց պատահում է, որ գայլն այդ կենդանիներից ոչ մէկին չի տեսնում. և այդ դէպքում նա ստիպուած, անխնայ կոտորում է խլէզներին, գորտերին և բզէզներին: Իսկ սատկած անասունների փթած միսը գայլն այնպէս է սիրում, որ հոգին կըտայ, միայն թէ գտնի այն տեղը, որտեղ ընկած է մեռելոտին: Դիւղացիք լաւ գիտեն գայլի այդ բնաւորութիւնը: Եթէ գիւղացու անասուններից մէկը սատկում է, նա կաշին քերթում է և մնացածը քաշ տալիս տանում գիւղից դուրս և ընտրելով մի յարմար տեղ, զցում է գետնի վրայ և հեռուից սպասում է գայլերին. հէնց նոյն գիշերն և եթ գայլը մօտենում է փթած մսին: Դիւղացին, տեսնելով նրան, վայր է զցում հրացանի գնդակով: Տաւարի վրայ գայլ երբէք չի համարձակում մեն-մենակ յարձակուել և սպասում է ընկերներին, որ միացած ուժերով զգզեն տաւարից մէկն ու մէկին:

Զմեռ ժամանակ անտանելի է դառնում գայլերի կեանքը: Անտառը դատարկւում է կենդանիներից, որովհետև ամեն մէկն աշխատում է թաք կենալ մօտեցող ցրտից և մտնում է նախօրօք պատրաստուած փոսի մէջ: Ոչ մի պտուղ չի տեսնում մերկացած անտառում և կամաց-կամաց ստիպուած է լինում

մօտենալ գիւղերին և քաղաքներին: Բայց աչքի առաջ ունենալով այն վտանգը, որն սպասուում է մարդկանցից, գայլերն ստիպուած են լինում խմբուել և միասին մտածել կերակուր ճարելու մասին:

Հետաքրքիր է գայլերի ճանապարհորդութիւնը. — գայլերից մէկը՝ ինչպէս պարապուիս, վազում է առաջից և նրան հետեւում են միւսները, բայց այնպէս, որ ամեն մէկն աշխատում է ղեկի իւր ոտները առաջից վազող գայլի ոտների հետքի վրայ: Այս սովորութիւնը ցոյց է տալիս մեզ գայլերի խորամանկութիւնը. աշխատեցէք համբել, այդ հետքերին նայելով, թէ քանի գայլ է անցել: Այդ երբէք չի յաջողուիլ ձեզ: Փորձուած որսորդներն էլ հազիւ-հազ են կարողանում ասել՝ մի գայլ է անցել, թէ գայլերի մի ամբողջ վոհմակ:

Այս խմբուած գայլերը մի մեծ չարիք են մարդկանց դըլխին: Սոված և կատաղած, թափառում են նրանք այս ու այն կողմ և վայ այն մարդուն, որը կըհանդիպի նրանց: Սոված գազանները նրա ոսկորներն էլ չեն թողնի, այնպէս կըլափեն:

Իւր խորամանկ բնուորութեամբ գայլը ոչնչով պակաս չէ աղուէսից:

Մեծ զգուշութեամբ նա մօտենում է իւր ընտրած գոհին և մի ակնթարթում յարձակում է նրա վրայ, բռնում կեկորդից և խեղդում: Տեսնենք, օրինակ, թէ ինչպէս է գայլը խաբում եղջերուներին: Գայլը նկատեց թէ չէ, որ այդ գեղեցիկ եղջերուները հանդարտ նստած են անտառի մօտ գտնուող կանաչ խոտի վրայ, իսկոյն վազում, կանչում է ընկերներին և միասին վճռում են բաց չթողնել համեղ որսը: Գայլերի մի մասը վազում է առաջ, որ ճանապարհը կտրի, իսկ մնացած գայլերն յարձակում են եղջերուների վրայ, հակառակ կողմից: Եղջերուները փորձում են փախչել, բայց շուտով տեսնում են, որ երկու կրակի մէջտեղ են ընկել. գլուխները կորցնում են և գայլերը, շրջապատելով նրանց՝ սկսում են կոտորել:

Նոյն խորամանկութիւնը մենք տեսնում ենք, երբ գայլերը յարձակում են ոչխարների վրայ: Լաւ գիտենալով, որ շրներն են ոչխարների պահապանները, գայլերն աշխատում են

նրանց մի կերպ հեռացնել ոչխարներից և ահա տեսէք՝ ինչ են հնարում: Գայլերի մի մասը փորձում է գրգռել և դուրս կանչել շներին և վազելով նրանց էլ քաշ տալ իրանց յետևից և հեռացնել ոչխարներից: Այդ ժամանակ գայլերի միւս մասը յարձակում է ոչխարների վրայ, բռնում են մէկին կամ միւսին, և թրեկելով տանում, լափում են:

Գայլն զգուշ կենդանի է և այդ պատճառով նրան դժուար է լինում ձեռք գցել: Նա երբէք դուրս չի գալ իւր բնից, մինչև համոզուի, որ իրան ոչ մի վտանգ չի սպառնում: Նա կասկածանքով է վերաբերում ամեն մի պարանի, ամեն մի ծակի, առհասարակ ամեն մի անձանիօթ առարկայի: Նա համոզուած է, որ աշխարհիս երեսին ոչ մի բարեկամ չունի և որ ամենքն աշխատում են մի կերպ վրէժ հանել նրանից, մանաւանդ գիւղացին, որի կեանքը նա զրեթէ թունաւորել է: Եթէ գայլը հարկադրուած է լինում մտնել գիւղացու բակը, երբէք չի մտնի ուղիղ դռնից, այլ կաշխատի մի ճեղք կամ մի ծակ գտնել ցանկապատի մէջ և նրա միջով կանցնի բակը: Բայց ընկաւ թէ չէ թակարդ, գայլն այլևս չի կարողանում մի բան հնարել մահից ազատուելու համար և կուչ եկած, ահ ու դողով սպասում է իւր դատավճռին: Այդ կողմից աղուէսը շատ աւելի սառնասիրտ է և գիտէ ամեն նեղութիւնից դուրս պրծնել:

47. Ա Ր Ջ

Ա.

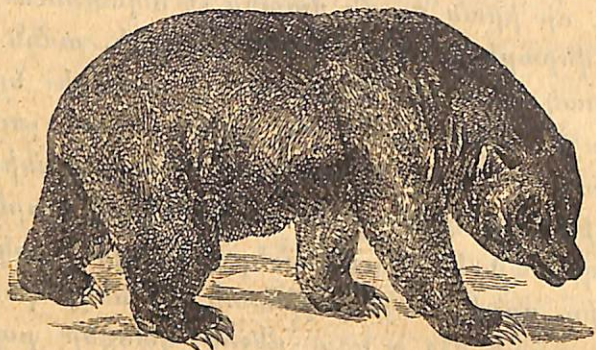
Արջերը նոյնպէս մի ընտանիք են կազմում կենդանիների շարքում, և այդ ընտանիքն ունի բազմաթիւ տեսակներ: Ամենահասարակ արջը, որ յաճախ պատահում է մեր երկրում, — դա մոխրադոյն արջն է, որ միշտ սովորութիւն ունի իւր բունը հաստատելու խիտ անտառներում: Պատահում են նոյնպէս արջեր, որոնք սիրում են աւելի խոնաւ տեղեր, գետի և ծովի ափ և մանաւանդ ճահճային տեղեր:

Դիւղացիք հեշտութեամբ են գտնում արջի բունը, լաւ

գիտենալով, որ նա սովորութիւն ունի գետինը փորել, մտնել նրա մէջ և վերելից ծածկել ծառի չորացած տերեւներով:

Արջերի մեծ մասը սիրում է մեն-մենակ ապրել և շատ քիչ են այն տեսակ արջերը, որոնք երամակով են կեանք վարում:

Օրը ցերեկով արջերը խոր քնի մէջ են անցկացնում և արեւը մայր մտնելուց յետոյ թողնում են իրանց բունը և զընուն որսի:

ԱՐԺ

Գիտնականներն ասում են մեզ, որ քրտնալիկն է գննել այս կամ այն գազանի ատամները, և մարդս իսկոյն և եթ կրկարողանայ որոշել, թէ այդ գազանը մսակեր, խոտակեր կամ ամենակեր կենդանի է: Արջի ատամներն այնպէս են կազմուած, որ նա կարող է ուտել ամեն բան, բայց արջը գրեթէ միշտ բաւականանում է բուսեղէն կերակուրով, որ մեծ քանակութեամբ նա կարողանում է գտնել անտառներում: Ծառերի կոկոնները, պտուղները, արմատները, նոյն իսկ հացաբոյսերի հատիկները համեղ կերակուր են արջի համար:

Ծայրայեղ դէպքում սոված արջը նոյն իսկ յարձակում է տաւարի և մարդու վրայ: Մարդը միշտ վախենում է արջից, որովհետեւ գազանը կարող է զայրացած լինել և սոված և այդ ժամանակ նա չափազանց վտանգաւոր է: Թէ ինչ ոյժ ունի այդ գազանը, բաւական է ասել՝ որ նա կարողանում է մեծ տարածութեան վրայ գնդակի արագութեամբ փախցնել իւր ձագին:

Դուք պէտք է գիտենաք, որ կենդանիների մի մասը սովորութիւն ունի ձմեռը քնի մէջ անցկացնել: Ամիսներով նըրանք քնած են մնում, ոչ մի կերակուր չեն ընդունում և՛ օրերը տաքացան թէ չէ, գազանները զարթնում են և նորից շարունակում իրանց կեանքը: Արջն այդ տեսակ կենդանիներից է և ձմեռը հասաւ թէ չէ, նա մտնում է նախօրօք պատրաստած որջը և մնում է այնտեղ մինչև գարուն:

Արջը արիւնարբու կենդանի չէ, ինչպէս գայլը և ոչ էլ խորամանկ կամ հնարագէտ, ինչպէս աղուէսը: Երբէք նա ժամերով չի սպասիլ իւր որսին՝ մի տեղ թաք կացած, և չի աշխատիլ յետեից յարձակուել և նոյն իսկ ճարպիկ կերպով խաբել:

Արջը իւր արտաքինով և շարժումներով ազնիւ և վստահելի կենդանի է և ներշնչում է մեղ աւելի շուտ մտերմութիւն: Նա առհասարակ հրաժարւում է կերակուրուել որեւէ կենդանու լէշով, մանաւանդ արջի լէշով: Երբէք սովորութիւն չունի գիւղերից փախցնել մանուկներին, ընդհակառակը՝ արջը աշխատում է չհեռանալ իւր սիրած խիտ անտառներից, բաւականանալով այնտեղ գտնուող կերակուրով: Միայն վտանգի առաջ այդ գազանը մոռանում է իւր բարի յատկութիւնները և սկսում բարկանալ ու կատաղել: Ինքն իրան արջը երբէք չի յարձակուիլ մարդու վրայ, մինչև որ մարդը մի որեւէ առիթ չտայ յարձակուելու: Այնուամենայնիւ չպէտք է բոլորովին վստահանալ նրան:

Աւելի շուտ կարելի է ասել, որ արջը վախկոտ կենդանի է և կասկածանքով է վերսրբերում ամեն մի շուրջը կատարուած շփոթութեան և անմիջապէս փախչում է հեռու, եթէ զգում է մի որեւէ կասկածելի բան:

Յաճախ է պատահում, որ գիւղացիք գնում են անտառ պտուղներ հաւաքելու և ճանապարհին հանդիպում են արջին: Այդ հանդիպումը մեծ մասամբ վերջանում է խաղաղ և բարեկամական կերպով—արջը հանգիստ շարունակում է իւր ճանապարհը: Բայց տեսնելով, որ գիւղացիք մի չար մտքով են եկել անտառ և ուզում են մի կերպ ձեռք գցել իրան, մանաւանդ որ նրանք որսորդական շներ են առաջ գցել, ար-

ջի այդ ոխերիմ թշնամիներին, այդ դէպքում նա արձակ-համարձակ առաջ է քայլում թշնամիների վրայ և յարձակում գործում: Վայ գիւղացուն, եթէ չկարողացաւ մի կերպ սպանել կամ մահացու վէրք հասցնել զայրացած արջին: Արջը առջևի թաթերով գետին է փռում որսորդին և յետոյ իւր սուր և ուժեղ ճանկերով սկսում է կտոր-կտոր անել խեղճին: Սակայն այդպիսի դէպքեր շատ չեն լինում արջի կեանքում, և իւր սուր ճանկերը նա գործ է ածում աւելի յաճախ գետինը փորելու համար, որ այնտեղ մրջիւնների բունը գտնի: Մրջիւններն ու նրանց թրթուրներն արջի սիրած կերակուրն են: Իսկ մեղր նա այնպէս է սիրում, որ հոգին կտայ՝ միայն թէ գտնի մեղրաճանճերի փեթակներ և այնպէս լաւ է ուսումնասիրել, որ ուղղակի կարող է իմանալ՝ թէ ո՞ր փեթակի մէջ աւելի մեղր կայ:

Սրանից միքանի ժամանակ առաջ արջը մի տեղ 100-ի չափ փեթակ էր գողացել և բոլոր մեղրը կերել: Գիւղացիք մտածեցին մի կերպ ազատուել այդ անամօթ հիւրից, և սկսեցին փեթակները սարքել ծառերի վրայ: Բայց այդ էլ չօգնեց, որովհետեւ արջը հեշտութեամբ բարձրանում էր ծառերի վրայ և դատարկում փեթակները: Իսկ եթէ ծառը բարակ էր լինում, արջը կռացնում էր այդ ծառը և ջարդում փեթակը: Տեսնելով՝ որ այդ էլ չի օգնում, գիւղացիք սկսեցին ուրիշ միջոցներ հնարել, օրինակ՝ նրանք սկսեցին կտրատել ծառի ստորին ճիւղերը, փշոտ ցանկապատ քաշել ծառի շուրջը, բայց և այնպէս արջը երբ ուզում էր հասնել փեթակին, ճարպիկութեամբ քանդում էր այդ ծակող ցանկապատը:

Մեղրաճանճերն էլ մի որոշ օգնութիւն են հասցնում գիւղացուն, կծելով անշնորհք արջին անխնայ կերպով: Ինչ ծիծաղելի պատկեր է, երբ նայում ես, ինչպէս այդ գազանը ճանճերի անտանելի խայթոցներից փրկուելու համար սկսում է գետնի վրայ դէս ու դէն թաւալուել կամ թաթերով ուժեղ հարուածներ հասցնել իւր երեսին նստած մեղրաճանճերին: Եթէ հարուածներն էլ չեն օգնում, զայրացած արջը սկսում է փախչել առանց յետ նայելու, բայց մի կարճ ժամանակից յետոյ

նորից վերադառնում է փեթակների մօտ, և նորից սկսում է այդ կռիւ: Վերջ ի վերջոյ արջին յաջողում է կամ փախցնել փեթակը, կամ բաւականաճախ մեղրի գոնէ չնշին մասով:

Արջը սիրում է նաև երբեմն յարձակուել եղջերուների վրայ: Այդ նպատակով մտնում է մի փոսի մէջ և ծածկում է տիւրներով: Այդ դրութեան մէջ նա սպասում է եղջերուներին, որոնք անզգուշութեամբ մօտենում, ընկնում են փոսը և անմիջապէս նրա զօհը դառնում:

Կան մի տեսակ մոխրագոյն արջեր, որոնք աւելի մսակեր են. դրանք չեն բաւականանում նոր սպանուած անասուններով, այլ սովորութիւն ունին գետնից փորելու թաղուած կենդանիների լէշեր:

Բ.

Բացի մոխրագոյն արջերից աշխարհիս երեսին ապրում են և սպիտակ արջեր: Այդ կենդանիների բնակավայրը ցուրտ երկրներն են, ինչպէս են Հիւսիսային Ովկիանոսը և հիւսիսային ծովեզրերը:

Արջի սպիտակ գոյնը կարծես դիտմամբ նմանութիւն ունի այդ կողմերի բնութեան հետ, որն ամբողջապէս սպիտակագոյն է. ձիւնն ու սառույցը պատում է այդ ամբողջ տարածութիւնը: Ընտրելով այդ ցուրտ տեղերը բնակութեան տեղ, սպիտակ արջն, իհարկէ, սնունդի մասին էլ պէտք է մտածէր: Այդ տեղ նա երբէք չի գտնիլ մի հատ բոյս, որի պտուղներով նա կարողանար իւր ստամոքսին բաւարարութիւն տալ: Այդտեղ միայն կարելի է գտնել ձկներ, ծովացուլեր և փոկեր:

Ուրեմն սնունդից արջը կարող էր գտնել իւր կերակուրը, եթէ ոչ ծովի միջից, որ լիքն է ձկներով, ծովացուլերով և այլ ծովային կենդանիներով, իսկ դրա համար հարկաւոր է լաւ լող տալ ջրի մէջ, ճարպիկ լինել և չփախկնալ սառնամանիքից: Բոլոր այդ յատկութիւնները մենք կարող ենք տեսնել սպիտակ արջի մէջ: Նա շատ գեր է և այդ գիրութիւնն օգնում է նրան մի կողմից հաւասարակշռութիւն պահպանելու, իսկ միւս կողմից՝ պահում է ցրտից: Ջրի մէջ նա կարող է

ազատ հեռանալ մեծ տարածութեան վրայ ծովի ափից, իսկ եթէ ճանապարհին գտնուի է սառցային դաշտեր և սարեր, նա բարձրանում է սառույցի վրայ և հանդարտ շարունակում ճանապարհորդութիւնը։ Ջրի մէջ լողալով նա հետևում է ձկներին և ծովացուկներին, բռնում, լափում է նրանց։

Պատմում են նոյնպէս, ինչպէս այդ սպիտակ արջերը մի անգամ նաւակ են խլել ձկնորսներից և նստելով նրա մէջ՝ քշել են նրան առաջ, նաւատորմի փորձուած զինուոր-ների պէս։

48. ԱՌԻԺ ՈՒ ՎԱՐԻ

Առիւծը իւր զարհուրելի ոյժի և վսեմ տեսքի համար գազանների թագաւոր է կոչուում։ Նրա ոյժը ցոյց տալու համար բաւական է ասել, որ նա երկու տարեկան եզր բերանն առած՝ կարող է ցատկել մի սաժենաչափ պարսպի վրայով։ Առիւծի տեսքին աւելի զեղեցկութիւն է տալիս նրա շքեղ բաշը, որ ծածկում է կենդանու պարանոցն ու կուրծքը։ Էզ առիւծը բաշ չունի։ Առիւծի զարհուրելի մոնչիւնը սարսափ է ազդում բոլոր թէ՛ մեծ և թէ՛ փոքր կենդանիներին. այդ մոնչիւնը լսելով՝ բեռնաւորուած ուղտը վայր է թափում վրայից թէ՛ բեռը և թէ՛ տիրոջը և սարսափահար փախչում։ ձին կատաղութեամբ ծառս է լինում յետին ոտների վրայ, մեծամեծ շները կաղկանձումով շտապում են իրանց տէրերի մօտ պաշտպանութիւն գտնելու...

Առիւծը մօտ մի սաժեն երկարութիւն և մի արշինից աւելի բարձրութիւն ունի. մարմինը ծածկուած է կարճ, կոկիկ զեղնադոյն մազերով. համարեա նոյն գոյնին է լինում նաև նրա երկար, թաւամազ բաշը։ Ազին երկար է, ծայրը փնջամազ։ Առիւծը կերակրւում է խոտակեր կենդանիներով, որոնց վրայ սովորաբար զիշերն է յարձակւում։ Կուշտ առիւծը, եթէ նրան չզայրացնեն, չի դիպչում ոչ մարդկանց և ոչ

կենդանիներին։ Առիւծի որսը շատ վտանգաւոր է, որովհետև նա փախուստ տալու սովորութիւն չունի և վիրաւորուած կենդանին անշուշտ կըյարձակուի որսորդի վրայ։

Չատ փոքր հասակում բռնուած առիւծին կարելի է ընտելացնել, սակայն ձեռնասուն առիւծն ևս վտանգաւոր է։

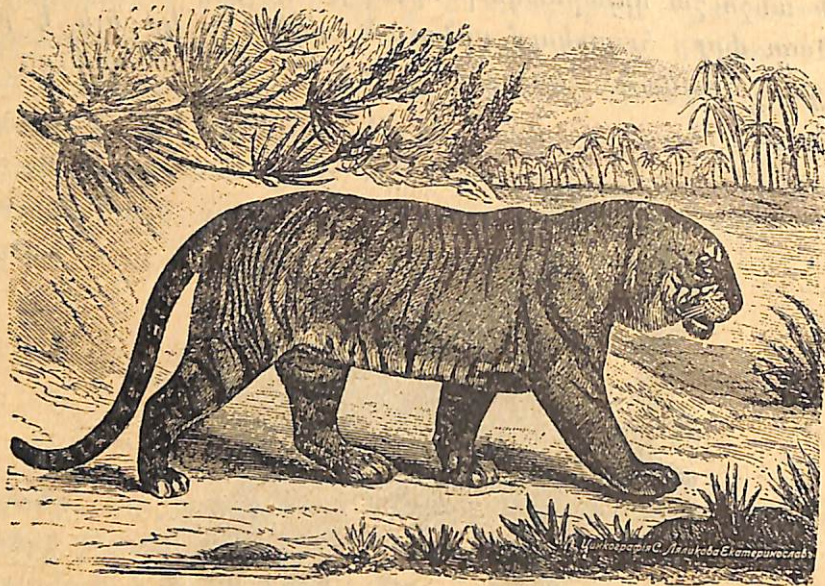

Ա Ռ Ի Ծ

Մի նշանաւոր ֆրանսիացի որսորդ առիւծի կորիւնին մեծացրեց այծի կաթնով։ Հինգ ամսական դարձած կորիւնը պատռոտեց իւր ստնտուին։ Երկու տարեկան հասակում, մի անգամ շղթան կտրելով՝ նա սպանեց մի ձի և մի մարդու էլ վիրաւորեց։ Իւր տիրոջը նա չափազանց սիրում էր և անպայման հնազանդւում նրան։ Սակայն մի անգամ, նրա հետ խաղալիս՝ առիւծը քիչ մնաց խեղդէր իւր ուժեղ թաթերի մէջ։ Տարիներ անցած՝ այդ առիւծը գազանանոց ընկաւ։ Եւ երբ միջանի տարի յետոյ որսորդն այցելեց այդ գազանանոցը, առիւծը ճանաչեց իւր նախկին տիրոջը. այդ օրից նա նրա կարօտն էր քաշում և մի ամիս չանցած՝ վշտից սատակեց։

Վազրն առիւծից աւելի վտանգաւոր է մանաւանդ նրա-

նով, որ իւր որսի վրայ յարձակուում է ոչ թէ յայտնապէս, ինչպէս առիւծը, այլ կատուի նման՝ թաղնուելով ու զաղտա-

Երբայական վագր

գողի: Վագրը մեծութեամբ պակաս չէ առիւծից: Նրա մարմինը ծածկուած է գեղեցիկ մազերով, որոնք դեղին գոյն ունին՝ սև շերտերով:

49. ԱՌԻԻԾՆ ՈՒ ՀՈՒՆԸ

Ա.

Մի քաղաքում ցոյց էին տալիս վայրենի զազաններ և տեսնողներից վերցնում էին փող կամ շուն ու կատու՝ զազաններին կերակրելու համար: Մի մարդ կամեցաւ տեսնել զազաններին. նա փողոցում մի փոքրիկ շուն բռնեց և բերեց զազանանոց: Մարդուն ներս թողին, իսկ շանը վեր առան և ձգեցին առիւծի վանդակը:

Ճնիկը պոչն իրան քաշեց և կուշ եկաւ վանդակի մի անկիւնում: Առիւծը մօտեցաւ նրան և սկսեց հոտոտել:

Ճնիկը պարկեց մէջքի վրայ, բարձրացրեց թաթիկները և սկսեց պոչը շարժել:

Առիւծը թաթով շուռ տուեց նրան:

Ճնիկը վեր թռաւ և առիւծի առաջ կանգնեց յետին թաթերի վրայ:

Առիւծը նայում էր շանը, գլուխը շարժում, բայց չէր դիպչում նրան:

Երբ տէրը միս ձգեց առիւծի առաջ, սա մի կտոր կրտեց-կերաւ, իսկ մնացածը թողեց շանը:

Երեկոյեան, երբ առիւծը պարկեց քնելու, շնիկն էլ պարկեց նրա մօտ և գլուխը դրեց նրա թաթին:

Այն օրից սկսած՝ նրանք ապրում էին միասին, միևնոյն վանդակում: Առիւծը չէր դիպչում նրան, ուտում ու քնում էր նրա հետ միասին, իսկ երբեմն էլ խաղում էր հետը:

Բ.

Մի անգամ մի պարոն եկաւ զազանանոց և, տեսնելով շանը, ճանաչեց, որ իրանն է. նա այդ մասին յայտնեց զազանանոցի տիրոջը և խնդրեց իւր շանը իրան վերադարձնել: Տէրը կամենում էր տալ, բայց երբ սկսեցին շանը կանչել, որ դուրս հանեն վանդակից, առիւծը սաստիկ բարկացաւ և մռնչաց:

Այսպէս մի ամբողջ տարի առիւծն ու շունը մնացին միևնոյն վանդակում:

Մի տարուց յետոյ շնիկը հիւանդացաւ և սատակեց: Առիւծըն այլևս կերակուր չէր ուտում, այլ շարունակ հոտոտում ու լիզում էր շանը և թաթով այս-այն կողմը դարձնում նրան: Երբ վերջապէս նա հասկացաւ, որ շունը սատակել է, յանկարծ վեր թռաւ տեղից, մազերը բիզ-բիզ կանգնեցրեց և սկսեց պոչով խփել կողքերին. յարձակուում էր վանդակի պատերի վրայ և կրծոտում նիզերն ու յատակը:

Ամբողջ օրը նա զարկում էր վանդակի պատերին և այս ու այն կողմն էր ընկնում. յետոյ պարկեց սատակած շան կողքին և լռեց: Տէրը կամենում էր դուրս հանել սատակած

շանը, բայց առիւծը ոչ ոքի թոյլ չէր տալիս նրան մօտենալու:

Տէրը կարծում էր, որ եթէ առիւծին մի ուրիշ շուն տայ, նա իւր վիշտը կըմոռանայ, ուստի և մի ուրիշ կենդանի շուն ձգեց վանդակը: Սակայն առիւծն իսկոյն պատահաբար նրան: Սպա նա իւր թաթերով գրկեց սատակած շանը և հինգ օր շարունակ այսպէս պարկած մնաց:

Վեցերորդ օրը առիւծը սատակեց:

50. ԵՐԱՆՏԱԳԷՏ ԱՌԻԻԾԸ

Մի անգամ հռովմայեցի իշխաններից մէկի ծառան՝ Անդրոկլէս անունով՝ մի մեծ

յանցանք գործեց և պատժից ազատուելու համար փախաւ Աֆրիկայ և թագնուեց մի քարանձաւում: Քիչ ժամանակ յետոյ նոյն քարանձաւը մտաւ և մի ահուելի առիւծ. խեղճ Անդրոկլէսը սարսափից քարացաւ: Առիւծը, տեսնելով նրան, կամացուկ մօտեցաւ և իւր ահագին թաթը դրեց նրա գիրկը:

Անդրոկլէսն իսկոյն հասկացաւ, թէ բանն ինչումն է. ուշադրութեամբ զննելով թաթը, նա տեսաւ, որ մի մեծ փուշ է խրուել նրա մատների արանքը և զգուշութեամբ դուրս քաշեց այն, առիւծը թեթևութիւն զգալով, սկսեց լիզել նրա ձեռքերը և ապա թողեց, կաղալով հեռացաւ դէպի անտառի խորքը:

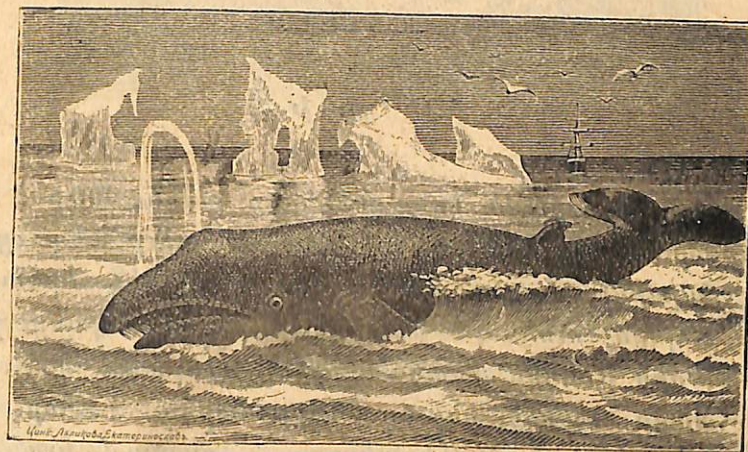
Ժամանակ անցաւ: Անդրոկլէսը բռնուեց և մահուան դատապարտուեց: Այն ժամանակները Հռոմում այգալիսիներին ձգում էին կրկէսի գազանների առաջ: Պատժի օրը մեծ բազմութիւն էր հաւաքուել կրկէսը, որի հրապարակում արդէն

ման էին գալիս երկու քաղցած առիւծ, որոնք նոր էին բերուած Աֆրիկայից կրկէսի համար: Եւ ահա յանցաւորին ձգեցին առիւծների առաջ: Նրանցից մէկն արդէն պատրաստուած էր մի ցատկումով յարձակուել Անդրոկլէսի վրայ, երբ միւսն իսկոյն ճանաչեց իւր բարերարին և մօտենալով նրան, սկսեց լիզել ձեռները... Սպա նա այնպիսի բարկութեամբ մռնչաց միւսի վրայ, որ սա յետ քաշուեց և մտաւ վանդակը:

Բոլորն էլ զգացուեցան: Անդրոկլէսին ներեցին և արձակեցին կրկէսից. նրա հետ բաց թողին նաև առիւծին, որն այնուհետև իւր բարերարի մօտ էր ապրում: Հռովմի բնակիչները, նրանց հանդիպելիս, ծաղիկներ էին թափում առիւծի գլխին, իսկ Անդրոկլէսին ապրելու միջոցներ էին տալիս:

51. Կ Ե Տ

Թէպէտ կետը իւր տեսքով ձկան նման է, սակայն նա ձուկ չէ, այլ ծովային գազան: Իւր մեծութեամբ նա գերազանցում է աշխարհիս բոլոր կենդանիներին. կան կետեր,

Կ Ե Տ

որոնց երկարութիւնը հասնում է մինչև 10 սաժենի, իսկ քաշը մինչև 7 հազար փլի: Ոտների տեղ նա ունի երկու ձկան

լողնակներ, իսկ յետին կողմից ձկան պոչի նման մի պոչ: Կետի գլուխը բռնում է մարմնի մի երրորդ մասը, իսկ բերանն այնքան լայն է, որ նրա մէջ ազատ կարող է տեղաւորուել մարդկանցով լիքը մի մակոյկ: Կետն ատամ չունի, այլ նրանց փոխարէն բերանում կան երկար եղջերային թերթեր: Աչքերն ու ականջները համեմատաբար փոքր են. գլխի վերին մասում գտնուում է նրա շնչառիկը, որի օգնութեամբ կետը շնչում է: Դուրս գալով ջրի երեսը, նա նախ շնչառիկի միջով ջրի փոքրիկ ցայտեր է բաց թողնում և յետոյ օդ հաւաքում. դրանից յետոյ նա կարող է մի քառորդ ժամու չափ ջրի տակը մնալ:

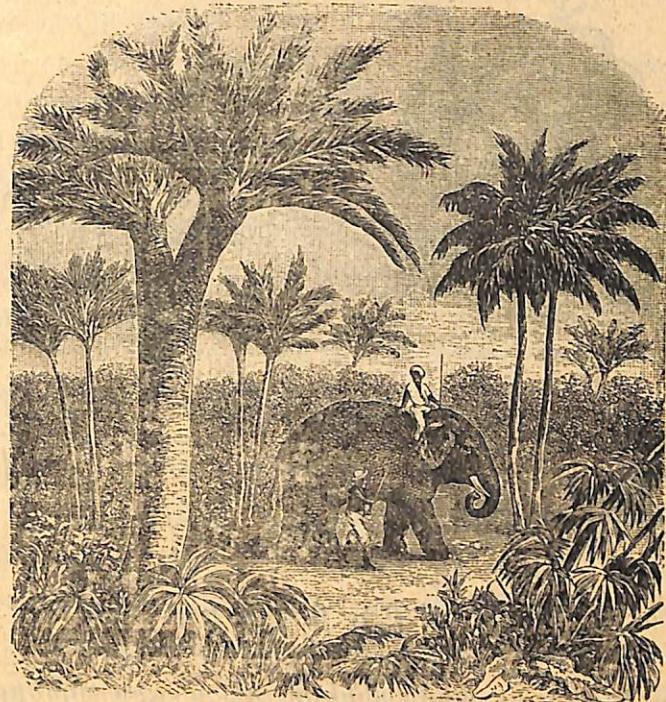
Կետը գլխաւորապէս բնակւում է հիւսիսային ցուրտ ծովերում: Նրա ճարպը և բերանի եղջերային թերթերը շատ թանկ են գնահատուում, ուստի և նրա որսալու համար բազմաթիւ նաւեր են ուղևորուում: Որսորդները մակոյկներով մօտենում են այդ ամեհի կենդանուն և երկաթէ սրածայր ձողեր խրում նրա մարմնի մէջ այնքան, մինչև որ նա արիւնաքամ լինելով, անշունչ դուրս է լողում ջրի երեսը: Կետի որսը շատ փտանգաւոր է, որովհետև նա իւր պոչի մի հարուածով կարող է խորտակել մակոյկը՝ մարդկանց հետ միասին:

52. Փ Ի Ղ

Փիղը ցամաքային կենդանիներից ամենամեծը և ամենաբերկարակեացն է: Նա ապրում է երկուհարիւր տարուց աւելի: Նրա մարմինը մօտաւորապէս երկու սաժեն երկարութիւն ունի: Փղերն ունենում են երկար և չափազանց շարժուն կնճիթ, որի ծայրին մատնանման մի աւելամիս կայ: Կնճիթը փղի համար նոյնն է, ինչ որ ձեռքը մարդու համար: Նրանով փիղը վեր է առնում կերակուրը և տանում իւր բերանը. կնճիթով նա ճանապարհ է բաց անում անտառում, կոտրատելով և արմատախիւ անելով ամբողջ ծառեր: Նրանով էլ փիղը պաշտպանւում է թշնամիների յարձակումից: Փղի

ատամները շատ մեծ-մեծ են. նրանցից երկուսը դուրս են ցցուած բերանից:

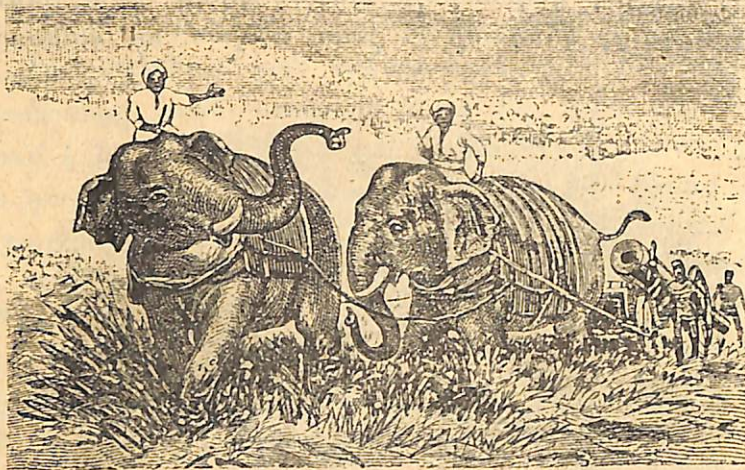
Չնայելով իւր զարհուրելի ոյժին, փիղը շատ հեզ, խաղաղասէր և զգոյշ կենդանի է. շատ անգամ մի ամենահասա-

Փ Ի Ղ

լակ ազմուկից կամ կասկածելի շշուկից փղերի մի ամբողջ երամ սարսափահար փախչում է: Սակայն բարկացած ժամանակ նա զարհուրելի է և չափազանց փտանգաւոր: Փղերին սպանում են նրա ատամները ձեռք բերելու համար, որոնք յայտնի են փղոսկր անունով և շատ թանկ են գնահատուում: Փղոսկրից մարդիկ զանազան մանր-մունր բաներ են շինում: Տաք երկրների բնակիչները փղերին որսում են նաև ընտանի դարձնելու համար. նրանց սովորեցնում են զանազան աշխատանքներ կատարել և ծանրութիւններ կրել. Ընտանեցրած

փղերով ճանապարհորդելիս՝ մարդիկ նստում են կամ ուղղակի նրանց մէջքին և կամ նրանց վրայ շինած առանձին վրան-

Փղերը՝ թնդանօթի լծած:

ներում: Փղին կառավարում են սուր մուրճով, որով խփում են նրա գլխին, որ առաջ գնայ:

53. Կ Ր Ծ Ո Ղ Ն Ե Ր

Ընտանի մեծ ու փոքր մկները, դաշտային մկները, սկիւռները, նապաստակները, և այլ սրանց նման կենդանիներն յայտնի են, որպէս կրծող կենդանիներ ու մեծ չարիք են ներկայացնում մարդկանց համար: Ոչ մի տեղ չէք գտնիլ աշխարհի երեսին, որտեղ կրծող կենդանիներից մէկն ու մէկը բնակութիւն հաստատած չլինէր: Կրծող կենդանիները մեծ մասամբ փոքր արարածներ են և նրանց գլխաւոր յատկութիւններից մէկն այն է, որ չափից դուրս բազմանում են: Մեր բազմից՝ նրանք շատ թշնամիներ ունին, որոնք անխնայ չափից դուրս կոտորում են նրանց, և եթէ այդ թշնամիները չլինէին, կրծողները կարճ ժամանակամիջոցում ամբողջ երկիրը կը պատէին և անտանելի կը դարձնէին մեր կեանքը:

Դժուար է երեսակայի մի կենդանի, որը աւելի սիրէր քաղցրեղէնը, քան թէ տնային մուկը: Այդ գարշելի արարածները, ինչպէս մենք առհասարակ անուանում ենք մկներին, մեր բնակարաններում կարծես լիազօր տէրեր լինին և կարծես բոլորը նրանց պատկանելիս լինի:

Մկները սովորութիւն չունին ջուր խմելու և միշտ աշխատում են ջրալի համեղ պտուղներ գտնել:

Վնասը, որ մեզ տալիս են մկները, ոչ թէ նրանումն է, որ նրանք գողանում, ուտում են ուտելեղէններ, այլ որ կրծողութիւն են թանկագին առարկաներ կամ կտորներ, գորգեր, շորեր և այլն:

Բացի տնային մկներից՝ կան և մի շարք դաշտային մկներ, որոնք կրծում են հացաբոյսերի հասկերը, մեծ վնաս են հասցնում գիւղացիներին:

Սկիւռը նոյնպէս կրծող կենդանի է: Այդ փոքրիկ կենդանին՝ աղուամազ պոչով, ուրախ զուարթ վազվզում է ծառերի վրայ և ճարպիկութեամբ թռչում է մի ճիւղից միւսը: Նա միշտ ապրում է խիտ անտառներում, չի սիրում արևի ճառագայթներ և խոնաւութիւն: Հանգիստ ժամանակ նա զբաղուած է լինում կերակուր ճարելով: Նայած տարուայ եղանակին, սկիւռը կերակրում է պտուղների սերմերով, նոր դուրս եկած ծառի կանաչ ճիւղերով: Սիրում է նաև հացահատիկներ և տեսակ տեսակ սունկեր: Եղենու և փեճու խէժերն ամենահամեղ կերակուրներն են կազմում սկիւռի համար: Նա սովորութիւն ունի նստելու յետին թաթերի վրայ՝ ընտրելով մի բարձր ճիւղ: Մռչելի թաթերով նա փրցնում է խէժը և մօտեցնելով բերանին՝ սկսում է կրծոտել: Սկիւռը կրծոտելով հասնում է սերմերին ու լիզելով մէկ-մէկ հանում է սերմերը միջից և ուտում:

Դառը նշերի պտուղն սկիւռը երբէք բերանը չի դնիլ, որովհետև գիտէ, որ կը հիւանդանայ և կարող է սատկել: Եթէ ձեռքն է ընկնում մի որևէ քաղցր պտուղ, սկիւռն ուշադրութիւն չի դարձնում այդ անուշ պտուղի վրայ, այլ աշխատում է մի կերպ հասնել նրա մէջն եղած սերմին: Եղենու

և փէճու անտառներում, որոնք լիքն են խէժերով, սկիւռն աշխատում է ձմեռուայ պաշար հաւաքել: Նախ ընտրում է փշուկ ծառ և կամաց-կամաց հաւաքում է այնտեղ ծառերի պտուղներ: Սկիւռը սովորաբար միքանի տեղ է պահեստներ սարքում այն մտքով, որ եթէ մէկը վնասուի, գոնէ միւսները կարող լինին իրան ազատել սովից: Պատահում է, որ սկիւռը մրկների նման ձու է գողանում թռչուններից, հետաքրքիր է՝ թէ ինչպէս են սկիւռները սունկերի հետ վարում: Պոկելով մի սունկ, սկիւռը բարձրանում է ծառի գագաթը և այնտեղ ցրցում մի ճիւղի ծայրին: Սունկը արևի տակ չորանում է. տեսնելով՝ որ արդէն սունկը պատրաստ է, սկիւռը տանում, հաւաքում է իւր պահեստում:

Սկիւռի օրը շատ կարճ է լինում. նա դուրս է գալիս իւր բնից առաւօտներն և երեկոյները, իսկ արևը սկսեց այրել թէ չէ, նա շտապում է վերադառնալ իւր բունը: Անձրևային օրը նոյնպէս ստիպում է սկիւռին չհեռանալ իւր բնից: Այդ է պատճառը, որ սկիւռները, որոնք միքանի տեղերում մեծ վընաս են հասցնում մարդուն, յանկարծ գրեթէ բոլորն էլ կոտորւում են: Այդ պատահում է այն ժամանակ, երբ աշունը շատ անձրևային է լինում և սկիւռները չեն կարողանում հաւաքել ձմեռուայ պաշարը:

Նապաստակը նոյնպէս կրծողների ցեղին է պատկանում: Նա երկար ականջներ ունի և վերևի շրթունքը բաժանուած է երկու մասի: Բերանից երևում են դուրս ցցուած սուր ատամները: Մենք միշտ կարող ենք տեսնել դաշտերում այդ վախկոտ կենդանուն, որ խիտ թփերի կամ փշուկ ծառերի ներսն է իւր բունը հաստատում: Առաւօտները և երեկոյները, արևը մայր մտնելուց յետոյ, նապաստակը դուրս է գալիս իւր բնից և սկսում դէս ու դէն վազվզել ուտելիք գտնելու համար: Նա անխնայ կերպով ոչնչացնում է զանազան բոյսեր՝ սկսած արմատից մինչև ծոցոտի վերջը, իսկ ամենից շատ սիրում է բանջարանոցների մտնել և կրծոտել կաղամբ ու շաղգամ: Նա երբէք չի հեռանում իւր բնից շատ հեռու: Ձմեռը հասնում է թէ չէ, նա թողնում է իւր դաշտը և մօտենում գիւղին:

Գիւղացու այգիներում նա լաւ է զգում իրան, կրծոտելով փոքրը ու մեծ ծառերի բներ, և այդպէս ոչնչացնելով բաւականաչափ ծառեր ու մեծ վնաս հասցնելով գիւղացիներին:

Բացի այդ կենդանիներից կան և ուրիշ կրծող կենդանիներ էլ: Դրանց գլխաւոր յատկութիւնն այն է, որ ամբողջ կեանքն անց են կացնում իրանց կտրիչ ատամներով կրծոտելով:

Վայ այն կրծողին, որ պատահամբ կորցրել է այդ ատամներից մէկը. — նրա կեանքն այլևս կեանք չէ. կորցրած կտրիչ ատամի տեղը բռնում է հակադիր ատամը, կենդանին չի կարողանում բերանը բաց անել և սատկում է սովից:

54. ԻՆՉՊԷՍ ԵՆ ՊԱՂՏՊԱՆԻՈՒՄ ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐՆ ՈՒ ԲՈՅՍԵՐԸ

Կեանքը ամենաթանկագին բանն է ամեն կենդանու համար: Բայց չկայ ոչ մի կենդանի, թէ փոքր և թէ մեծ, որ կարողանար հանգիստ ապրել և չվախենալ, որ մի ուրիշ կենդանի այն է՝ կրչարձակուի իւր վրայ և իրան էլ կրլափէ: Աշխարհը լի է թշնամիներով: Բայց յետին անբան արարածն էլ թանկ է ծախում իւր կեանքը և ամեն ճիգ թափում է թըշնամիներից փրկուելու համար: Մէկը դրա համար օգտւում է իւր օրագավազ ոտներով, միւսը դեռ շատ հեռուից նկատում է վտանգը սրատես աչքերով և իւր գլխի ճարը տեսնում: Կան նաև կենդանիներ, որոնք զիւրազգաց հոտառութեամբ կէս մղոնից զգում են թշնամու մօտենալը: Ամեն մէկը պաշտպանւում է՝ ինչպէս կարող է:

Ահա ձեզ ծանօթ փշոտ ողնին. օրը ցերեկով նա հանգիստ քնած է մի յետ ընկած տեղ և ամուշ երազներ է տեսնում խոր քնի մէջ: Արեւ մտաւ թէ չէ, նա բաց է անում իւր աչքերը, թափ է տալիս իւր թմրած մարմինը և գնում որսի. նա վազվզում է մարգագետիններում և դաշտերում, մտնում է նոյնպէս այգիներն ու բանջարանոցները: Քտնի-քտնի միջատներ ու որդեր է խեղդում նա անխնայ կերպով: Բայց ահա մօտե-

նում է թունաւոր օձը. մի անգգուշութիւն,— և նա կըցցէ իւր մահաբեր խայթոցը ոգնու փափուկ վզի մէջ: Ոգնին ճարպիկութեամբ բռնում է օձի պոչից և իսկոյն կծկւում: Օձը նետւում է այս ու այն կողմ, զարնւում է ոգնու բիզ-բիզ փշերին մէկ, երկու, անթիւ անգամ, մինչև որ արինաքամ, ուժասպառ ընկնում է անշարժ. այն ժամանակ ինքը, ոգնին, սկսում է նրան կամաց-կամաց ուտել: Տես, փազում է դայլը, ուզում է ոգնու միսն անուշ անել: Ոգնին գնդի պէս ոլորուեց և վեր ցցեց իւր փշերը. դայլը պտտւում է շուրջը, բայց իզուր. ոգնուն ձեռք տալ նա չի կարողանում: Միայն խորամանկ աղուէսն է, որ ուսումնասիրել է ոգնու բնաւորութիւնը և դիտէ նրան բռնելու հնարը: Աղուէսը, գտնելով ոգնուն, սկսում է բռնել նրան առջևի թաթիկներով և ստիպում գլորուել դէպի ջուրը: Փշերից աղուէսի թաթիկները ծակծկում են, վէրքերից արիւն է հոսում և ամբողջ մարմինը քրտինքով է ծածկւում, բայց նա ուշադրութիւն չի դարձնում ոչ վերքերի, ոչ քրտինքի վրայ, բռնում է, հա՛ բռնում խեղճ ոգնուն և հասցնում գետակի կամ մի աղբիւրի: Էլի մի հարուած, և ոգնին ջուրն է ընկնում և այնուհետև վա՛յ նրա կեանքին: Ջրում ոգնին չի կարող կծկուած մնալ, և դուրս է հանում իւր գլուխն ու ոտները փշոտ մորթուց. աղուէսն էլ հէնց այդ է ուզում. բռնում է փափուկ գլխից ու մաս-մաս գզգզում:

Իսկ ինքը, աղուէսը. նա ինչպէս է պաշտպանւում իւր անթիւ թշնամիներից: Վտանգի ժամանակ նա հազար ու մի տեսակ միջոցների է դիմում, մի տեղ ազատւում է իւր խորամանկութեամբ, միւս տեղ գործ է դնում ճարպիկութիւնը: Եթէ չի օգնում նրան ոչ խորամանկութիւնը, ոչ էլ ճարպիկութիւնը, աղուէսը յոյսը գնում է իւր ոտների վրայ: Նա միշտ անբաւական է իւր երկար ու մազոտ պոչից, որովհետև շատ անգամ պոչն է խանգարում նրան արագ վազելու: Ահա թէ ինչու նա իւր պոչն է ուղղում թշնամուն, երբ ոչ մի հնար չի տեսնում ազատուելու: Մարդը, շունն ու դայլը աղուէսի ոխերիմ թշնամիներն են: Մարդը, ինչ ասես, որ գործ չի դնում, որ աղուէսին իւր ձեռքը ձգէ: Թակարդներ, որոգայթներ է դնում,

ուզում է խաբել աղուէսին, բայց իզուր: աղուէսը լաւ է հասկացել այդ միջոցների նպատակը և տեսէ՛ք՝ ինչ է անում. նա կանչում է մի ուրիշ կենդանի, օրինակ, վայրենի կատու, և իւր կողմից համոզում է քաղցած կատուին անուշ անել այն կրտոր միսը, որ թակարդի մէջ երեւում է: Կատուն էլ ուրախ-ուրախ վրայ է պրծնում համեղ կտորին, բայց թակարդն իսկոյն ամուր սեղմում է նրա գլուխը: Աղուէսն էլ այդ է ուզում. թակարդն այժմ ոչ մի վնաս չի կարող բերել նրան: Նա մօտենում է թակարդին, անուշ է անում մարդու դրած միսը, կատուին էլ հետը և բաւական կշտացած՝ ուրախ ու զուարթ հեռանում է: Զնեքին հօ հեշտ է խաբել: Որսի ժամանակ, երբ շները նկատում են աղուէսին և ընկնում նրա յետևից, նա նետի պէս թռչում է, որ մտնի իւր որջը: Բայց եթէ նա շատ է հեռացել իւր բնից, նա սուր աչքերով ամեն կողմ է նայում, որ մի որևէ ապաստարան գտնէ: Ահա նկատեց նա նապաստակի բունը. հարկաւոր է միայն ներս ծլկուել: Աղուէսն յանկարծ չի մտնում այդ բունը. միքանի պտոյտներ է անում, խաբում շներին և երբ համոզւում է, որ շներն արդէն կորցրել են իւր հետքը, հանգիստ մտնում է բունը: Զայրացած որսորդը չգիտէ ինչ անէ. չէ՛ որ աղուէսը նրա ձեռքումն էր:

Այսպէս, ուր ոյժը չի օգնում, այնտեղ փրկում է խելքն ու խորամանկութիւնը: Մէկ տեսէք, ինչպէս է երկչոտ նապաստակը հետքերը խճճում շների հալածանքներից փախչելիս: Մի օր շներն այն է՝ բոլորովին հասել, բռնել էին նապաստակին: Նապաստակն յանկարծ շուռ տուեց ու մի կողմ ցատկեց դէպի հարևան հօտը. մինչև շներն իրանք էլ շուռ տուին և ուշքի եկան, նապաստակը թաք կացաւ հօտի մէջ: Ոչխարները վախեցած վազում էին դաշտի միջով, նապաստակն էլ հետներն էր վազում, և էլ նրանց միջից դուրս չեկաւ:

Պաշտպանուելու համար վարադներն ունին սուր-սուր ժանիքներ, եղջերուները՝ ամուր եղջիւրներ և արագավազ ոտներ: Երևի դուք էլ, ընթերցողներ, լաւ գիտէք, թէ ինչպէս են պաշտպանւում շունն ու կատուն, ձին ու էջը, եղն ու գոմէշը. ամեն

օր դուք տեսնում էք ձեր ընտանիքի այդ բարեկամներին: Բնութիւնն ամեն մէկին մի յատուկ բան է տուել յարձակողներին ցապահով մնալու համար:

Կենդանիների մեծ մասը խմբուած կեանք է անցկացնում. նպատակն այն է, որ մէկը պաշտպանէ բոլորին և բոլորը մէկին: Միթէ իմաստուն չեն կենդանիները: Կապիկներն իրանց միջանի վատ արարքներով մեծ չարիք են գիւղացիների գլխին: Նրանք մի սովորութիւն ունին—գիւղը հիւր գնալու, դէս ու դէն ընկնելու և այս կամ այն գտած բանը գողանալու. մի բան ձեռքերն ընկաւ թէ չէ՝ վազում են դէպի իրանց բունը: Մի անգամ այդ կապիկներից մէկը շորեղէն էր գողացել: Գիւղացիք նկատել էին և իսկոյն յետևից ընկել, որ բռնեն գողին: Բայց իզուր. կապիկը մի կերպ հասաւ իւր բունը, որ մի քարայր էր ներկայացնում սարի վրայ, և երբ գիւղացիները եկան ու սկսեցին վեր բարձրանալ դէպի այրը, յանկարծ լըսուեց մի գոռում-գոչում պահապան ծերուկ կապիկի բերանից. իսկոյն կապիկների ամբողջ ընտանիքը դուրս թռաւ այրից և հաւաքելով մեծ-մեծ քարեր՝ սկսեց կարկուտի պէս ուժբակոծել գիւղացիներին: Խեղճ գիւղացիք ստիպուած էին թողնել կապիկներին և հեռանալ:

Մի որսորդ պատմում է, թէ ինչպէս տանու խոզերը պաշտպանում էին երկու գայլից: Նրանք շարունցին սեպաձև, խռաացին և կամաց դիմեցին առաջ գայլերի վրայ: Գայլերից մէկը փախաւ, իսկ միւսը ծառին կալաւ: Խոզերը շրջապատեցին նրան ամեն կողմից: Գայլը փորձեց խոզերի վրայից ցատկել, բայց իզուր. խոզերը նրան ցած գլորեցին և գզգզեցին: Մի ուրիշ դէպք էլ: Մի օր մի մեծ վագր յարձակում է ընտանեցրած ցուլերի հովուի վրայ: Հէնց որ կենդանիները տեսնում են, որ իրանց հովիւը վտանգի մէջ է, իսկոյն յարձակում են վագրի վրայ և սկսում են պոգբերով զնգակի պէս ձգել նրան դէս ու դէն, մինչև որ զազանը սատկում է: Իհարկէ ոչ մի ցուլ այդ չէր անի, եթէ մենակ լինէր:

Եյս օրինակները, կարծեմ, բաւական են և դուք անշուշտ համոզուեցիք, թէ ինչ մեծ նշանակութիւն ունի կենդանիների

ինքնապաշտպանութեան համար համախմբուած կեանքը: Իսկ բոյսերը. միթէ նրանք էլ կարող են օգնել մէկմէկու վտանգի ժամանակ: Ապա ինչ է անտառը, եթէ ոչ միատեսակ ծառեր՝ մի տեղ խմբուած, որոնք իրանց ամուր կուրծքը դուրս դնեն զրել փոթորիկներին և կիզիչ արևին: Նրանք ուզում են պաշտպանել իրար ամեն պատահարից: Մենակ դաշտում ապրող ծառը երբէք չի կարող ասել, որ պաշտպանուած է արևից ու քամիներից, որոնք ձեր աչքի առաջ ծառի տերևները պոկում, տանում են, երբեմն էլ իրան բնով արմատահան անում:

Կենդանիների և բոյսերի մէջ նկատում է մի այլ պաշտպանութիւն էլ—թոյլ արարածները, չկարողանալով դիմադրել վտանգին՝ աշխատում են ճարել իրանց համար հզօր ընկեր, որը խնայելով կամ ուղղակի վարձատրութեամբ պահպանէ թոյլ ընկերոջ կեանքը: Դաշտում անշուշտ միշտ նկատել էք թփեր: Մօտեցէք մէկին և դուք կարող էք նկատել մի հետաքրքրական երևոյթ: Թփի տակ, նրա ճիւղերի արանքներում, միջանի բոյսեր ապաստարան են գտել, իսկ թփի տակը և ներսը կանաչ խոտ է բուսել: Ինչ է պատճառը, եթէ ոչ — խնամք թփի կողմից: Թուփը իւր սուր փշերով ոչ ոքի իրաւունք չի տալիս մօտենալ այդ բոյսերին:

Բայց տեսնենք մի ուրիշ օրինակ: Ամերիկայում մի բոյս կայ, կեկրօպէ անունով, որ շատ նման է մեզ ծանօթ եղէգնին: Զարմանալի է այդ բոյսի կեանքը: Բաւական է մի ժամ նայէք այդ բոյսին, որ տեսնէք հետևեալ պատկերը: Մրջիւնները վրայ են թափուել կեկրօպէի տերևներին և սկսում են մանր-մանր կտրատել ու մերկացնել կեկրօպէն, որ տերևներով կերակրուեն: Յանկարծ, որտեղից-որտեղ, ուրիշ մրջիւններ արագութեամբ վազում են նրանց դէմ և սկսում է մի կատարեալ պատերազմ: Տերևներ կտրատող մրջիւնները մէկը միւսի յետևից ջարդ ու փշուր են լինում, իսկ յաղթող մրջիւնները՝ կամաց-կամաց թողնելով կռուի դաշտը, հեռանում, մտնում են կեկրօպէի ցօղունի ներսը: Տէր Աստուած, այս ինչ հրեշտակներ են, կասէք դուք, որ ազատեցին խեղճ կեկրօպէին անխուսափելի մահից: Բայց գիտէք, ինչո՞ւմ է բանը: Կեկրօպէն, գիտենալով

որ տերեւ կտրող մրջինները մեծ նեղութեան մէջ են ձգելու իրան, դիմում է ուրիշ մրջիններին, որոնք ոխերիմ թշնամիներ են տերեւակերներին: Կեկրօպէն և այդ թունաւոր մրջինները կարծես պայմանաւորուում են այսպէս. — առաջինը տալիս է բնակարան և քաղցր հիւթ, որ շատ են սիրում մրջինները, իսկ մրջիններն իրանց կողմից խօսք են տալիս պաշտպանել կեկրօպէին: Վերելը դուք տեսաք, թէ ինչպէս են կատարում իրանց խօսքը այս թունաւոր մրջինները:

Ահա թէ ինչպէս են պաշտպանում կենդանիներն ու բոյսերը:

55. Ա Ղ Ա Ի Ն Ի Ն Ե Ր

Ես կանգնած էի սեպացած բլուրի վրայ, իսկ իմ առջև սփռուած էր հաճարի հասունացած արտը. նա երբեմն ծածանում էր ոսկեայ գոյնով, երբեմն տարածւում էր արծաթեայ ծովի նման և պսպղին էր տալիս:

Բայց ալիքները բնաւ չէին օրօրում այդ ծովի վրայ, խեղդող օդի անշարժութիւնը գուշակում էր մի մեծ փոթորիկ:

Իմ շուրջն արեգակը դեռևս լուսաւորում էր իւր ջերմ և աղօտ լուսով. իսկ այնտեղ, հաճարի արտի միւս կողմում, ոչ այնքան հեռու, մոյգ կապտագոյն մառախուղն ահագին կուտակութեամբ բռնել էր երկնակամարի ամբողջ կէսը:

Ամեն ինչ լուրթեան մէջ էր... ամեն ինչ հառաչում էր արեգակի վերջին ճառագայթների փայլման ներքոյ: Չէր լըսւում, չէր երևում ոչ մի թռչուն. թաքնուած էին մինչև անգամ ճնճողկները: Միայն մի ինչ-որ տեղ, մերձակայքում, մեռաւոր ջրածաղկի խոշոր տերևները յամառ կերպով շշնջում էին և թափահարում:

Ինչպէս սաստիկ բուրում էին դաշտերի խոտաբոյսերը: Ես նայում էի կապտագոյն ամպակոյտի վրայ... մռայլը տիրում էր իմ սրտում: Դէհ, շուտով, շուտով, մտածում էի ես, փայլատակիր, ոսկեղէն օձ, զգրգացիւր, որոտ, շարժուիր, զը-

լորուիր, հեղեղուիր, ո՛վ չար մառախուղ, վերջ տուր այդ տը-խուր հեծութեան:

Բայց մառախուղն անշարժ էր: Նա առաջուայ նման ճընշում էր անմուռնչ երկիրը... միայն կարծես թէ աւելի ուռչում էր և մթնանում:

Եւ ահա նրա միագոյն կապուտակութեան վրայ նշմարուեց մի ինչ-որ բան, որ սլանում էր հարթ-հաւասար կերպով. կարծես թէ իսկ և իսկ մի սպիտակ թաշկինակ լինէր կամ ձիւնի պատառ: Դա մի սպիտակ աղանի էր, որ թռչում էր գիւղի կողմից: Թռչում էր, թռչում միշտ միևնոյն ուղիղ գծով... և խորասուզուեց անտառի յետևում:

Անցաւ միքանի վայրկեան,—դեռ տիրում էր միևնոյն խիստ լուրթիւնը: Բայց նայիր: Այժմ նշմարում են երկու թաշկինակներ. ձիւնի երկու պատառներ յետ են սլանում. զրանք երկու սպիտակ աղանիներ են, որ թռչում են դէպի տուն հաւասար թռիչքով:

Եւ ահա վերջապէս պայթեց փոթորիկը և սկսուեց բնութեան կատաղի խաղը:

Ես հազիւ կարողացայ փախչել մինչև տուն: Քամին մռնչում, սոսկալի կերպով պտտւում էր: Պատառ-պատառ եղած շիկագոյն ամպերը ներքեից առաջ էին մղւում: Ամեն ինչ տակն ու վրայ էր լինում, խառնաշփոթութեան մէջ էր, զղրղում էր: Անձրևի սարսափելի տարափը ջրային սիւների նման ցած էր թափւում: Գայժակների հրեղէն-կանաչագոյն փայլատակումը աչք էր կուրացնում: Սաստիկ բոմբիւնը կարծես թէ թնդանօթներից էր արձակւում: Փչում էր ծծմբային հոտ:

Բայց կտուրի ծածկի տակ, երդիկի կողքին, միմեանց մօտ հստած են երկու սպիտակ աղանիները—և այն, որը թռչում էր իւր վարուժանի յետեից,—և այն, որին բերաւ նա և գուցէ ազատեց մահից:

Երկուսն էլ գուրգուրում էին միմեանց,—և իւրաքանչիւրը շօշափում էր իւր թևիկով զրացու թևը...

Երջանիկ էին նրանք: Եւ ես ինձ երջանիկ էի զգում՝ նրանց վրայ նայելով:

56. Թ Ո Ւ Խ Ս Ը Կ Ա Ն

Ամառն էր: Փոքրիկ Անահիտը կալումն էր: Նա դէզի ըստ-
ուերում շինել էր մի փոքրիկ տուն և տիկիններին մէջը հա-
ւաքած՝ խաղում էր: Մայրն ուղարկել էր նրան, որ դէզը
պահպանէ հաւերի քըջելուց: Անահիտից մօտիկ կըրկուում էր
նրանց թուխսրկանը: Նա փախցրել էր մի հասկ, կտցահա-
րում էր և թափուող դեղին ցորենի հատիկները բաժանում էր
իւր ձագուկներին:

Թուխսրկանն յանկարծ մի սարսափելի ճիշ արձակեց և
թևերը լայն բացեց: Անահիտը ոչինչ չէր հասկանում. բայց
փոքրիկ ձագուկները մօր արածը շատ լաւ հասկացան, որով-
հետև, լսելով մօր ձայնը՝ մի փոքր հեռու եղողները հաւաքուե-
ցին և մօտն մօր բացած թևերի տակ: Անահիտն ուշադրու-
թեամբ նայում էր՝ առանց մի բան հասկանալու:

Բայց Անահիտը շուտով իմացաւ, թէ թուխսրկանն ինչու
հաւաքեց իւր ձագուկներին թևերի տակը: Ահա պտըտում է
նրա գլխին մի ուրուր: Նա յարձակուեց հաւի վրայ, կամենում
է նրա ձագուկները յափշտակել. մայրը չի թողնում: Հաւը
կուում է ուրուրի հետ իւր թոյլ կտցով: Բայց նա յոգել է ար-
դէն երկար կռուելուց:

Անահիտն էլ երկար չընայեց, վազեց թուխսրկանին օգ-
նութեան: Ուրուրը, տեսնելով Անահիտին, իսկոյն փախաւ և
մայրն ու իւր ձագուկներն ազատուեցին ուրուրի ճանկերից:

Անահիտն արագադակուիններ շատ էր տեսած, բայց երբէք
չէր տեսել, որ մի հաւ կուռէր մի ուրիշ թռչնի հետ, մի վախ-
կոտ հաւ կուռէր մի զօրեղ ուրուրի հետ:

Անահիտն իսկոյն վազեց տուն և մօրը պատմեց իւր
տեսածը:

— Հապա ինչո՞ւ ես ասում ինձ «վախկոտ հաւ ես», մայ-
րիկ, — ասաց Անահիտը, — հաւը միթէ վախկոտ է. ես տեսայ,
ինչպէս քաջութեամբ կուում էր մեր թուխսրկանը ուրուրի հետ:

— Հաւերը վախկոտ են, — պատասխանեց նրա մայրը,

— բայց ոչ այն ժամանակ, երբ նրանք թուխս են լինում նըս-
տած: Թուխսրկանը մայր է, իսկ մայրը վախ չգիտէ, Աստուած
նրան ձագեր է տուել, նրանց բաժին սէրն ու զօրութիւնն էլ
հետն է տուել մօրը, որ նրանց սիրէ, պահէ ու մեծացնէ: Մի
մայր, որքան որդի որ ունի, այնքան անգամ աւելի է նրա
սէրն ու զօրութիւնը: Մեր թուխսրկանը տասներկու ձագուկ
ունի: Նրա ոյժն ու սէրն էլ տասներկու հաւի ուժի ու սիրոյ
չափ է:

57. Ա Ր Ծ Ի Ի

Արծիւն ամենայն իրաւամբ բոլոր թռչունների թագաւորն
է համարում: Նրա սրատես աչքերը, կեռացած կտուցը և
սուր ճանկերն ահ ու սարսափ են ազդում ոչ միայն բոլոր
թռչունների, այլ և մարդկանց ու միւս կենդանիների վրայ:
Նրա պատկերը մինչև օրս էլ գործ է ածւում՝ իբրև նշան ոյժի
և փառքի: Հին ժամանակներում պարսիկները և հռոմայեցի-
ները սովորութիւն ունէին իրանց զօրքերի առաջից տանել
մի կենդանի արծիւ կամ նրա պատկերը:

Արծիւները բաժանւում են միքանի տեսակի, բայց նրան-
ցից ամենանշանաւորը «արքայ արծիւ» կոչուողներն են, որ
ապրում են Եւրոպայի ու Ասիայի լեռնոտ տեղերում: Այդ ար-
ծուի բարձրութիւնը հասնում է մէկ ու կէս արշինի, իսկ փե-
տուրները շառատ գոյն ունին:

Արծիւը գիշատիչ թռչուն է, այսինքն կերակրւում է կեն-
դանիների մսով: Իւրաքանչիւր տարի ածում է երկու ձու,
որոնցից դուրս են գալիս նրա ձագերը — փոքրիկ արծուիկները:

Արծիւները սովորաբար ապրում են անմատչելի ժայռերի,
բարձրաբերձ լեռների մէջ... Այդտեղ քարի խորշի մէջ շինում է
նա իւր բունը, որ ոչ մի գեղեցկութիւն, ոչ մի գրաւչութիւն
չունի:

Ինչպէս բոլոր ուժեղ թռչունները, այնպէս էլ արծիւը շատ

քիչ հոգս է տանում իւր բնակարանի մասին: Նա իւր բունը թագցնելու կարիք չունի. ո՞վ կըհամարձակուի ձեռք մեկնել նրան, ո՞վ կըկարողանայ բարձրանալ ամհի ժայռերի, դարաւոր ծառերի գլուխը, ուր ապրում է «թագաւոր արծիւը»: Նրա բունը բաղկացած է ճիւղերի կոյտից, որի մէջ կայ մի փոքրիկ խորութիւն, իսկ շուրջը յաւելուած սալայատակի ձեով: Սռաջինը ձագերի օրօրանն է, իսկ երկրորդը — սեղանը, որի վրայ արծուի ընտանիքը ճաշակում է իւր կերակուրը: Այդտեղ ամբարած է լինում արծուի պաշարը՝ սպանուած թռչուններ, նապաստակներ ու գառներ... Այդտեղ թափթըփուած են և կերակուրի հոտած, նեխած մնացորդները, որոնց գարշելի հոտը բուրում է շրջակայքում:

Բունը վերադառնալիս՝ արծիւը իւր բերած որսը բաժանում է մանր կտորների և հաւասար չափով տալիս է ձագերին, իսկ երբ վերջիններս բաւական մեծանում են և կտուցները ամբանում, այն ժամանակ նա ամբողջ որսը դնում է սեղանին ու բոլորը միասին սկսում են ուտել:

Որսի ժամանակ արծիւը չափազանց ճարպիկ ու համարձակ է: Նրա համար երկիւղ ասուած բանը գոյութիւն չունի: Նա սիրում է գառներ, փոքրիկ այծեր, վայրի սագեր, աղուէսներ, նապաստակներ, կատուններ և ամեն տեսակ թռչուն, թէ ընտանի, թէ վայրի, թէ մեծ և թէ փոքր:

Նկատուած որսը արծուի ճանկերից չի կարող խոյս տալ ոչ արագ փախուստով և ոչ էլ թռչելով: Լոյսը բացուելուն պէս նա հեռանում է բնից, թռչում հեռու ու բարձր և շարունակ նայում է ներքեւ, որ տեսնի ինչ է կատարւում այնտեղ, ինչ որս է սպասում իրան և հէնց որ մի բան է նկատում,

իսկոյն կայծակի արագութեամբ վրայ է հասնում և վերեւ բարձրացնում: Չատ անգամ արծիւը որսն ուրիշ գիշատիչներին ճանկերից է փախցնում: Այդ մասին ականատեսները հետեւեալն են պատմում:

— Իւրօրանչիւր օր հսկայ արծիւը գալիս, նստում էր բարձր ծառի գագաթին և այդտեղից դիտում էր շրջակայքը կարծես լոկ հետաքրքրութեան համար, բայց ոչ, նա որոշ նպատակ ունէր, որոշ բոպէի էր սպասում, որ իւր հզօրութիւնը ցոյց տայ:

Ահա ծովի վրայով սաւառնում են մի խումբ թռչուններ. արծիւն էլ այն կողմն է նայում. նրա ուշադրութիւնը կենդրոնացած է միայն մէկի — գիշատիչ բազէի վրայ...

Յանկարծ բազէն սլացաւ ներքեւ և իւր կտուցով ալիքների միջից դուրս բերեց մի ձուկը...

Հսկայ արծիւը նկատեց այդ բանը. նրա աչքերը կրակ են դարձած. նա միքանի անգամ բաց ու խուփ արաւ կտուցը և վերջապէս կայծակի արագութեամբ յարձակուեց բազէի վրայ:

Բազէն դիմադրութիւն ցոյց տուեց. սկսուեց մի կատաղի կռիւ, որ քսան բոպէից աւելի տևեց. երկու գիշատիչները մօտենում էին իրար, ճանկում, կտցահարում, ապա հեռանում, միքանի պտոյտներ անում և նորից մօտենում, նորից նոյնը կրկնում... Վերջապէս բազէն ուժասպառ եղաւ. նա բաց թողեց որսը. արծիւն իսկոյն յափշտակեց և սլացաւ դէպի իւր բունը: Եւ արծուի այդպիսի քաջագործութիւնները կրկնւում էին գրեթէ ամեն օր...

Իբրեւ գիշատիչ թռչուն՝ արծիւը մեծամեծ վնասներ է հասցնում մարդկանց, փախցնելով գառներ, այծեր, ընտանի թռչուններ և այլն: Այդ պատճառով, երբ մի տեղում արծիւը բուն է դնում, բնակիչներն աշխատում են շուտով քանդել նրա բունը և դրանով ազատուել հզօր թշնամուց. բացի դրանից, Չատ որսորդներ բռնում են արծուի ձագերին, մեծացնում են թակարդի մէջ և ապա վաճառում բաւական մեծ գնով:

Սակայն թէ արծուի բունը քանդելը և թէ ձագերին բռնելը համարձակ փորձ է, որ երբեմն մէկ կամ միքանի մարդ-

կանց մահուան պատճառ է լինում, իսկ երբեմն էլ յաջողութեամբ է վերջանում:

Բարձր ժայռի գագաթին բուն էին դրել երկու արծիւ. իւրաքանչիւր օր նրանք յարձակում էին գործում մօտակայ գիւղի հօտի վրայ և գառներ էին յափշտակում: Նոյն գիւղից մի որսորդ վճռեց ազատել իւր համագիւղացիներին այդ չարիքից և միևնոյն ժամանակ ձեռք բերել արծուի ձագերը:

Նա կողքից կապեց պարկը, վեր առաւ ցանցը, սուրը և երկու ընկերների հետ գնաց ժայռի մօտ:

Երբ արծիւները թռան, գնացին, գիւղացիները ցանցը կապեցին որսորդի մէջքից և նրան կախեցին ներքև: Մի ըոպէում որսորդը մօտեցաւ արծուի բնին, հանեց ձագերը, դրեց պարկի մէջ, քանդեց բունը և բլաւեց ընկերներին:

— Քաշեցէք վերև, ամեն ինչ յաջող է:

Սակայն այդ ըոպէին վրայ հասան արծիւները. նրանք բարձրից տեսել էին կատարուած իրողութիւնը, լսել էին իրանց ձագերի ծըվծըվոցը և այժմ կատաղի կերպով յարձակում էին նրանց փրկելու և չարագործներին պատժելու համար:

Նրանք մօտենում էին որսորդին, փորձում էին կտցահարել նրան, բայց սրի հարուածներ ստանալով, յետ էին նահանջում. նորից լսում էր ձագերի աղերսալի ծըվծըվոցը, նորից կրկնում էր անյաջող յարձակումը, իսկ որսորդն աւելի ու աւելի էր վեր բարձրանում: Աղբիւրի նման թափւում էր արիւնը արծիւների կրծքերից ու մէջքից, բայց ծնողական սէրը ստիպում էր նրանց շարունակել օրհասական կռիւը...

Վերջապէս արծիւներից մէկն արիւնաքամ եղաւ և անդունդը զորուեց. այդ ժամանակ միւս արծիւն սկսեց կտցահարել ցանցը, որպէսզի կտրէ: Որսորդի սարսափն աւելացաւ. ընկերներն էլ զգացին վերահաս վտանգը և աւելացրին իրանց ջանքն ու ճիգը: Վերջապէս որսորդն ազատուեց, բայց նրա դէմքը մեռելային գոյն էր ստացել, իսկ մագերը սպիտակել էին սաստիկ երկիւղից: Դրանից յետոյ նա միշտ ցնցւում, սարսափում էր «արծիւ» խօսքը լսելիս:

58. ԱՆՁՆԱԶՈՋ ՀՈՎԻԻ

Արծիւն երբեմն յափշտակում է փոքրահասակ երեխաներին: Այդ մասին մի բնագէտ հետեւալն է պատմում:

— Գարնաշուքին օր էր մի մատաղահաս կին երեխային նստեցրել էր արտի մէջ, իսկ ինքը բանջար էր քաղում: Նա բաւական հեռացել էր երեխայից, երբ լսուեց նրա յանկարծակի ճիչը: Մայրը յետ նայեց և ահ ու սարսափով տեսաւ իւր երեխային արծուի ճանկերում: Արծիւն արագ-արագ վեր էր բարձրանում:

Թշուառ կինը աղմուկ բարձրացրեց, հովիւներին օգնութեան կանչեց: Նրանցից մէկը գիւղ վազեց, պարան բերելու, իսկ միւսները թագնուեցին ժայռի տակ... Արծիւն երեխային բարձրացրեց վերև և դրեց իւր բնի մէջ. այդ ժամանակ թագնուած հովիւները միաբերան բղաւեցին, որի հետեւանքն այն եղաւ, որ արծիւը վախեցած՝ բնից թռաւ և նստեց մօտակայ քարի վրայ: Գիւղը գնացած հովիւը վերադարձաւ, պարանը տուեց ընկերներին և երկաթէ կօշիկներ հագնելով՝ ժայռի վրայ բարձրացաւ:

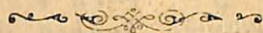
Արծիւը հասկացաւ նրա մտադրութիւնը և յարձակուեց նրա վրայ. գիւղացին պաշտպանուեց քարերով և մահակով. այդ բանը կրկնուեց միքանի անգամ: Վերջապէս հովիւը հասաւ արծուի բնին, գրկեց երեխային և ցոյց տուեց մօրը, որի ուրախութեանը չափ ու սահման չկար: Սակայն արծիւը շարունակում էր յարձակումները... Հովուի ընկերը ժայռի գլխից բաց թողեց պարանը, ազատարար պարանը փաթաթեց մէջքին և յաջողութեամբ իջաւ ներքև:

Երեխայի մայրը արտասուքն աչքերին շնորհակալ եղաւ անձնագորհ հովուից:

Բայց ամեն անգամ չի յաջողում ազատել: Զատ անմեղ երեխաներ զոհ են գնում արծուի ճանկերին: Այսպէս, օրինակ, Ալպեան լեռներում 1882 թ. արծիւը փախցրեց հինգ տարեկան մի աղջկայ, բայց չկարողանալով այդ ծանրութիւնը պա-

հիւ ճանկերում, բայց թողեց և աղջիկը, զիպչելով քարերին, ջախջախուեց:

Մի ուրիշ տեղում արծիւն իւր բունը տարաւ երկու տա-
րեկան մի երեխայի և մինչև նրա հօր հասնելը, նա արդէն
կտցահարել էր երեխայի աչքերը. սակայն զժբաղդութիւնը
դրանով չվերջացաւ. երկու օրից յետոյ երեխան մեռաւ:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

59. ԵՐԿԻՐԸ ԾԱՅՐ ՈՒՆԻ՞, Թէ ՈՉ

Երկիրը, որի վրայ մենք ապրում ենք, չափազանց մեծ

է. նրա վրայ շատ ցամաք կայ, իսկ ջրի տարածութիւնն աւելի
ևս մեծ է: Բայց որքան էլ մեծ
լինի երկիրը, այնուամենայնիւ
նա պէտք է որ մի ծայր ունե-
նայ: Եթէ մենք անընդհատ ա-
ռաջ գնալու լինինք, օրինակ,
մի որևէ ուղղութեամբ, ապա՝
ուշ թէ շուտ՝ պէտք է որ հաս-
նենք երկրի ծայրին: Սակայն
կան մարդիկ, որոնք շատ ան-
գամ այդպիսի ճանապարհոր-
դութիւններ են կատարել, բայց
երբէք չեն տեսած, որ երկի-
րը ծայր կամ վերջ ունենայ.
Նրանք միշտ վերադարձել են
այն տեղը, որտեղից դուրս էին
եկել, բայց միայն հակառակ
կողմից: Այսպէս, օրինակ, եթէ
ճանապարհորդը մի որևէ տեղից
դէպի արևելք էր ուղևորուում,
միևնոյն տեղը նա վերադառնում
էր արևմտեան կողմից: Այսպիսի

Երկրագունդ կամ գլոբուս
աշխարհաշրջիկ ճանապարհորդութիւններից գիտնական

մարդիկ եկան այն համոզմունքին, որ մեր երկիրը մի ահագին գնդի ձև ունի, ուրեմն և նա ծայր կամ վերջ չի կարող ունենալ, ինչպէս որ ծայր չունի նարինջը կամ գնդակը:

Երկրի հետ աւելի լաւ ծանօթանալու համար սովորաբար նրան ձևակերպում են փոքր դիրքով. դրա համար վեր են առնում մի որևէ գունդ և նրա վրայ նկարում ցամաքը, ջուրը, լեռները, գետերը և երկրի մակերևոյթի միւս բոլոր մասերը ճիշտ այն դիրքով, ինչպէս որ նրանք գտնւում են երկրի վրայ: Մի այսպիսի գունդ, որը ներկայացնում է մեր երկիրը փոքր դիրքով, կոչւում է *երկրագունդ* կամ *գլոբուս*:

60. ԻՆՉԻՅ ԵՆ ԱՌԱՋ ԳԱԼԻՍ ՅԵՐԵՅՆ ՈՒ ԳԻՂԵՐԸ

Ինչպէս յայտնի է, իւրաքանչիւր առաւօտ արեգակը ծագում է երկնքի արևելեան կողմից, մինչև կէսօր բարձրանում է դէպի վերև, իսկ կէսօրից յետոյ հետգհետէ սկսում է իջնել և վերջապէս երեկոյեան ծածկւում կամ մայր է մտնում արևմտեան կողմում: Ուստի կարելի էր կարծել, որ ցերեկն ու գիշերը առաջ են գալիս նրանից, որ արեգակը շարժւում, շրջւում է, — երբ նա բարձրանում է երկնքի երեսը, ցերեկ է լինում, իսկ երբ մայր է մտնում — գիշեր: Առաջ մարդիկ այդպէս էլ կարծում էին: Սակայն այդպէս չէ: Երբ որ մենք, օրինակ, երկաթուղով ճանապարհ գնալիս դուրս ենք նայում վագօնի լուսամուտից, մեզ թւում է, թէ ճանապարհի երկու կողմերում գտնուած առարկաները — ծառերը, հեռագրի սիւները, տները և այլն, — արագ-արագ անցնում են մեր մօտով, իսկ մենք կանգնած ենք: Ճիշտ այդպէս էլ մեզ թւում է, թէ արեգակն է շարժւում. բայց իսկապէս շարժւում է ոչ թէ արեգակը, այլ այն երկիրը, որի վրայ մենք բնակւում ենք: Գիտնականներն ապացուցել են, որ երկրագունդը բոլորն ի նման անընդհատ պտըտւում է և քսանհչորս ժամուայ կամ մի օրուգիշերուայ մէջ նա մի շրջան է կատարում: Երկրագնդի այդպէս պտըտուելու ժամանակ արեգակը լուսաւորում է նրա երբեմն մէկ,

երբեմն միւս կողմը. լուսաւորուած կողմում լինում է ցերեկ, իսկ հակառակ կողմում — գիշեր:

61. ԱՂԽԱՐՀԻ ՄԱՍԵՐԸ ԵՒ ՈՎԿԻԱՆՈՍՆԵՐԸ

Երկրի մակերևոյթը բաղկացած է ցամաքից և ջրից: Ցամաքը բաժանւում է հինգ մասի, որոնք *աշխարհի մասեր* են կոչւում. դրանք են՝ Եւրոպա, Ասիա, Աֆրիկա, Ամերիկա և Աւստրալիա:

Մեծութեան կողմից աշխարհի մասերի մէջ առաջին տեղը բռնում է Ասիան, երկրորդը՝ Ամերիկան, երրորդը՝ Աֆրիկան, չորրորդը՝ Եւրոպան և հինգերորդը Աւստրալիան:

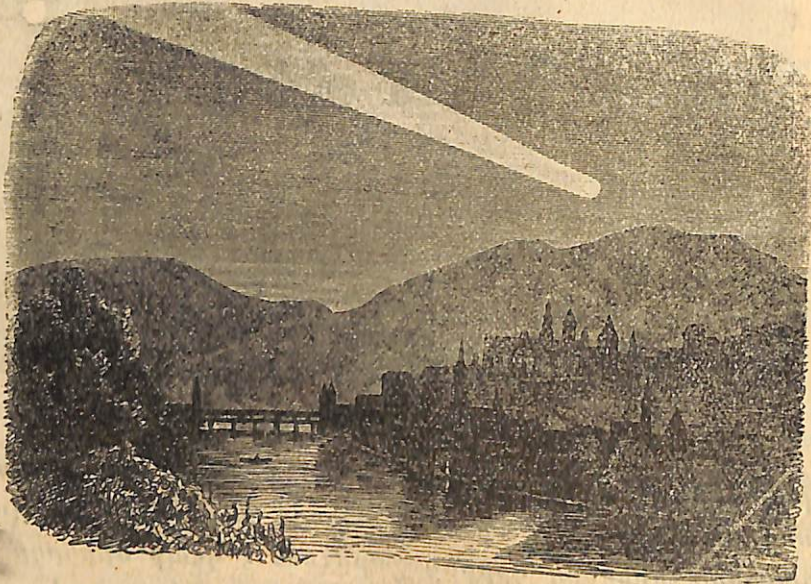
Եւրոպայում են գտնւում աշխարհիս ամենաքաղաքակիրթ տէրութիւնները — Անգլիան, Ֆրանսիան, Եւրոպական Ռուսիան, Գերմանիան, Իտալիան և այլն:

Գովկասը, որտեղ մենք ենք ապրում, գտնւում է Ասիայում: Ասիայումն է նաև բոլոր քրիստոնեաների համար սրբազան երկիրը — Պաղէստինը, որտեղ ծնուել, ապրել և չարչարուել է մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսը: Մեր Փրկչի Ս. Գերեզմանը Պաղէստինի գլխաւոր քաղաքում — Երուսաղէմումն է: Աֆրիկայում գտնւում է Նգիպտոսը, որտեղից Մովսէս մարգարէն դուրս բերեց հրէաներին և առաջնորդեց դէպի Աւետեաց երկիրը:

Ջրի ահագին տարածութիւնն էլ մարդիկ բաժանում են հինգ մասի, որոնք *ովկիանոս* են կոչւում. դրանք են՝ Հիւսիսային և Հարաւային սառուցեալ ովկիանոսներ, Մեծ կամ Խաղաղ ովկիանոս, Ատլանտեան ովկիանոս և Հնդկական ովկիանոս: Ովկիանոսների այն մասը, որոնք մտնում են ցամաքների մէջ, *ծովեր* են կոչւում: Այդպիսի ծովերից մէկը, Սև ծովը, ոռոգում է մեր երկրի, Գովկասի, արևմտեան ափերը. նրա վրայով մեր երկրի բերքերը դնում են դէպի հեռաւոր աշխարհներ. միևնոյն ճանապարհով մեզ մօտ են գալիս և ուրիշ երկրների արտադրութիւններ:

երկրի նման, պտրտուում են նրա շուրջը: Այդ երկնային մարմինները կոչւում են մոլորակներ:

Գիսատը աստղերն էլ, մոլորակների նման, պտրտուում են արեգակի շուրջը: Սակայն նրանք իրանց այդ ճանապարհորդութեան միջոցին այնպիսի մեծ շրջաններ են կատարում, որ նրանցից շատերը տասնեակ կամ հարիւրաւոր տարիներ են գործ դնում զրա վրայ. այդ պատճառով էլ գիսաւորները երկնքի երեսին երևում են ժամանակ առ ժամանակ, երբ բաւական մօտեցած են լինում արեգակին:

Գիսատը աստղ

Երկնքի երեսին սփռուած անհամար աստղերը ճիշտ այնպիսի լուսատուներ են, ինչպէս և մեր արեգակը. բայց նրանք մեզանից անհամեմատ հեռու են, քանթէ արեգակը, ուստի և կէտերի նման են միայն երևում մեզ. նրանցից շատերը առանձին գործիքներով միայն կարելի է տեսնել:

Արեգակը, լուսինը, մոլորակները, գիսաւորները և միւս աստղերը,—այս երկնային մարմինների անհամար բազմութիւնը, որ Ամենագէտ Արարիչը սփռել է երկնքի երեսին, կոչւում է Աշխարհ կամ Տիեզերք: Տիեզերքն անսահման է: Եւ այս ամ-

բողջ Աշխարհն ստեղծել է Ամենակարող և Ամենագէտ Աստուած իւր մի խօսքով—ոչնչից:

63. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԳԻԻՏԸ

Ա.

Մեզանից չորս հարիւր տարի առաջ Ամերիկան դեռ մի անյայտ երկիր էր: Եւրոպայում ոչ ոք չգիտէր նրա գոյութեան մասին: Բայց գտնուեց մի մարդ, որը իւր ստացած գիտութիւնների շնորհիւ եկաւ այն համոզմունքին, թէ Ատլանտեան ովկիանոսի արեւմտեան կողմում պէտք է որ մի ընդարձակ եր-

Քրիստափոր Կոլումբոս

կիր լինի: Այդ մարդը Քրիստափոր Կոլումբոսն էր: Նա իւր մտքումը դրեց անձամբ ճանապարհորդել դէպի այն կողմերը և գլուխով այդ երկիրը: Նա շատ այս ու այն կողմն ընկաւ իւր մտադրութիւնը կատարելու համար միջոցներ ճարելու, բայց ամեն տեղ անյաջողութեան էր հանդիպում: Վերջապէս նրան յաջողուեց Իսպանիայի թագաւորից և թագուհուց օգնութիւն ստանալ: Նրան տուին երեք նաւ՝ հարիւր քսան մարդով, փող և պաշարեղէն:

Կոլումբոսի փոքրիկ նաւատորմիղը ճանապարհ ընկաւ Իսպանիայից դէպի արեւմուտք: Նրա ճանապարհորդակիցները համարձակ և գործունեայ մարդիկ էին, բայց ընդարձակ և անծանօթ ծովը դուրս

գալով՝ նրանց միտքը փոխուեց. միայն Գոլումբոսն էր համոզուած, որ իւր ձեռնարկութիւնը յաջողութիւն պէտք է ունենայ:

Գանարեան կղզիների մօտ քիչ հանգստանալուց յետոյ՝ շուտով փչեց յաջողակ քամին, առաջատուները լցուեցան և նաւերը լողացին դէպի արևմուտք: Ծանօթ երկրները չքացան ծովագնացների յետևը. նրանց առաջ տարածուեալ էր մի անսահման, անծանօթ ովկիանոս: Լողում են մի, երկու օր՝ ոչինչ չի երևում, բացի երկնքից ու ծովից: Վերջապէս հինգերորդ օրը թռչուններ երևացին — սպիտակ գանգրաւոր արագիլ և սպիտակ խաղտնիկ: Ծովագնացներն ուրախացան, չգիտենալով, թէ ափից որքան հեռու կարող են թռչել այդ թռչունները: Լողացին դարձեալ միքանի օր. ծովագնացների սրտում յոյսն հետզհետէ սկսեց նուազել: Զարունակ փչում էր յաջողակ քամի, բայց քամու այս միօրինակութիւնը վախեցնում էր Գոլումբոսի մարդկանց: «Ի՞նչ կըլինի մեր վիճակը, — մտածում էին նրանք, — երբ քամին այսպէս շարունակ փչէ մի կողմ: Այսպիսով, ճիշտ է, մենք շատ կըհեռանանք մեր հայրենիքից, բայց ինչպէս պէտք է վերադառնանք»:

Բ.

Ջուտով ծովի մակերևոյթի վրայ շատ խոտեր երևացին և որքան առաջ էին լողում իսպանացիք դէպի արևմուտք, այնքան աւելի շատանում էր այդ ծովային խոտի քանակութիւնը, այնպէս որ ծովը մի կանաչ հովտի կերպարանք ստացաւ: Այս բոյսերից միքանիսն այն տեսակիցն էին, որոնք, թուում էր, թէ միայն ծովափում կարող էին բուսնել. նրանք այնքան թարմ ու կանաչ էին որ կարծես հէնց նոր էին բաժանուել հողից: Զատ անգամ նաւերի մօտ թռչուններ էին երևում, իսկ թռչող ձկներն անդադար թռչկոտում էին ծովի մակերևոյթի վրայ: Սակայն անցաւ անհաս յիսուն օր նաւերի դուրս գալուց յետոյ և չնայելով եզերքի մօտաւորութեան բոլոր նշաններին, ցամաք դեռ չէր երևում:

Անցաւ դարձեալ միքանի օր և ծովային խոտերն այնքան

բազմացան, որ իսպանացիք սկսեցին երկիւղ կրել, թէ մի գուցէ ստորջրեայ ժայռերի դիպչեն նաւերը: Այդ երկիւղը փարատելու համար՝ ծովապետը հրամայեց կապարալար ձգել. ձգեցին, բայց յատակին չհասաւ: Երեք-չորս օրից յետոյ Գոլումբոսի ստորադրեալներն սկսեցին խումբ-խումբ ժողովուել և համարեալ բարձր ձայնով ցաւ յայտնել, որ իրանց վիճակը հաւատացել են մի յամառ մարդու, որը ցանկանում է, ինչ էլ որ լինի, իւր անունը հռչակել:

Անցաւ էլի միքանի օր, իսկ ափը դեռ չէր երևում: Ծովագնացներն իրանց համբերութիւնը կորցրին և նաւերի վրայ խռովութիւններ սկսուեցան: Բոլորը պահանջում էին, որ Գոլումբոսն յետ դառնայ. ծովապետի դրութիւնը շատ յուսահատական էր: Բայց, բարեբաղդաբար, հետեւեալ օրը ցամաքի նշաններն այնքան շատացան, որ ամենաթերահաւատներն անգամ սկսեցին հաւատալ. չրի երեսին երևաց պտուղներով ծածկուած մի ճիւղ, որը կարծես հէնց նոր էր պոկուած ծառից, և վերջապէս գտնուեց մի գաւազան, որի վրայի նշանները ցոյց էին տալիս, որ մարդու ձեռք էր դիպած նրան: Նորից բոլորն սկսեցին դէպի առաջ նայել և ամեն ոք կամենում էր, որ առաջ ինքը տեսնի ցամաքը:

Գ.

Գիշերը նաւի տախտակամածի վրայ մնալով, Գոլումբոսն աչքը արևմուտքից չէր հեռացնում. նա զգում էր, որ եթէ մի օր էլ անցնի այսպէս, ինքն այլևս անկարող կըլինի հնազանդութեան մէջ պահել իւր նաւաստիներին. մի օր ևս, — և նրա ամբողջ կեանքի նախագիծը յաւիտեանս կըկործանուի: Յանկարծ, երկնոյն ժամը տասին, Գոլումբոսին այնպէս թուաց, թէ հեռւում մի կրակ է փայլում: Վախենալով, թէ մի գուցէ խաբուած լինի ինքը, նա կանչեց ճանապարհորդակիցներից մէկին, որը նոյնպէս հաստատեց այդ բանը: Այնուամենայնիւ

Երկուսն էլ լուում էին, որովհետև կրակը երբեմն երևում, երբեմն կորչում էր: Երկիրդ և յուսոյ մէջ գտնուելով, ծովապետը նայում էր այդ փայլիւղ կրակին մինչև առաւօտեան ժամը երկուսը, երբ, վերջապէս, թնդանօթի ձայնը նաւերի մէկից յայտնեց ցամաքի երևալը, որի եզերքը պարզ որոշում էր ծովային երկու մղոն հեռաւորութիւնից:

Այսպէս զլուխ բերեց Կոլումբոսը իւր մեծ ձեռնարկութիւնը և բացեց այն զաղտնիքը, որ երկար ժամանակ ծածկել էր օվկիանոսը: Կոլումբոսի երազը, վերջապէս, իրագործուեց. նա իւր համար այնպիսի փառք ձեռք բերեց, որը չի ջնջուիլ և կըմնայ մինչև աշխարհի վերջը:

Դ.

1492 թուականի հոկտեմբերի 12-ին Կոլումբոսը տեսաւ նոր-Աշխարհը: Իսպանացոց առաջ ընկած էր մի մեծ և գեղեցիկ կղզի՝ այն աստիճան թարմ, կանաչ և ծառապատ, որ կարծես մի ահագին այգի լինէր: Կղզու վրայ կային և մարդիկ. նրանք վազում էին դէպի ափը և մեծ զարմանքով ու երկիւղով նայում մօտեցող նաւերին: Ծովափին մօտենալով՝ իսպանացիք զուարճանում էին փառահեղ անտառների գեղեցկութեամբ. ծառերի վրայ կային շատ գեղեցիկ, իսպանացոց անծանօթ ծաղիկներ ու պտուղներ: Մաքուր և հաճելի օդը և արտասովոր կերպով վճիտ ծովն այս պատկերին մի այնպիսի հրապուրիչ գեղեցկութիւն էին տալիս, որ Կոլումբոսի զգայուն սիրտը սաստիկ յուզուեց: Ափը դուրս գալով՝ նա ծունկ չոքեց, համբուրեց հողը և արտասուքն աչքերին գոհացաւ Աստործուց: Բոլորը հետեցին նրա օրինակին և ասէնքի սիրտը լիքն էր գոհութեան զգացմունքով: Կոլումբոսը վեր կացաւ, հանեց սուրը, բարձրացրեց տրքայական դրօշակը և հանդիսաւոր կերպով կղզին իսպանական թագաւորների տիրապետութեան տակ ընդունեց: Կղզին կոչեց Սան-Սալվատոր, որ նշանակում է ս. Փրկիչ: Ապա նա պահանջեց, որ իւր ուղեկից-

ները հաւատարմութեան երդում անեն իրան, որպէս ծովապետի և փոխարքայի: Բոլորն շտապում էին արտայայտել Կոլումբոսին իրանց սէրն ու անձնուիրութիւնը, — ոմանք գրկում էին նրան, միւսները համբուրում նրա ձեռները, իսկ նրանք, որոնք քիչ առաջ իրանց տրտունջներով և անվստահութեամբ վշտացրել էին նրան, այժմ արտասուքն աչքերին նրանից ներողութիւն էին խնդրում:

Ե.

Կղզու բնակիչները, առաւօտեան աղօտ լոյսի մէջ նկատելով նաւերը, սկզբում կարծեցին, թէ դրանք ծովի խորքից դուրս եկած հրէշներ են: Նաւերի արագ ընթացքը, նրանց առագաստները, որոնք նման էին ահագին թռչունի թևերի, անպատմելի հիացումն էին պատճառում վայրենիներին: Բայց երբ նրանք տեսան, որ նաւերից ինչ-որ անծանօթ, փայլուն հագուստներով սպիտակ մարդիկ են դուրս գալիս, սկսեցին փախչել դէպի անտառ: Սակայն քիչ յետոյ նրանք սիրտ առան և սկսեցին քիչ-քիչ մօտենալ իսպանացիներին՝ ամենախորին յարգանք այտայայտելով. նրանք չորում էին և ձեռքերը տարածում դէպի նորեկները, որոնց կարծես կապոյտ երկնքից իջած աստուածներ էին համարում:

Վայրենիների արտաքինից պարզ երևում էր, որ նրանք չափազանց աղքատ էին և կըթուլանային գուրկ: Նրանք մերկ էին և մարմինները ներկոտած ինչ-որ փայլուն ներկերով. նրանց կաշին պղնձագոյն էր, իսկ մօրուք ամենեին չունէին. զլխի մազերը կոկ էին և երկար, դէմքի գծագրութիւնը բաւական դուրեկան:

Վայրենիները շատ պարզամիտ և բարեսիրտ էին. նրանց միակ գէնքը նիզակն էր, որի ծայրին երկաթէ գլուխների տեղ անցկացրած էին քարեր, կենդանիների ատամներ և ձկան փրշեր: Երկաթ, կարծես թէ, չէին տեսած նրանք, որովհետև,

երեխաների նման անզգուշաբար վերցնելով սրերը, նրանք իրանց ձեռքերը կտրատում էին: Վայրենիները մեծ գին էին տալիս ամենահասարակ նուէրներին և մեծ հաճույքով վերցնում էին իսպանացիներից ապակեայ հուլունքներ և գոյնզգոյն քարեր, նրանց փոխարէն տալով թուլթակներ և համեղ պտուղներ:

2.

Ջրի պաշար վեր առնելով՝ Գոլումբոսն առաջ լողաց և առանց կանգ առնելու անցաւ բազմաթիւ հրաշալի կղզիների միջով: Վերջապէս նա մօտեցաւ Մեծ Գուրա կղզուն և մի գեղեցիկ գետի բերանի մօտ խարխիս ձգեց: Նաւերը մօտենալու ժամանակ կղզու բնակիչները թողին իրանց խրճիթները և ցրուեցան: Ծովապետն այցելեց այդ խրճիթներից երկուսը և այնտեղ շատ հասարակ իրեղէններ գտաւ — արմաւենու թելերից հիւսած մի գոյզ ուռկան, ոսկրից շինած կեռեր և, բացի դրանից, շներ, որոնք աչքի էին ընկնում նրանով, որ ամենէին չէին հաշում: Այգտեղից իսպանացիք առաջ լողացին և տեսան դարձեալ միքանի կղզի և նրանցից մէկի վրայ, որ Գոլումբոսը իսպանոլիա կամ փոքրիկ իսպանիա կոչեց, շինեցին մի ամրոց և հիմնեցին իսպանական առաջին գաղութը:

Ամրոցում իւր ուղեկիցներից երեսուն հոգի թողնելով, Գոլումբոսը ճանապարհ ընկաւ դէպի իսպանիա: Ճանապարհին նա մի այնպիսի փոթորկի հանդիպեց, որ ազատուելու յոյսը կտրեց. ուստի իւր գիւտի մասին մանրամասն զրեց մի մագաթի վրայ, որը կոխելով շին մէջ՝ բերանը պինդ կապեց և ձգեց ծովը: Սակայն փոթորիկն անցաւ և մարտի 14-ին Գոլումբոսի նաւատորմիդը զանգահարութեամբ մտաւ իսպանիայի նաւահանգիստներից մէկը: Թագաւորը և թագուհին մեծ պատուով ընդունեցին Գոլումբոսին և նրան նշանակեցին փոխարքայ, նոր գտնուած երկրների, որոնք յետոյ Ամերիկա կոչուեցան:

ՀԻՆԳԵՐՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

64. ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԵԱՆ ՍԿԻԶԲԸ ՀԱՅԵՐԻ ՄԷՋ

Այն ժամանակները, երբ Յիսուս Քրիստոս քարոզում էր Հրէաստանում և հրաշքներ էր գործում, մեր Արգար թագաւորը մի անբուժելի ախտով ծանր հիւանդ էր: Լսելով Քրիստոսի հրաշագործութիւնների մասին, բժիշկների օգնութիւնից յոյսը բոլորովին կտրած՝ նա դեսպանների ձեռքով նամակ է ուղարկում Փրկչին, թախանձագին խնդրելով, որ գայ իւր եղեսիա քաղաքը և բժշկէ իրան: «Ես լսել եմ, — գրել էր թագաւորը իւր նամակում, — որ դու առանց դեղի բժշկում ես հիւանդներին — կոյրերի աչքերը բաց ես անում, կաղերին ոտ ես տալիս, բորոտներին սրբում ես, դիւահարներին առողջացնում և մինչև անգամ մեռելներին կեանք ես պարգևում: Այս ամենը լսելով, ես ինքս ինձ ասացի, որ դու կամ երկնքից իջած Աստուած ես և կամ Աստուծոյ Որդի: Ուստի աղաչում եմ Քեզ, եկ, ինձ բժշկիր: Բացի այդ՝ ինձ ասել են նոյնպէս, որ հրէաները հալածում են քեզ. ես ունիմ մի փոքրիկ քաղաք, որը մեզ երկուսիս էլ բաւական է և Քեզ այստեղ ոչ ոք չի անհանգստացնիլ»: Դեսպանների հետ միասին Արգար թագաւորը ուղարկում է նաև մի նկարիչ, որ եթէ Յիսուս ինչ-ինչ պատճառներով չկամենայ գալ, նրա պատկերը նկարէ և իրան բերէ:

Յիսուս, ստանալով Արգարի նամակը, ասում է. — «Երանի նրան, որ դեռ ինձ չտեսած՝ հաւատում է»: Յետոյ պատուիրում է Թովմայ առաքեալին Արգարին գրել, որ ինքը չէ կարող գալ, բայց խոստանում է իւր համբարձումից յետոյ աշակերտներէ մէկին ուղարկել, որ նրան բժշկէ:

Նկարիչը, երբ տեսաւ՝ որ Յիսուս գալու չէ, սկսեց պատկերը նկարել, բայց որքան աշխատում էր, այդ բանը չէր յաջողում նրան։ Յիսուս, նկատելով այդ, վեր առաւ մի կրտոր մաքուր կտաւ, ծածկեց երեսին և իսկոյն նրա վրայ նրկարուեց իւր պատկերը։ Այդ ձեռագործ պատկերը, որ Դաստառակ է կոչուում, տարուեց Եղեսիա և երկար ժամանակ պահուում էր այնտեղ։

Յիսուսի համբարձումից յետոյ նրա և թաւանասուն երկու աշակերտներից մէկը, Թադէոսը, եկաւ Հայաստան, բժշկեց թագաւորին և մկրտեց թէ արքայական ընտանիքը և թէ պալատականներից ու քաղաքի բնակիչներից շատերին։ Թադէոս առաքեալը, Ադդէ անունով մի բարեպաշտ մարդու եպիսկոպոս ձեռնադրելով, իւր տեղ թողեց Եղեսիա, իսկ ինքը գնաց Հայաստանի միւս մասերում ևս քարոզելու, բայց շուտով նահատակուեց Արգարի քրոջորդի Սանատրուկ իշխանի ձեռքով։ Սա թէպէտ սկզբում ընդունել էր քրիստոնէութիւն, բայց շուտով էլի ուրացաւ։ Թադէոսի հետ Սանատրուկի հրամանով նահատակուեց և նրա հարազատ դուստրը, Սանդուխտը, որը՝ չնայելով հօր յորդորներին, չկամեցաւ թողնել քրիստոնէութիւնը և նորից կուռք պաշտել։

Թադէոսից յետոյ Հայաստան եկաւ Բարդուղիմէոս առաքեալը, քարոզեց, բազմացրեց հաւատացեալների թիւը, շինեց եկեղեցիներ և ապա նահատակուեց նոյն կռապաշտ Սանատրուկի ձեռքով։

Այսպիսով Հայաստանում հիմնուում է առաջին Քրիստոնէական եկեղեցի։

Թէպէտ Արգարի յաջորդներն ամեն կերպ աշխատում էին քրիստոնէութեան տարածման առաջն առնել, սակայն Հայաստանի առաջին լուսաւորիչների, Թադէոսի և Բարդուղիմէոսի ցանաժ բարի սերմերը և նրանց թափած արիւնն ապարդիւն չանցան։ Շուտով հայերի մէջ ծնուեց մէկը, որի ջանքերով կռապաշտութիւնն իսպառ հալածուեց Հայաստանից։ Այդ մարդը—ս. Գրիգոր Լուսաւորիչն էր։

65. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉ

Ա.

Երբ Հայոց Տրդատ թագաւորը դեռ ևս հռովմ քաղաքումն էր, նրա մօտ ծառայում էր Գրիգոր անունով մի մարդ։ Սա այն Անակ Պահլաւունու որդին էր, որը որսի ժամանակ սպանեց Տրդատի հօրը, Խոսրով թագաւորին, և ինքը փախչելիս խեղդուեց Երասխ գետում, իսկ նրա ընտանիքն սպանուեց մահամերձ թագաւորի հրամանով։ Այս կոտորածից ազատուեց միայն Գրիգորը, որին նրա դայեակը, Սօփիան, ծածուկ փախցրեց Կեսարիա քաղաքը։ Սօփիան քրիստոնէայ էր, ուստի և Գրիգորն էլ կրթուեց քրիստոնէական ուսման մէջ։ Չափահաս դառնալով՝ նա ամուսնացաւ Մարիամ անունով մի քրիստոնէայ աղջկայ հետ և նրանից ունեցաւ երկու զաւակ—Արիստակէս և Վրթանէս։ Լսելով, որ իւր հայրն է սպանել Խոսրով թագաւորին, նա բաժանուեց կնոջից և գնաց հռովմ, որպէսզի Խոսրովի որդու՝ Տրդատի մօտ ծառայելով, քաւէ հօր յանցանքը։ Գրիգորը մնաց Տրդատի մօտ, հռովմում, այնքան, մինչև որ նա հռովմայեցոց կայսրից թագ ստացած՝ զօրքով վերադարձաւ Հայաստան իւր հօր գահը բարձրանալու և նրա հետ եկաւ հայրենիք (286 թ.)։ Յաջողութեամբ հասնելով Հայոց Երիզա քաղաքը՝ Տրդատը շնորհակալութեան զոհ է մատուցանում Անահիտ դիցուհուն և պատուիրում Գրիգորին, որ ծաղկէ պսակ զնէ կուռքի գլխին, բայց նա բացարձակ կերպով մերժում է այդ, յայտնելով, որ ինքը քրիստոնէայ է։ Զայրացած թագաւորը հրամայում է սարսափելի տանջանքների ենթարկել նրան. ապա տեղեկանալով, որ Գրիգորը իւր հօրն սպանող Անակի որդին է, ձգել տուեց մահապարտների Խոր-Վիրապը։ Գրիգորը Խոր-Վիրապում մնաց տասնեւորս տարի և կերակրւում էր մի պառաւ կնոջ ձեռքով, որն օրական մի կտոր հաց էր ձգում Վիրապը։

Բ.

Այդ ժամանակներն էր, որ Տրդատի հրամանով Վաղարշապատում կատարուեց ճշգրիտ փախած երեսուն և հինգ կոյսերի նահատակութիւնը: Այս անիրաւ արինահանգութեան համար Աստուծոյ պատիժը հասաւ թագաւորին և պալատականներին: Նրանք կորցրին իրանց բանականութիւնը և համարեալ անասնական բնաւորութիւն ստացան: Ապա Տրդատի քոյր Խորսովագուխտի կրկնակի տեսիլքներից զրդուած՝ Խոր-Վիրապից հանեցին Գրիգորին, որին սկզբում մեռած էին համարում: Գրիգորը նախ թաղել տուեց Վաղարշապատի փողոցներում ընկած կոյսերի մարմինները, յետոյ բժշկեց թագաւորին եւ պալատականներին և վաթսուն ու վեց օր շարունակ նրանց քարոզեց քրիստոնէական հաւատը: Կարճ ժամանակից յետոյ թագաւորը՝ նախարարների և իշխանների հաւանութեամբ՝ Գրիգորին ընտրեց ընդհանուր քահանայապետ և ուղարկեց Կեսարիա, որ Դեոնդ արքեպիսկոպոսից կաթողիկոս ձեռնադրուի: Կեսարիայից Հայաստան վերադառնալով՝ Ս. Գրիգորը քանդել տուեց բազմաթիւ մեհաններ և նրանց տեղ եկեղեցիներ ու վանքեր կանգնեցրեց: Հէնց այդ ժամանակներն էլ նա հիմնեց հռչակաւոր Ս. Կարապետի վանքը Մուշ քաղաքի մօտ, որը մինչև օրս էլ յայտնի ուխտատեղի է Հայաստանում. այստեղ ամփոփուած է ս. Յովհաննէս Մկրտչի մասունքը: Երբ Տրդատն իմացաւ, որ ս. Գրիգորը վերադարձել է Կեսարիայից, իւր իշխաններին, զօրքը և բազմաթիւ ժողովուրդ հետն առած՝ ընդառաջ դուրս եկաւ: Ս. Գրիգորը երեսուն օր ծոմ պահել տուեց նրանց, որից յետոյ թագաւորին, իշխաններին, զօրքը և բազմաթիւ ժողովուրդ մկրտեց Նիրատ գետում: Այնուհետեւ նա թագաւորի հետ շրջեց Հայաստանի բոլոր կողմերը, մկրտեց ժողովրդին, շինեց բազմաթիւ եկեղեցիներ, վանքեր, կոյսանոցներ և դպրոցներ բաց արեց: Վաղարշապատ թագաւորանիստ քաղաքում, ի միջի այլոց, նա հիմնեց ս. Էջմիածնի տաճարը (303 թուականին), որը դարձաւ ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Մայր Աթոռ:

Ս. Էջմիածինը մինչև օրս էլ կանգուն է և համայն հայերի միութեան կենդրոնն է կազմում: Այստեղ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն օրհնում է սրբալոյս միւռոնը: Այստեղ է կատարւում Կաթողիկոսների օծումը և եպիսկոպոսների ձեռնադրութիւնը: Այստեղ են գտնուում մեր ազգային սրբութիւնները — ս. Գեղարդը, որը Թադէոս առաքեալը իւր հետ բերել էր Հայաստան, ս. Գրիգոր Լուսաւորչի աջը, Կենարար Փայտը և այլն:

Այսպիսով Ս. Գրիգորն ամեն կողմ կենսատու լոյս տարածեց, որի համար և կոչուեց Լուսաւորիչ Հայոց աշխարհի:

Կանքի վերջին տարիներում (331 թ.) Ս. Գրիգոր Լուսաւորչը, պաշտօնն յանձնելով Արիստակէս որդուն, քաշուեց Սեպուհ լեռան վրայ գտնուած Մանեայ այլը, ուր և կնքեց իւր մահկանացուն:

66. ՀԱՅՈՑ ՏԱՌԵՐԻ ԳԻԻՏԸ

Հայաստանում առաջին դպրոցները հիմնեց Գրիգոր Լուսաւորիչը, որն ամեն կերպ աշխատում էր հաստատել քրիստոնէութիւնը հայերի մէջ և լուսաւորել հայրենակիցներին: Այդ դպրոցներում ուսումնաւանդուում էր յոյն և ասորի լեզուներով, որովհետեւ չկային հայոց սեպհական տառեր, չկային հայերէն գրքեր: Ուսումնառու աշակերտները դժուարանում էին սովորել, չէին կարողանում իւրացնել օտար լեզուներով աւանդուող ուսումը: Ժողովուրդն էլ միշտ անմխիթար էր դուրս գալիս եկեղեցուց, որտեղ ժամասացութիւնը կատարւում էր իրան անհասկանալի լեզուով: Ս. Գիրքը և եկեղեցական կանոններ գրուած էին յունարէն կամ ասորերէն: Այս մեծ պակասութեան մասին առաջինը հոգս քաշեց Մեսրոպ Մաշտոցը, որ Տարօն գաւառի Հացիկ գիւղից էր: Մեսրոպը ուսեալ մարդ էր. նա գիտէր յունարէն, ասորերէն և պարսկերէն. միքանի տարի նա ծառայել էր թագաւորի պալատում քարտուղարի պաշտօնով: Ուսումնական Մեսրոպը կամենում էր օգտաւէտ լինել իւր ազգին. ծառայութիւնն արքունիքում

ձանձրացրել էր նրան: Նա հեռացաւ աշխարհի վայելչութիւններէն և ճգնաւոր դարձաւ: Նա տեսնում էր, որ հայերը անուս են և տգէտ, չունին սեպհական գրքեր. տեսնում էր, որ

Ս. ՄԵՍՐՈՎ

այսպէս անկարելի է շարունակել լուսաւորութեան գործը, հարկաւոր է մայրենի լեզուի տառեր հնարել:

Բ.

Մեսրոպն յայտնում է իւր խորհուրդն այն ժամանակուայ Հայոց կաթողիկոսին, մեծն Սահակ Պարթևին, որը՝ հասկանալով սեպհական տառերի անհրաժեշտութիւնը՝ Վաղարշապատում գումարում է հոգևորականների ժողով, խորհրդակցելու հայոց նշանադրերի մասին: Այն ժամանակուայ մեր Վաղարշապուհ թագաւորն էլ նախանձախնդիր էր այս բանին. ինքն անձամբ ժողովին ներկայ լինելով՝ նա յայտնեց, որ Ասորիքում եղած ժամանակ լսել է, թէ մի ասորի եպիսկոպոսի մօտ գտնւում են հայոց լեզուի տառերը: Սահակ կաթողիկոսն ու Վաղարշապուհ թագաւորը դեսպան են ուղարկում այդ եպիսկոպոսի մօտ, որը և բերեց յեջեալ տառերը: Մեսրոպը փորձեց գործածել զրանք, դասաւորեց յունաց տառերի կարգով,

միքանի տարի աշխատեց սովորեցնել աշակերտներին, բայց իզուր—փորձն անօգուտ եղաւ: Բերած տառերը բաւական չէին հայոց բառերի բոլոր հնչիւններն արտայայտելու համար. պակաս էին եօթը բաղաձայն և հօթը ձայնաւոր տառ:

Մեսրոպը չվատուեց.

նա դիմեց շատ տեղեր իւր նպատակին հասնելու համար. գնաց Եգիպտոս, Պաղատին անունով մի ուսեայի մօտ, գնաց Սամոս կղզին Հռոփանոս ճարտար գրողի մօտ, բայց նրա ջանքերը զուր եղան,— ոչ մէկից չկարողացաւ օգուտ քաղել: Այս բոլոր փորձերից յետոյ Մեսրոպը տեսաւ, որ յոյս դնելով ուրիշների վրայ՝ ոչինչ չի կարելի անել, սկսեց գիշեր ցերեկ մտածել այդ

Ս. ՍԱՀԱԿ

մասին և եռանդով ուսումնասիրել մայրենի լեզուի հնչիւնները. երկար ճիգ թափելուց յետոյ՝ վերջապէս Մեսրոպը յաղթեց դժուարութիւններին և իւր հնարագէտ խելքով ստեղծեց մեր նշանագրերը (406 թ.):

Գ.

Այս մեծ գիւտից յետոյ՝ Սահակն ու Մեսրոպը բաց են անում դպրոցներ, սովորեցնում են ուսման ծառաւ աշակերտներին նորագիւտ հայոց տառերը, թարգմանում են հին և նոր կտակարանները և ժամասացութեան բոլոր գրքերը օտար լեզուներից հայերէն: Հեշտանում է ուսման գործը աշակերտների համար. նրանք սկսում են կարգալ մայրենի լեզուով, զրել մայրենի տառերով: Այնուհետև ժողովուրդն էլ՝ եկեղեցի գնալով՝ հասկանում էր ամեն բան և մխիթարուած վերադառնում

էր տուն: Կամաց-կամաց լուսաւորութիւնը տարածւում է հայաստանում, քրիստոնէութիւնը խոր արմատներ է գցում ժողովրդի մէջ: Սահակի և Մեսրոպի բաց արած դպրոցներումն են ստացել իրանց սկզբնական կրթութիւնն այն անուանի հեղինակները — Եղիշէն, Եզնիկը, Մովսէս Խորենացին, որոնք զրեցին մեր հին պատմութիւնը և մշակեցին, ճոխացրին մեր լեզուն:

67. ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ—ՀԱՅՈՅ ԱՌԱՋԻՆ Պ Ա Տ Մ Ա Գ Ի Ր

Մովսէս Խորենացին, Մեսրոպ Մաշտոցի քրոջորդին, որ մեր ազգի պատմութիւնը զրոյններից առաջինն եղաւ, ծնուել է չորրորդ դարի վերջերը (մօտաւորապէս 385—395 թուականներին) Տարօն գաւառի Խորնի կամ Խորօնք գիւղում և այդ պատճառով էլ «Խորենացի» է կոչւում: Նրա մանկութեան տարիներում էր, որ Ս. Սահակի ու Մեսրոպի ջանքերով և Վռամշապուհ ուսումնասէր թագաւորի աջակցութեամբ Հայաստանում բացուեցան դպրոցներ, որտեղ հայ մանուկներն սկսեցին սովորել հայոց նորագիւտ տառերը և կարդալ մայրենի լեզուով զրուած առաջին գրքերը: Այդ դպրոցներից մէկում, իւր մօրեղբօր ձեռքի տակ, ուրիշ ուշիմ և հանճարեղ մանուկների հետ դաստիարակուեց և Մովսէսը: Ուսումն յաջողութեամբ աւարտելով՝ նա միւս առաջադէմ աշակերտների հետ դիմեց այն ժամանակուայ լուսաւորուած երկրները՝ իւր գիտութեան ծաւալն ընդարձակելու համար և երկար տարիներ անխոնջ կերպով զանազան գիտութիւններ և գրքեր ուսումնասիրելուց յետոյ՝ հայրենիք վերադարձաւ:

Սակայն ինչ դրութեան մէջ գտաւ Մովսէսն իւր հայրենիքը: Ամեն կողմ լուծիւն և ամայութիւն, ամբողջ երկիրը պարսիկների ձեռքով կրակի և սրի է մատնուած, իսկ իւր բարեւրանները—Ս. Սահակն ու Մեսրոպը վախճանուած...

Վշտացած սրտով դիմեց նա Օշական գիւղը, ուր գտնուում

էր իւր մօրեղբօր նուիրական զերեղմանը: Աշխարհից բոլորովին կտրուելով՝ նա փակուեց Ս. Մեսրոպի զերեղմանի վրայ շինուած շքեղ մատուռի մէջ և երկար տարիներ պասով, Կղօթքով ու արտասուք թափելով՝ անդուռ ու անխոնջ մեղուի նման աշխատում էր. նա զրեց մեր ազգի պատմութիւնը՝ հայկ նահապետից սկսած մինչև իւր օրերը:

Իւր կեանքի վերջին տարիներում նա շատ թշուառութիւններ կրեց և մինչև անգամ չոր հացի կարօտ մնաց: Սակայն, վերջապէս, այն ժամանակուայ հայոց հայրապետը, Իւտըր, որ Մովսէս Խորենացու դասակիցն էր եղած, իւր թեմում շրջագայելիս անակնկալ կերպով Օշական գիւղում տեսաւ և ճանաչեց նրան. նա վեր առաւ իւր հետ մեր ազգի անգուգական մշակին և եպիսկոպոս ձեռնադրելով՝ ուղարկեց Բագրևանդայ գաւառը: Այստեղ Մովսէս Խորենացին բաց առաւ ուսումնարաններ և ամեն կերպ ճիգ էր թափում լուսաւորութիւն տարածել խաւարի մէջ խարխափող հայերի մէջ:

Նա վախճանուեց մօտաւորապէս 487 թուականին Տարօնում և թաղուեց նոյն գաւառի Ս. Առաքելոց եկեղեցում:

68. ԱԻԱՐԱՅՐԻ ԿՐԾՆԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Ա.

Հայ իշխանների անմիաբանութիւնը:

Հայոց Վռամշապուհ թագաւորի մահից յետոյ պարսից թագաւորներն աշխատում էին Հայաստանը բոլորովին ձուլել իրանց տէրութեան հետ: Բայց այդ նպատակին զժուար էր հասնել, քանի որ հայերը քրիստոնեայ էին, իսկ պարսիկները կրակապաշտ: Հայերն, իբրև քրիստոնեայ ազգ, իրանց աւելի Կօտիկ էին զգում յոյներին, որոնց ձեռքում էր Հայաստանի Կրեմտեան մասը: Բայց յոյներն էլ թշնամացել էին հայերի հետ այն օրից, երբ Մեսրոպի, Սահակի և նրանց աշակերտների ջանքերով հայոց եկեղեցիներում և դպրոցներում յունաց

լեզուի փոխարէն մայրենի լեզուն էր սկսել գործածուել: Հայերն այդ ժամանակ չունէին զօրեղ թագաւոր. Վռամշապուհի որդի Արտաշէսը մի գեղի և անառակ երիտասարդ էր, որ աւելի մտածում էր զուարճութիւնների, քան թէ երկիրը կառավարելու մասին: Հայոց նախարարները, զգուշելով այդ թոյլ և անառակ թագաւորից՝ որոշեցին դիմել պարսից Վռամ արքային և խնդրել, որ նա գահից զրկէ Արտաշէսին և նրա տեղ հայաստանում պարսիկ կուսակալ նշանակէ: Իզուր էր Սահակ կաթուղիկոսն աշխատում համոզել նրանց, որ համբերեն և մի այդպիսի ազգավնաս քայլ չանեն:

Հայոց իշխանները՝ տեսնելով, որ Սահակը չի ուզում միաբանել իրանց հետ, դիմեցին պարսից թագաւորին և զըրպարտեցին թէ Արտաշէսին և թէ Սահակին, իբրև թէ այդ երկուսը միացել են յոյների հետ և ուզում են ապստամբեցնել Հայաստանի պարսից մասը: Պարսից թագաւորը հէնց մի այդպիսի բանի էր սպասում. նա օգտուեց հայոց մեծամեծների շարախօսութիւնից և կանչելով իւր մօտ հայոց թագաւորին ու կաթուղիկոսին, բանդարկեց: Սահակի փոխարէն կաթուղիկոս նշանակեց Սուրմակ անունով մի անարժան երէցի, իսկ Արտաշէսի տեղ հայոց երկրի վրայ կուսակալ (մարզպան) կարգեց:

Բ.

Յազկերտ թագաւորի հրովարտակը և հայերի պատասխանը:

Դէպքերը շուտով ցոյց տուին, թէ ինչ դժբաղդութիւնների պատճառ դարձաւ հայոց իշխանների անհեռատես քայլը: Վռամի մահից յետոյ պարսից թագաւոր եղաւ նրա որդի Յազկերտը, որը մոլեռանդ կրակապաշտ էր: Նա վճռեց բռնի կերպով հաւատափոխ անել հայերին և այդպիսով բոլորովին ձուլել մեր երկիրը Պարսկաստանի հետ: Ցաւալին այն էր, որ հայ նախարարների մէջ գտնուեցին փառասէր մարդիկ, որոնք միայն իրանց սեպհական շահերն աչքի առաջ ունենալով՝ ծա-

ծուկ օգնում էին Յազկերտին: Այդպիսի նախարարներից էր և Սիւնեաց աշխարհի հզօր իշխանը, որի անունն էր Վասակ:

Յազկերտը հրովարտակ հանեց, որ իւր իշխանութեան տակ եղած բոլոր քրիստոնեաները, այսինքն հայերը, վրացիք և աղուանները, թողնեն իրանց հաւատը և երկրպագեն արեւելին ու պաշտեն կրակը: Պարսից կրօնապետը կամ մոգպետը իւր կողմից մի թուղթ զրեց հայոց մեծամեծներին, որի մէջ պախարակում էր քրիստոնէութիւնը և զովում պարսից կրօնը:

Այդ ժամանակ հայոց կաթուղիկոսն էր Սահակի և Մեսրոպի աշակերտ Յովսէփը: Նա Արտաշատ քաղաքում հայ աշխարհական և հոգևորական մեծամեծներից մի ժողով կազմեց: Այդ ժողովում կարգացուեց Յազկերտի և մոգպետի սուաշարկութիւնը և գրուեց մի համարձակ պատասխան, որը վերջապէս էր այս խօսքերով. «Մեր հաւատից մեզ ոչ մի բան չի կարող հանել—ոչ մարդիկ, ոչ հուրը և ոչ սուրը»:

Գ.

Հայ իշխանների Պարսկաստան գնալը և նրանց վերադարձը:

Յազկերտը, ստանալով հայերի պատասխանը, շատ բարկացաւ և հրամայեց նախարարներին՝ գալ Պարսից Դուռը: Նա կանչեց նաև հայոց զօրքի սպարապետ Վարդան Մամիկոնեանին: Երբ որ նախարարները հասան Յազկերտի մօտ՝ սա հրամայեց նրանց բոլորին էլ բանդարկել, մինչև որ համաձայնուեն փոխել իրանց հաւատը: Յազկերտն յայտնեց նախարարներին, որ եթէ նրանք յամառեն իրանց որոշման մէջ, մեծ զօրք կուղարկէ Հայաստան՝ բնաջինջ անելու բոլոր հայերին:

Տեսնելով, որ առանց իրանց ներկայութեան հայաստանում շատ դժուար կըլինի հայերին ընդդիմադրել պարսից զօրքին՝ նախարարները խորհեցին և վճռեցին երեսանց ընդունել կրակապաշտութիւն, որպէսզի իրաւունք ստանան վերադառնալու հայրենիք և իրանց երկիրը պաշտպանեն Յազկերտի զօրքի աւերումներից:

Երբ Յագկերտը լսեց, որ նախարարները պատրաստ են ուրանալ իրանց հաւատը, սաստիկ ուրախացաւ և պարզեններ տալով նրանց՝ յետ ուղարկեց Հայաստան, նրանց հետ դնելով մոզերի մի մեծ խումբ և պարսկական զօրք։ Նա հրաման էր տուել մոզերին և զօրքին— փակել բոլոր եկեղեցիները Հայաստանում և նրանց տեղ կրակատներ հիմնել։

Հայ ժողովուրդը, երբ լսեց նախարարների ուրացման գոյժը և մոզերի ու պարսից զօրքի գալը, ոտքի կանգնեց և պատրաստուեց գէնքով պաշտպանել իւր հաւատը։ Մոզերի հէնց տոաջին փորձը— կործանել եկեղեցին՝ ցոյց տուեց, թէ ճրքան դժուար էր հայերին բռնութեամբ հաւատափոխ անել։ Երբ մի գիւղում մոզերն ուզում էին փակել եկեղեցին, նրա երէց Անոնը ժողովրդի հետ յարձակուեց պարսիկների վրայ և ջարդելով յետ քշեց իւր սրբավայրից։

Իսկ նախարարները, երբ հասան Հայաստան, բացարձակ յայտնեցին, որ չեն ուրացել իրանց հաւատը։ Վարդան Մամիկոնեանն իսկոյն նախարարների ժողով գումարեց և բոլորն Աւետարանի վրայ երդուեցին՝ չխնայել իրանց կեանքը հայրենիքի և ազգային եկեղեցու պաշտպանութեան համար։ Հայերի ոգևորութիւնը և հաստատամտութիւնն այնքան զօրեղ էին, որ նոյն իսկ Վասակն ստիպուած էր միաբանել նախարարներին հետ և երդուել Աւետարանի վրայ, որ հաւատարիմ կըմնայ քրիստոնէական հաւատին։

Այսպէս ահա հասարակ հայ ժողովուրդը, իշխանները և հոգևորականները միաբանելով՝ թոյլ չտուին քանդել իրանց եկեղեցիները և մոզերին պարսից զօրքի հետ միասին քշեցին Հայաստանից։

Գ.

Վասակի ուրացութիւնը։

Այդ քայլն անելով՝ հայերը լաւ գիտէին, որ Յագկերտն անպատիժ չի թողնիլ իրանց, ուստի սկսեցին պատրաստուել զիմադրելու Յագկերտի նոր յարձակմանը։ Միևնոյն ժամանակ

իշխան Ըտոմ Գնունուն և Վարդան Մամիկոնեանի եղբօրը, Հմայակին, ուղարկեցին Յունաց Թէոդոս կայսեր մօտ օգնութիւն խնդրելու։ Իսկ ինքը— Վարդան Մամիկոնեանն առժամանակ իւր զօրքով դիմեց զէպի հիւսիս— օգնելու իւր փեսային, Վրաց թագաւորին, որը նոյնպէս կուում էր Յագկերտի դէմ։

Վասակ Սիւնին, օգտուելով Վարդան սպարապետի բացակայութիւնից, խախտեց իւր երդումը, ուրացաւ քրիստոնէութիւնը և սկսեց բացարձակ համոզել նախարարներին, որ յետ կենան իրանց մտադրութիւնից և ընդունեն Յագկերտի պահանջները։ Վասակը մինչև անգամ սկսեց աւերել այն նախարարների երկիրները, որոնք չէին ուզում միաբանել իւր հետ։ Բայց երբ լսեց, թէ Վարդանը՝ յաղթելով պարսիկներին՝ արդէն փերազաւում է, փախաւ և ամբացաւ Սիւնեաց աշխարհում։

Ե.

Աւարայրի ճակատամարտը։

451 թուականի Զատիկի տօները նոր էին անցել, երբ լուր հասաւ, որ պարսից ահագին զօրքն արդէն հասել է Ուրմիա լճի արեւմտեան սփը։ Հեր ու Զարեանդ գաւառը։ Վարդանն իսկոյն հրաւէր կարգաց հայոց բոլոր իշխաններին, որ գան, հաւաքուեն Արտաշատ քաղաքում։ Իսկ պարսից բանակի զիրքը և թիւը լրտեսելու նպատակով, նա առաջ ուղարկեց Առանձար Ամատունի իշխանին 300 կտրիճ հեծեալներով։

Վարդանի հրաւէրն իսկոյն արձագանք գտաւ և հայ իշխաններն շտապեցին իրանց զօրքերով Արտաշատ, ուր ժողովուեց 66 հազար զօրք։ Առանձարը տեղեկութիւն բերեց, որ պարսիկները զիմում են Արտաղ գաւառը։ Վարդանն, անցնելով 66 հազար զինուած հայերի զուխը, զիմեց թշնամու բանակի դէմ։ Հայոց զօրքը, հասնելով Տղմուտ գետի ափի մօտ գտնուող Աւարայր գիւղը՝ գետի միւս ափին կանգնած պարսից զօրքի հանդէպ բանակ դրեց։ Յովսէփ կաթողիկոսը, Անոն

երէցը և ուրիշ միքանի քահանաներ հայոց զօրքի մէջ էին և քաջալերում ու խրախուսում էին հայ զինուորներին:

Միւս օրը, յունիսի 2-ին, լուսադիմին հայոց բանակից երևում էր, թէ ինչպէս պարսից զօրապետ Մուշկանն առաջ էր բերում պատերազմի փղերը, որոնց ամեն մէկի մէջքին մի-մի մարդկոց էր դրուած՝ լի սպառազինուած մարդկանցով: Այդ վիթխարի կենդանիներից իւրաքանչիւրի երկու կողմը նա կանգնեցրել էր երեք հազար զինուոր:

Վարդանը, աղօթելով զօրքի հետ՝ ինքն էլ պատրաստուեց ճակատամարտի: Նա հայոց զօրքը բաժանեց չորս գնդի. առաջին գունդը յանձնեց Ներշապուհ Արծրունուն, երկրորդը՝ Խորէն Խորխոռունուն, երրորդը՝ Թաթուլ Վանանդեցուն, իսկ չորրորդը պահեց իրան, օգնական ունենալով Արշաւիր Կամսարականին և իւր կրտսեր եղբօրը՝ Համազասպին:

Ճակատամարտն սկսուեց նետաձգութեամբ գետի երկու կողմերից: Հայերն, անցնելով Տղմուտ գետը, քաջութեամբ յարձակուեցան պարսից վրայ: Քաջ Վարդանը կոտորեց պարսիկների ամենաուժեղ թեր: Այս արինահեղ պատերազմը

տևեց ամբողջ օրը, երբ Վարդանը վիրաւորուած ընկաւ իւր քաջ ընկերների հետ՝ Հայոց զօրքն անառաջնորդ մնալով՝ ցրուեց, պատերազմի դաշտում թողնելով 1036 հոգի, մինչդեռ պարսից կողմից ընկել էին 3544 մարդ:

2.

Հայաստանի վիճակը պատերազմից յետոյ:

Աւարայրի ճակատամարտից յետոյ հայերը ցրուեցան և ամրացան Հայաստանի զանազան բերդերում ու անմատչելի լեռներում և դեռ երկար ժամանակ շարունակում էին կռուել պարսիկների դէմ: Վարդանի եղբայր Հմայակը, յոյներից օգնութիւն չստանալով՝ հասաւ Հայաստան Աւարայրի պատերազմից յետոյ: Նա իւր խմբերով ամրացաւ Պարխար լեռներում և անդադար յարձակում էր պարսից վրայ ու կոտորում նրանց: Նա այդպէս երկար կռուեց Հայրենիքի թշնամիների դէմ, մինչև որ դիւցազն եղբօր նման ինքն էլ ընկաւ կռուի դաշտում:

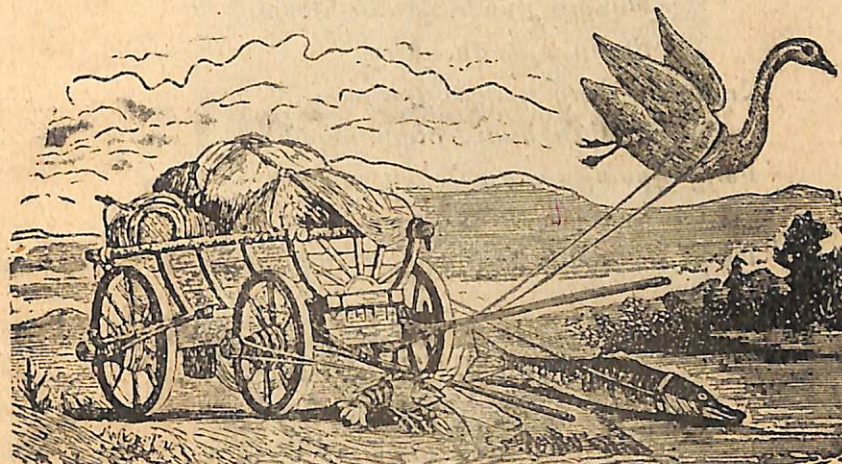
Յազկերտը՝ տեսնելով, որ չի կարողանում կոտրել հայերի կամակորութիւնը, հրամայեց Մուշկանին դադարեցնել պատերազմական գործողութիւնները հայոց երկրում: Նա, մեծամեծ խոստումներ անելով, կենդանի մնացած նախարարներին իւր մօտ կանչեց. իսկ Յովսէփ կաթողիկոսին, Ղևոնդ երէցին և միքանի ուրիշ հոգևորականների, իբրև ապստամբութեան դրդիչների, հրամայեց կալանաւորել և ջորիների վրայ կապած՝ ուղարկել Պարսկաստան: Երբ նախարարները հասան Պարսից Դուռը՝ Յազկերտը, հակառակ իւր երգման, բանդարկեց նրանց բոլորին, իսկ կաթողիկոսին, Ղևոնդին և միւս հոգևորականներին սաստիկ տանջանքների ենթարկելով՝ սպանել տուեց:

— Զարմանք, — ասում են նրանք մէկ-մէկու. —

Զգիտենք ինչո՞ւ

Չենք կարողանում շարժել այս սայլը.

Ոչ ճամպան է վատ, ոչ ծանր բեռը:

Հապա չես ասում՝

Կարապը միշտ դէպի վեր էր քաշում,

Խեչափարը միշտ յետույնտ,

Չուկն իւր կողմից դէպի գետ:

Ծուռն ո՞վ էր, կամ թէ ո՞ւմն էր իրաւունք, —

Այդ թողունք.

Բայց բանն այս է որ՝

Հէնց մինչև այսօր

Սայլն այնտեղ է բեռնովը, —

Այսպէս կ'ասէ Կրիւովը:

ՎԵՏԵՐՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

Ա. ԱՌԱԿՆԵՐ

69. ԱՔԱՂԱՂ ԵՒ ՄԱՐԴԱՐԻՏ

Մի աքաղաղ, բրբրելով աղբի դէզը,
Անսպասելի մի մարգարիտ գտաւ մէջը.
Դառնայ իւր զիւտին, ինչ ասէ, գիտէք.
— Հը՛, ինչպէս անպէտք, փուչ բան, նայեցէք,
Ո՛րքան անխելք են և թեթեւ մարդիկ,
Մեծ գին են տալիս այս բանին մանրիկ.
Թէ որ կուզէք, ասեմ ես ձեզ ճշմարիտ, —
Մի հատ գարին լաւ է՝ քան այս մարգարիտ.
Իբրաւ, գարին տեսքով չէ,
Բայց փոր կը կշտացնէ:

70. ԿԱՐԱՊՐ, ՉՈՒԿԸ ԵՒ ԽԵՉԱՓԱՐԸ

Մի օր կարապը, ձուկն ու խեչափար,
Զգիտեմ, ինչպէս որ գտան իրար.
Մի բեռնաբարձ սայլ տանել կուզէին,
Երեքը մէկէն լծուեցան սայլին,
Երեքն էլ արիւն-քրտինք են մտնում,
Սակայն իւր տեղից սայլը չի շարժուում:

71. ՀՈՎԻՒ ԵՒ ՄՈԾԱԿ

Հովուի մէկը, յոյսը դրած շներուն,
Ստուերի մէջ հանգիստ, անուշ քնեցաւ.
Մի օձ, պարկած թփերի մէջ դալարուն,

Տեսաւ հեռուից, ծածուկ սողաց, մօտ եկաւ.
 Թոյնը բերնի մէջ լցրել էր,
 Քիչ էր մնում՝ խայթէր, կծէր, միռցնէր:
 Մոծակը, այս ուր տեսաւ,
 Խղճաց վրան, թռաւ-հասաւ,
 Բոլոր ոյժովը կծեց,
 Հովուին քնից զարթեցրեց:
 Հովին ելաւ, օձին սպանեց,
 Բայց դրսնից առաջ՝ կէս քուն,
 Յէս արթուն,
 Խեղճ մոծակին էլ զարկեց, տրորեց:

72. ԳԻՒՂԱՅԻՆ ԵՒ ՕՁԸ

Մի օր օձը սողալով
 Մի գիւղացու մօտ եկաւ
 Եւ անուշիկ իւր լեզուով
 Այսպէս խօսիլ սկսաւ.

— Բարի դրացի, ապրենք եղբօր պէս.
 Էլ պէտք չէ ինձնից զգուշութիւն անես.
 Դու էլ կըտեսնես,
 Որ փոխուել եմ ես.

Բնաւ առաջուայ խարդախ օձը չեմ.
 Դարնան սկզբից կաշիս փոխել եմ:
 Բայց գիւղացին օձի խօսքին չհաւատաց,
 Առաւ ձեռքին հաստ մահակն ու առաց.

— Թէպէտ քո կաշիդ նոր է,
 Բայց սիրտդ միևնոյնն է:

Եւ մէկ հարուածով գլորեց գետին
 Խարդախ դրացու անկենդան մարմին:

72. ՀԱՅԵԼԻ ԵՒ ԿԱՊՊԻԿ

Հայելու մէջ կապիկն, իրան տեսնելով,
 Խթեց արջին շատ կամացուկ թաթիկով.
 — Քեռի, ասաց, նայիր դու այս անճոռնուն,
 Ի՞նչ խաղուն դունչ, ի՞նչ կնճիռներ կան երեսին.
 Ես անպատճառ սրտի ցաւից կըմեռնէի,
 Թէ որ մի քիչ դրա նման լինէի.
 Բայց հաւատա՛, հինգ-վեց դրացի ես ճիշտ ունեմ
 Սրա նման ծամածուռուղ. մի-մի համրեմ:
 — Կապիկ եղբայր, ասաց արջը, զուր մի կրիր աշխատանք:
 Քան դրացիքդ այդպէս ծաղրես՝
 Լաւ չի լինիլ վրադ նայես:
 Բայց մեր արջի այս խրատը չունեցաւ մի հետեանք:

74 ԿԱՊԻԿ ԵՒ ԱԿՆՈՅ

Կապիկի մէկը ծերացել, աչքի ոյժը պակսել էր,
 Բայց մարդկանցից լսել էր,
 Թէ այդ ցաւն էլ ունի ճար.
 Զարն էր՝ ակնոց դնել աչքին անպատճառ:
 Ուստի գնում, հինգ-վեց ակնոց է առնում,
 Այս ու այն կողմ պտըտում,
 Մէկը առնում, գլխի վրայ է դնում,
 Յետոյ տանում, պոչի վրայ հաղցնում.
 Հոտոտում է և լիզում է ապակին,
 Բայց ակնոցից շահ չէ տեսնում իւր աչքին:
 — Գետինն անցնի, գոռաց յանկարծ վայրագին.
 Խենթ է, ով որ լսէ մարդկանց ասածին.
 Ահա ինչ որ գովեստ արին ակնոցի,—
 Սուտ է եղել. ես էլ, խենթս, հաւտացի:
 Վշտացած կապիկն սրտի խոր ցաւով
 Ակնոցը ուժգին տալիս է քարով
 Եւ ջարդ ու փշուր
 Անում՝ ինչպէս ջուր:

75. ԱՂՈՒԷՍ ԵՒ ԽԱՂՈՂ

Քաղցած աղուէսը՝ ինչ տրաւ—չարաւ,
 Մի այգի մտաւ.
 Տեսնում է, որ խաղողները
 Կուզ-կուզ կախուած են, փայլում.
 Մեր սանամօր ոչ թէ միայն աչքերը,
 Ատամներն էլ կրակ են առնում:
 Կուզերն՝ որ ասես. իրարուց հասուն,
 Մի մի յակինթի նման պսպղուն:
 Ինչ էր, զիտես. ցաւալին,—
 Կուզերը խիստ բարձր էին:
 Մեր խեղճ աղուէսը շատ աշխատեցաւ,
 Յատկեց-ցատկոտեց, չորս կողմ ման եկաւ,
 Մի ճար չգտաւ,
 Մի կուզ էլ փրցնել անկարող եղաւ.
 Աչքերը լաւ էին տեսնում,
 Ատամները չէին հասնում.
 Ամբողջ մի ժամ շարշարուեց,
 Իզուր տեղը խիստ յոգնեց,
 Թողեց-գնաց՝ ասելով՝
 — Էհ, ինչ կայ, տեսին նայես, նա վատ չէ,
 Բայց զեռ չէ հասած, խակ ու կանաչ է.
 Գիտեմ, բերանդ որ զրուեն,
 Ատամներդ կըհարուեն:

76. ՀԵՏԱՔՐՔԻՐ

— Բարի եկար, հաղար բարի, բարեկամ,
 Ո՛ւր էիր, տեսնամ:
 — Թանգարանիցն է գալս.
 Զորս ժամ եղաւ ման գալս.
 Ամեն մի կողմ պտըտեցի, պըրպըտացի,

Բոլորը տեսայ, ոչինչ չթողի:
 Աշխարհումս ինչեր են եղեր.
 Իրաւ՝ խելքից-մտքից վեր:
 Որ կողմ նայես, արմանք, զարմանք, հրաշալիք,
 Որն էլ գիտես, մէկը միւսից զեղեցիկ.
 Ի՜նչ գազաններ, ի՜նչ թռչուններ,
 Թիթեռնիկներ, բզէզներ,
 Ի՜նչ գատիկներ, ի՜նչ կերպ ճանճեր,
 Որքան ոսկի եղնակներ,
 Որը կանաչ՝ զմրուխտի պէս,
 Որը կարմիր՝ բուստի պէս.
 Հապա մանրիկ բոտոտները, հաւատան,
 Գնդասեղի գլխից էլ փոքրը կայ:
 — Հապա փղին ինչ ասիր,
 Ի՜նչ ահագին վիթխարի.
 Անշուշտ այնպէս կարծեցիր,
 Թէ մի լեռն է սոսկալի:
 — Միթէ փիղը այնտեղ էր:
 — Այնտեղ էր. ի՜նչ, չտեսար:
 — Ափսոս, ի՜նչ ասեմ, եղբայր,
 Փիղն աչքովս չէ ընկել:

77. ԶՐՎԷԺ ԵՒ ԱՌՈՒԱԿ

Լեռան տակից մի աղբիւրիկ կը վազէր,
 Բայց ջուրն այնքան նուազ էր,
 Որ անցնող-զարձողի աչքին հազիւ կերևար.
 Միայն թէ շատ անուանի էր նրա ջուրն առողջարար:
 Աղբիւրի մօտի բարձր ժայռերից
 Փրփրած, կատաղի մի ջրվէժ կիջնէր.
 Օա հպարտ-հպարտ՝ զոռմամբ ահագին
 Ասաց առուակին.
 — Տես, ինչ կասեմ քեզ.

Դու խեղճ ջրիկ ես,
 Բայց ինչո՞ւ այնքան
 Քեզ հիւրեր կը գան:
 Ինձ մօտ թէ գան, իրաւն տսած, զարմանք չէ.

Հիանալի մի տեսք ունիմ, աննման.
 Ասա, տեսնեմ, քո յատկութիւնդ ի՜նչ է,
 Ինչո՞ւ մարդիկ միշտ գունդագունդ քեզ կը գան):
 Առուակն ասաց խպնելով՝
 Հեզիկ ու քաղցր ձայնով.
 — Գիտես ինչու.
 Բժշկուելու:

78. ԱՌԻԻԾԻ ՈՐՄՈՐԴՈՒԹԻՒՆԸ

Առիւծն ու շուն, գայլն ու աղուէս
 Իրար հետ ապրում էին եղբօր պէս.
 Միմեանց ազնիւ խօսք են տալիս՝
 Մէկտեղ լինել միշտ որսալիս.
 Ինչ որ ընկնի ձեռքերին,

Հաւասար անեն փայ-բաժին:
 Զգիտեմ՝ ինչ կերպով
 Կամ թէ ինչ հնարքով,
 Առաջ ազուէսն եղնիկ է որսում,
 Իսկոյն այդ մասին բոլորին յայտնում,
 Որ գան բաժանեն այդ ընտիր որսը,
 Զորս բաժին անեն և առնեն չորսը:

Եկան ամենքը: Առիւծն էլ եկաւ
 Ու այսպէս խօսեց. — «Բերէք, ես բաժնեմ.
 Մենք չորս ենք, եղբարք, չորս կտոր կանեմ:
 Ահա նայեցէք. այս է իմ բաժին,
 Ինչպէս խօսք զրաժ էինք մեր միջին.
 Այս փայն էլ իմն է, զի ես առիւծ եմ.
 Սա էլ՝ որ ձեր մէջ ուժեղը ես եմ.
 Իսկ սա, — թող մէկն ապա թաթը մեկնէ,
 Տես, թէ իւր գլխին ինչ ձիւն կըբերէ»:

79. ԱՌԻԻԾՆ ՈՒ ՄՈԾԱԿԸ

Խեղճի վրայ մի ծիծաղիր,
 Անճարին մի վիրաւորիր.
 Խեղճ մարդն էլ շատ անգամ քեզ այնպէս
 Կըխայթէ, որ կըմնաս սեւերես:
 Քո գլխին շատ էլ մի հաւատար,
 Լսիր այս առակը, ականջդ առ:
 Այնպէս պատահեց. որ առիւծը հզօր,
 Մոծակի սիրտը խիստ խոցեց մէկ օր:
 Մոծակն այդ բանից շատ վիրաւորուեց,
 Առիւծ արքային պատերազմ յայտնեց,
 Կռուողն էլ ինքն էր, փոզահարն էլ ինքը,
 Վրան էր բոլոր գրահն ու գէնքը.
 Բզկալով ընկաւ թշնամու վրայ,
 Որ մէկ հարուածով մահացու վէրք տայ:
 Առիւծն սկզբում մի հանաք կարծեց,
 Բայց երբ մոծակը նրան մէկ լաւ խայթեց,
 Տեղից վեր թռաւ մեր առիւծ արքան,
 Սկսեց զարկել պոչովն ինքն իրան:
 Բայց քաջ մոծակն արնի համա առած,

Սիրտն էլ նեղացած, ինքը բարկացած,
 Զո՛ւ արաւ, թռաւ, ճակատին նստեց,
 Տղրուկի նման արիւնը ծծեց:
 Անճար առիւծը շատ էլ զօռ արեց,
 Բաշը թափ տուաւ, գլուխն օրօրեց,
 Բայց դու ո՛չ մեռնես, մոծակն իւր քեփին
 Մէկ քթին էր զարկում ու մէկ ափանջին:
 Առիւծի ճարը հէնց որ կտրուեց,
 Տեսաւ մոծակն իւր հոգին հանեց,
 Բնկաւ գետնի վրայ և այնպէս դռաց,
 Որ նրա ձայնից սար ու ձոր դողաց:
 Մէկ ժանիքներն էր կրճրտացնում
 Ու մէկ գետինը ճանկրտում, պոկում:
 Ամբողջ անտառում էլ շունչ չմնաց,
 Նրա գոռոցից փախան սարսափած:
 Գարծես սար ու ձոր կըրակ էր ընկել,
 Կամ կարկուտ եկել, ջրհեղեղ արել:
 Եւ այսքան շփոթ, այսքան աղմուկը
 Հնարել կարաց փոքրիկ մոծակը:
 Երբոր առիւծը իսպառ թուլացաւ,
 Գետնի վրայ չորեց ու մեղայ եկաւ:
 Խնդրեց մոծակից, որ իրան ների,
 Եւ այնուհետեւ էլ կռիւ չանի:
 Մոծակն էլ իրան վրէժը հանած,
 Թշնամուն այսպէս քարովը տուած,
 Մեր թագաւորի յանցանքը ներեց
 Եւ լաւ պայմանով նրա հետ հաշտուեց:

89. ԱՐԾԻԻՆ ՈՒ ԱԻՃՈՒՆ

Հսկայ թեւերը լայն-լայն տարածած,
 Հզօր արծիւը ուղղեց իւր թռիչք
 Դէպի բարձրաբերձ լեռներ սեպացած,

Դէպի անսահման կապուտակ երկինք:
 Երկա՛ր սաւառնեց նա խիտ ամպերում,
 Քանի ոյժ ունէր զօրեղ թեւերում:
 Եւ վերջ ի վերջոյ՝ յոգնած ու դադրած,
 Նա նստեց հսկայ մի լեռան կրճքին,
 Որի գագաթը մինչ երկինք հասած,
 Սարսափ էր աղղում վերեւ նայողին:
 Նստեց նա հանգիստ, անվախ, անվրդով
 Եւ շուրջը գոռոզ հայեացք ձգելով,
 Իւր արքայական ձայնովը անեղ
 Որոտաց ուժգին. «Մենակ եմ այստեղ,
 Մենակ ու ազատ այս լեռան վրայ,
 Որպէս քաջայաղթ լիազօր արքայ:
 Իմ գահն է անհուն այս երկնակամար,
 Որոտ ու ամպեր—ոտքիս պատուանդան:
 Ո՛վ կայ աշխարհում փառքիս հաւասար,
 Ո՛վ կարէ հասնել գահիս բարձրութեան»:

— Ես...

Լսուեց յանկարծ մի ձայն թոյլ, բարակ,
 Մեծապանծ թռչնի հէնց ոտների տակ:
 — Ես՝ անձրևային ճիճուս աննշան»:
 — «Ի՜նչպէս, դու այստեղ, իմ դէմ յանդիման:
 Ասա՛ ինձ շուտով, ճիճո՛ւ անպատկառ,
 Ո՛րտեղից դու այս ամպերին հասար...
 — «Այն նեխուած ճահճից, արծիւ ինքնագով,
 Ուր դու ծնուած ես քո այդ վեհ փառքով:
 Այն նեխուած ճահճից, որտեղ այժմ դու
 Զգում ես անգամ հայեացք ձգելու»:
 — Բայց ի՜նչ հնարքով դու, միջատ չնչին,
 Հասար իմ անհաս ամպազարդ գահին:
 Ասա՛, պատմիր ինձ, ի՜նչպէս, ի՜նչ կերպով...»:
 — Ինչպէս,— սողալով, արծիւ, սողալով...»:

81. ԱՐԾԻՒՆ ՈՒ ԿԱՂՆԻՆ

(Հին զրոյց)

Եղաւ՝ մի անգամ արծիւն ու կաղնին
Մի անտառի մէջ վէճի բռնուեցին,
Թէ որն իրանցից շատ տարի կապրի,
Ո՛րն է դիմացկուն ու պինդ աւելի:
Արծիւն ասաց՝ ես. կաղնին էլ՝ թէ ես:
Երկուսն էլ յամառ ու հպարտ այսպէս
Մեծ մեծ պարծենցան, սոստիկ վիճեցին,
Վերջը այս տեսակ պայման կապեցին.
Ժամանակ դրին հինգ հարիւր տարի.
Երբան հաւքերի, արքան անտառի,
Որ թէ որոշած այն օրին հասնին,
Են օրը դարձեալ մէկ մէկու տեսնին:
Ու արծիւն իսկոյն կաղնուցն հեռացաւ,
Հզօր թևերը շարժեց, վերացաւ
Դէպի ամպերը, դէպի ժայռերը,
Ուր անց է կացնում իւր լաւ օրերը:
Կաղնին էլ փռեց ճիւղերն երկաթի,
Խոր ու խոր մխեց ճանկերն արմատի,
Ու այնպէս հուժկու կանգնեց անտառում,
Որ վայր չընկնի էլ հինգ հարիւր տարում:
Դարեր անցկացան:
Եւ ահա մի օր
Արծիւն եկաւ՝ ծերացած, անզօր,
Ծրվոցը կտրած, տկար, հեալով,
Թոյլ-թոյլ թևերը հազիւ քարշ տալով,
Տեղ հասաւ մի կերպ, նայեց դէս ու դէն,
Տեսաւ, որ կաղնին ընկել էր արդէն,
Ընկել էր ահեղ փոթորկի առաջ,
Ճիւղերը թէն գեռ թարմ ու կանաչ:
— Հէյ, կանչեց, գոռոզ, պարծենկոտ կաղնի,

Դէ լաւ ճանաչիր ինձ ու քեզ հիմի.
Հինգ հարիւր տարուց մի ժամ էլ դեռ կայ,
Ընկել ես արդէն, անկողնում հսկայ:
— Հինգ հարիւր տարի ապրել եմ կանգնած,
Այդքան էլ կապրեմ այսպէս թեք ընկած,
Մինչև լրանայ մի հազար տարին,—
Պատասխան տուաւ ընկած վիթխարին:

82. ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԵՒ ՄՂԱԿ

Գեղջուկ ծերուկն, իւր մշակը հետն առած,
Իրիկուան դէմ տուն էր դառնում դաշտերից.
Մի արջ ելաւ ծերի դիմացը յանկարծ,
Երբ անցնում էր մութ անտառի նա միջից:
Ծերուկն էլ «ոհ—վայ» կանչելը չկարաց,
Արջը նրան տակը կոխեց ու գոռաց,
Նստեց վրան, շուռ-մուռ տուեց, քաշքշեց,
Ամեն կողմից զարհուրելի կծոտեց:
Խեղճ ծերուկի բանը վատ էր, ինչ անէր:
— Մըտօ եղբայր, հասիր, հասիր, կանչում էր:
Մըտօն կացինը ձեռքին
Կայծակի պէս մօտ վազեց,
Արջի գլխին մոլեգին
Կացնի բերնով հարուածեց.
Եւ երկաթէ եղանը
Կռատակից ներս ցցեց
Ու ահռելի գազանի
Թորն ու սիրտը խոցոտեց:
Արջը ոռնաց ու վայր ընկաւ կիսամեռ,
Արիւնի մէջ տապալելով հեծում էր:
Փորձանքը անցաւ.
Ծերուկն ոտք ելաւ
Ու խեղճ Մըտօյին

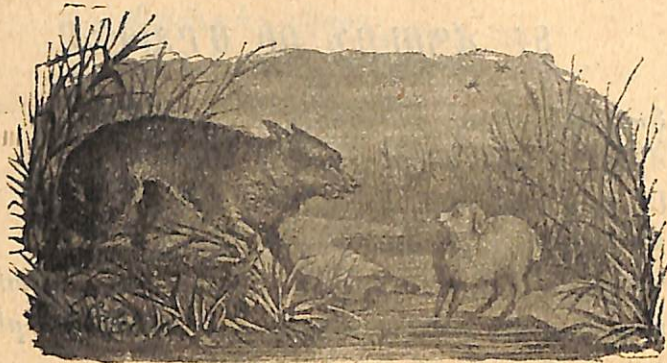
Քրֆրել սկսաւ:
Մեր քաջ Մրտօն ապշեցաւ,
Դարձաւ ծերուկին ասաւ:
— Ինչո՞ւ ես քրֆրում դու ինձ, մահտեսի:
— Ինչու եմ քրֆրում, այ յիմար քեզի,
Իմ սիրտս այրւում է, դու ուրախացիր.
Ձեռն տեսնում,— արջի մորթը փշացրիր:

83. ԲԱՋԷՆ ԵՒ ԱՂԱԻՆԻՆ

Դիշատիչ բազէն իւր սուր ճանկերում
Բռնած աղանուէն, պատառոտում էր:
— Հը՛մ, ճանկս ընկար. գուր ես աշխատում
Պրծնել իմ ձեռքից, զո՛ւր այդ հնարքներ:
Խաբեբայք, ես ձեզ լաւ եմ ճանաչում.
Հայհոյիչներ էք, խորամանկ օձեր.
Ձեր ցեղը միշտ մեր արիւնն է խմում,
Դուք էք մշտական մեր թշնամիներ:
Բայց կան աստուածներ վրէժխնդրութեան,
Նրանք ամենքին կանեն զատաստան:
— Ա՛խ, ո՛ւր էր՝ թէ այդպէս լինէր,
Այդ հէնց իմ սրտի ուզածն էր,—
Հազիւ հառաչեց աղանին մարած,
Սուր-սուր ճանկերում սաստիկ ճնշուած:
— Ինչպէ՛ս, ինչպէ՛ս, այդ ինչ ասացիր,
Ա՛յ դու անհաւատ, մի մէկ էլ կրկնիր:
Դու չես հաւատում, հա՛, աստուածներին,
Նախախնամութեան այն հզօր ոյժին:
Է՛հ, ուզում էի ազատել ես քեզ,
Բայց չէ՛, տեսնում եմ, որ արժանի չես.
Դէհ, մեռիր, գուր է, գուր քո փրկութիւն.
Անաստուածներին չկայ թողութիւն:

84. ՃՊՈՒՌՆ ՈՒ ՄՐՋԻՆԸ

Ցատրբտան ու շատգրուց ճպուռը
Ճըռճըռալով անցուց բոլոր ամառը,
Այնպէս որ՝ ինքն էլ գրեթէ չիմացաւ,
Թէ ձմեռը յանկարծ ինչպէս վրայ հասաւ:
Դեղնեցան ու թօշնեցան դալարագեղ դաշտերը.
Ո՛ւր մնացին ամառուան տաք ու պայծառ օրերը,
Երբ ամեն մի տերեւի ներքեւիկ,
Պատրաստ էր ճպուռի թէ՛ հաց, թէ՛ բարձիկ:
Վաղուց անցան-գնացին այն բաները.
Ցուրտը կոխեց, սովը մեկնեց ճանկերը.
Լռիկ նստեց ճպուռը, ձայն չէր հանում,
Քաղցած փորին երգն էր միայն պակասում:
Խեղճը նեղն ընկած՝ հոգին բերանը,
Սողալով գնաց մրջիւնի տունը:
— Սանճմայր, ասաց, սիրո՞ւն դրացիս,
Ձեռքից մի՛ թողնիլ ինձ նեղ օրերիս.
Մի ճար, մի ճարակ, քաղցած շմեռնեմ.
Մինչև որ գարնան օրերին հասնեմ,
Փոքրիկ մի ապրուստ, տաքիկ մի տեղ տուր:
— Ջարմանք չէ՛ միթէ, կնքամայր, իմ քոյր,—
Ասաց մրջիւնիկն,— ինչ է պատճառը,
Ի՞նչ արիր հապա բոլոր ամառը:
— Ա՛խ, հոգիս, ասաց, միջոց ունէի,
Ես ամբողջ օրը խաղ կանչելու հետ էի.
Պարտէզներում, այգիներում անդադար քէֆ կանէի,
Այնպէս որ մինչև հիմա դեռ գլուխս կը պտըտի:
— Ա՛, ուրեմն դու...— Ես ամառն ի բուն
Խաղեր կանչեցի մէկ-մէկից սիրուն:
— Խաղ կանչեցիր, հա՛, այդ էլ վատ բան չէ.
Ուրեմն այժմ էլ պարէ ու ցատկէ:

85. ԳԱՌՆ ՈՒ ԳԱՅԼԸ

Գառնուկի մէկը, ամառուայ տաք օրին,
Մի առուակի մօտ կերթայ, որ ջուր խմէ.
Բայց ինչ կասես զլիւին եկած փորձանքին.
Նոյն տեղերից դիմացը մի գայլ կենէ:
«Ի՞նչ լաւ որս գտայ», մտքում ասելով
Գառնուկի վրայ գնաց մըռուալով:

Եւ օրինաւոր ձև տալ ուզելով անօրէն գործին,
Կանչում է վերից. — Այդ ի՞նչ լըբուծիւն, ի՞նչ յանգնութիւն,
Որ գաս իմ ջուրս քո պիղծ դնչովդ այդպէս պղտորես:
Նայիր, ինչ արիր, — բոլոր ցեխ, աւաղ. ինչպէս խմեմ ես:
Հիմա չար գլուխդ կըջախջախեմ
Եւ ոսկորներդ իրար կանցընեմ:

— Աման, աղան, ծառադ եմ,
Թէ հրաման տաք՝ միայն այսքանը կասեմ,
Որ ձեր գերազանցութեան կանգնած տեղից հարիւր քայլ
Ցած եմ կանգնած ողորմելիս. զուր տեղը միք նեղանալ.
Ի՞նչպէս կարող եմ պղտորել ձեր ջուրը»
— Ուրեմն սնու եմ խօսում ես. տեսար կերած ապուրը.
Հապա գուցէ միտդ չէ, հերու չէ՝ մէկէլ տարի
Դու կրկին այս տեղերում ինչ քիւֆիւր արիր ինձի:
Թէ դու մոռացել ես,
Ես չեմ մոռացած չղեռ, գիտես:

— Դիւիդ մատաղ, ծառադ եմ,
Հազիւ մի տարուայ լինեմ,—
Ասաց գառը զարմանալով: Նա դարձաւ՝
— Թէ դու չէիր, եղբայրդ էր. — Եղբայր չունիմ ես, ասաւ:
— Տօ, անիրաւ, թէ նա քո եղբայրդ չէր,
Դէհ, ո՞վ գիտէ, սանահէրդ կամ խնամիդ էր.
Վերջապէս, ի՞նչ ես երկարացնում,
Ով էլ լինի, ձեզնից մէկն էր, ես չեմ իմանում:
Դուք ամենքդ էլ, այն անպիտաններ,
Ոչխարներ, շներ ու չար հովիւներ,
Անիծից արմատք, ինձ թշնամի էք,»
Ձեռներիցդ գայ, արիւնս կըխմէք:
Ես էլ ոխս քեզնից հանեմ, որ սիրտս քիչ հովցնեմ.
— Վայ ինձ, յանցանքս ինչ է, աղան, ի՞նչ անեմ:
— Չայնդ կտրիր, փուշ կենդանի,
Հիմա նստեմ, յանցանքներդ համրեմ պիտի.
Քո յանցանքիդ մէկը ո՞րն է՝ դիտնալ կուզես.
Այս է ահան, որ քէֆս կուզէ ուտել, լափել քեզ:
Այս ասաց ու խեղճ գառնուկին քաշեց-տարաւ,
Անտառի մէջ պատառոտեց ու կերաւ:

86. ԷՋՆ ՈՒ ԳԻԻՂԱՅԻՆ

Գիւղացու մէկը մի պարտէզ ունէր,
Չգիտէր՝ ինչպէս պահէր, պահպանէր
Անիրաւ ազնուներից
Ու սրիկայ ճնճղուկներից:
Մի էջ բռնեց,
Վարձը կտրեց,

Դրեց նրան պահապան իւր պարտէզին.
Ճիշտը ասած՝ խօսք չկար խեղճ իշուկին.
Կաշառ ուտել, դողնալ, զրկել դուռ-դրացի,
Քան լիցի.

Տիրոջը մի տերևի չափ երբէք վնաս չէր տուած,
Թռչուններին բան կերցնել—այդպիսի բան չէր արած:

Բայց արի, տես, որ գիւղացին

Իւր պարտիզից շահ չունեցաւ այն տարին:

Դիտէք ինչու. բարի էշը,

Չգիտենալով գործի լաւն ու գէշը,

Թռչունների յետևից վազվզելով անդադար,

Կոխոտել էր պարտիզի բոլոր բաներն իշաբար,

Այնպէս որ չէր մնացել ամենեկին բոյս դալար,

Ո՛չ կաղամբ և ո՛չ բանջար:

Մարդը տեսաւ, որ զուրկ մնաց տարուայ բոլոր արդիւնքից,

Փայտը առաւ, ոխը հանեց տխմար իշու կռնակից:

Դրացիներն որ տեսան, ամենքն էլ «Օ՛խ, ճխ, ասին,

Արժանի էր իշուկը այդ ծեծին ու պատուհասին.

Նրա խելքի բանն էր այդպիսի մեծ պաշտօնը.

Բեռ կրել տիրոջ տունը,—այդ է նրա փէշակը»:

87. Ս Ո Ւ Ն Ա Կ Ն Ե Ր

Մի ճարպիկ թռչնորս գարնան օրերում

Անտառների մէջ սոխակ էր որսում:

Խեղճ սոխակները, վանդակում փակուած,

ձուռողում էին, ճարները կտրած.

Թէև, իհարկէ, նրանք կուգէին,

Որ անտառներում ազատ ման գային.

Բանդում փակուածը ինչ սիրտ կունենայ,

Որ դեռ երգի էլ, կամ զուարճանայ:

Բայց էլ ինչ անէին,

Որ գոնէ չերգէին

Եւ իրանց սև օրը

Միասին չողբային:

Նրանցից միայն մէկը չէր երգում.

Նա իւր սիրելու կարօտն էր քաշում:

Արտասուաթոր աչքերով

Նա դաշտերին էր նայում,

Գիշեր-ցերեկ տանջուելով՝

Ընկերունուն էր յիշում:

Իւր ընկերունուց խեղճը անջատուած՝

Հալում, մաշում էր, վանդակում փակուած:

Անբաղդ սոխակը վերջը մտածեց.

— Այսպէս չի լինիլ,— ինքն իրան ասեց.—

Անխելք մարդիկն են շարունակ տխրում,

Իսկ խելօքները հնար են փնտրում,

Որ դժբաղդութեան

Մի կերպով վերջ տան:

Կարծեմ ես ինքս էլ, եթէ աշխատեմ,

Իմ թշուառութեան մի ճար կը գտնեմ.

Մեզ խօսմ չեն բռնել, որ մեր միսն ուտեն,

Այլ որ մենք երգենք, իրանք էլ լսեն:

Մեր այս պարոնը, ինչպէս կերևի,

Երգեր լսելու սաստիկ սէր ունի.

Եթէ իմ ձայնով ես նրան դիւր գամ,

Փոխարէնն անշուշտ պարգև կըստանամ

Եւ նա վերջ կըտայ իմ ստրկութեան:

Այսպէս սիրտ տուեց սոխակն ինքն իրան

Եւ ոգևորուեց,

Երգել սկսեց,

Իւր անուշ ձայնով,

Սիրուն երգերով

Նա իւր պարոնին զմայլեցրեց:

Պարոնն էլ միայն նրան հաւանեց

Եւ լաւ խնամեց,

Իսկ միւսներին—

Վատ երգողներին

Իսկոյն արձակեց:

Եւ այնուհետև մեր խեղճ սոխակին

Աւելի ամուր ու պինդ փակեցին:

88. ԷՋՆ ՈՒ ՍՈՒՍԱԿԸ

Բացուել էր դարուն, սար ու ձոր ծաղկել,
Անուշ հոտն ու հովը ամեն տեղ բռնել.
Ամեն աշխարհից, հեռու տեղերից
Փախած թռչուններն իրանց բներից
Եկան ողջունել գալուստը գարնան՝
Մայր ու ձագ նստած թփերի վրան:

Պարկեշտ սոխակն էլ իւր այրուած սրտի,
Իւր սիրուն վարդի սէըն ու իւր մտքի
Կարօտն ու աշխոյժ բերան բերելով,
Խոր ձորում նստած, վշտերը լալով՝
Նայում էր ջրին, իւր վարդի թփին,
Սպասում էր, որ բացուի սիրելին:

Բայց վարդն անիրաւ մնացել էր փակ,
Սոխակի սիրտը դարձել էր կրակ:
Այդ դառն ըոպէին սատանի բամբին
Ո՛րտեղից հանեց մեր կորած իշին.
Քունն էր հատել, թէ կերը պակսել,
Գայլն էր յետ ածել, թէ տէրը դնքսել,—
Ականջները խլշած,
Սարն ի վեր ընկած՝

Վազեց ու հասաւ, դունչը վրայ բերեց,
Անմեղ վարդի թուփն ու կոկոնն բռնեց,
Փշրեց ու ջարդեց, արաւ կտոր-կտոր

Ու ինքը վայր ի ձոր

Գլուխն առաւ-զնաց:

Սոխակն այս բանը որ տեսաւ,
Եկաւ,

Վարդի վրայ կանգնեց,

Իւր սուզն սկսեց.

—Անման իմ վարդ, ցանկալի հոգոյս,

Սրտիս բերկրանքի ապաւէն ու յոյս.
Ինչի դառն օրահաս հանեց քեզ աշխարհ,
Երբ ոչ ոք գինդ պէտք է չիմանար:
Երկինքն է տեղդ, ինչի ես մնում
Իշի կերակուր այս փշի միջում.
Քանի էշ ու փուշ երկրից չեն պակաս,
Մտածում եմ, որ անտէր կըմնաս.
Կամ այրիւր դու ինձ, որ մի օր պրծնեմ,
Կամ թե ան, թռչնեք, երեսիդ մեռնեմ:
—Ի՛մ սիրուն սոխակ, մի այդքան ցաւիւր,
Կաց մեր միջումը, քո վարդը գովիր:
Էջն աղբի մէջ է առել իւր ծնունդ,
Նրա հոտովն էլ առնում է սնունդ.
Քեզ ծառ ու ծաղիկ, քեզ վարդ, մանուշակ
Պարգեւել է տէրն, իմ ազնիւ սոխակ:

89. ԷՋՆ ՈՒ ՍՈՒՍԱԿԸ

Իշուկը մի սոխակ տեսաւ:
—Մէկ ինձ նայիր, նրան ասաւ.
Ասում են՝ դու լաւ ես երգում,
Բայց չգիտեմ, ճիշտ են ասում:
Ես ականջներ ունիմ լայն-լայն,
Լաւ եմ լսում ամեն մի ձայն.
Բայց քո երգը ես չեմ լսած,
Թէն լսել շատ եմ ուզած:

Այս լաւ եղաւ, որ քեզ գտայ,
Դէ, մէկ երգիր, մէկ բըլբըլա՛,
Տեսնեմ՝ ուղիղ լաւ ես երգում,
Թէ իդուր են այդքան գովում:

Անմեղ սոխակը նազ չարաւ,
Սիրուն կտուցը բաց արաւ,
Ուզեց ցոյց տալ աւանակին,

Որ գուր չեն գովում սոխակին:
 Ձայնը լարեց ու սկսեց...
 Սոխակի ձայն, ինչե՛ր չասեց.—
 Մէկ խօսում էր ու մէկ երգում,
 Հազար խաղով խաղացնում.
 Մէկ դայլայլում, դըլդըլցնում,
 Մէկ գեղգեղում, կըկըլցնում,
 Այնպէս շվվում, սքնգում էր,
 Որ սար ու ձոր գըվգըւում էր.
 Լեռ քարերն էլ դարձրին ուշ.
 Այնքան քաղցը էր, այնքան անոյշ.
 Ամեն մի շունչ և արարած
 Լսում էր լուռ՝ ապուշ կտրած:
 Քամին կտրեց իւր վըզզոցը,
 Աղբիւրն իրա քըչքըչոցը.
 Ո՛չ մի տերև չէր սըլսըլում,
 Ո՛չ մի թռչուն չէր ծըլվըլում:
 Տաւարներն էլ չարածեցին,
 Այլ նստեցան, ականջ դրին.
 Տաւարածն էլ՝ շունչը քաշած՝
 Սոխակին էր լսում ապշած:
 Անմեղ ժպիտը բերանին,
 Ձեռքով էր անում քնկերին:

Վերջապէս սոխակը լռեց,
 Իշի վճռին ականջ դրեց.

— Է՛հ, է՛չն ասաց, վատ չես երգում,
 Լաւ ես ծվում, ծըվծըվում.
 Բայց ես շատ եմ ափսոսում քեզ,
 Որ չես երգում աքլորի պէս:
 Եթէ մեր աքլորին տեսնես,
 Նրա երգին ականջ դնես,
 Այնուհետեւ նրա նման
 Դու էլ կերգես շատ աննման:

Այս վճիռը որ իմացաւ,
 Մեր սոխակը շատ նեղացաւ.
 Նա չգիտէր, որ իւր դիմաց
 Մի անճաշակ էշ էր կանգնած.
 Թւին խփեց, թռաւ-գնաց
 Դէպ աշխարհն երանելեաց:

ԵՕԹՆԵՐՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

Բ. ԲԱՆԱՍՏԵՂԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

90. ԱՌԱԽՕՏ

Դիշերն անցաւ. առաւօտեան
Մէջը փռուեց դաշտի վրայ.
Ջուտով արտոյտն էլ վաղորդեան
Աւետիքը պիտի տայ.—

«Արշալոյսը բացուեցաւ,
«Քնած երկիրն արթնացաւ»:

Դեռ նիրհում են դաշտ ու անտառ,
Բայց զեփիւռը արտերին,
Դուրսդուրալով երգ սիրավառ՝
Չշնչում է մեղմագին՝

«Արշալոյսը բացուեցաւ,
«Համ-արարած արթնացաւ»:

91. Ա Լ Ի Ք

Քամին փչեց հիւսիսից,
Ծովի ջուրը խռովեց.
Փրփուր-փրփուր ալիքներ
Միմեանց յետքից գլորեց:

Դուրում են գոռալով,
Բերում աւազ, խիճ ու քար.
Այստեղ խոտն է կռանում,
Այնտեղ մացառ, թուփ ու ծառ:

Նրա փրփրած ալեաց միջ
Տատանւում են հաւ, նաւակ.
Մերթ լեռնացած բարձրանում
Եւ մերթ իջնում խոր յատակ:
Բայց տես այն ժայռ սեպացած,
Որ կանգնած է քո դիմաց.
Ինչպէս հպարտ նայում է
Ծովի անեղ այդ ալեաց:

Նրան ծեծում են ալիք,
Ջարդում, փշրում, յետ փախչում,
Իսկ նա հանգիստ կանգնած է,
Նրան ոչինչ չէ շարժում:

92. ԳՈՒԹԱՆԻ ԵՐԳ

Արի, գութան, վարի, լութան,
Օրն եկել է, ճաշ դառել.
Առ շո՛ւռ տուր, խոփիդ զուրպան,
Օրհնեալ է Աստուած. հորովէլ:

Քաշիր, եզր, ուսիդ մատաղ,
Քաշիր, քաշենք, վար անենք.
Ճիպտին արձ, քշիր, հօտաղ,
Մեր սե օրին ճար անենք:

Պարտատէրը զանգատ զնաց,
Ք ե օ խ վ է ն կըղայ՝ կըծեծի.
Տէրտէրն օրհնեց, անվարձ մնաց,
Կըբարկանայ՝ կանիծի:

Դէհ, քաշեցէք, դէհ, քշեցէք,
Է՛լ մեր դառը բրտինքը.
Չարչարուեցէք, աշխատեցէք,—
Ողորմած է երկինքը:

Արի, գութան, վարի, գութան,
Օրն եկել է, ճաշ դառել.
Առ շուռ տուր, խոփիդ զուրպան,
Օրհնեալ է Աստուած. հորովէլ...

93. ԵՐԿՐԱԳՈՐԾ

Ո՛հ, երկրագործ, երկրագործ,
 Որքան սիրուն է քո գործ:
 Արևը չելած՝ մաճն է քո ձեռքիդ,
 Եթե զոյգ եզ, գոմէջ լծած գութանիդ,
 Ծրում ես, պատռում դու կոշտ ու խոպան,
 Լեռներ ու ձորեր, հանդ ու անդաստան:
 Ցանում ես ցորեն, կորեկ ու զարի,
 Բամբակ ու բրինձ ամենայն տարի:
 Ծլում են, ծաղկում ճակտիդ քրտինքով
 Քո վարած դաշտեր, որ լի էր փշով:
 Անցնում է գարուն: Ոսկեգօծ հասկեր
 Լցում, ծածկում են քո սիրուն արտեր.
 Քամին փչում է, արտը տատանում,
 Կարծես նոր հարս է, հօրանց է գնում:
 Ո՛հ, երկրագործ, երկրագործ,
 Որքան սիրուն է քո գործ:
 Հասնում է ամառ: Մանգաղը ձեռքիդ
 Հնձում ես, հնձում, խուրձեր կապոտում.
 Խուրձերը բարդ-բարդ՝ սայլով ու ձիով
 Կրում ես, տանում, կալը հասցնում:
 Այնտեղ կախում ես, թեղում ու քամում,
 Մաքուր ցորենը քո տունը կրում,
 Իսկ չոր դարմանը անասնոց համար
 Ձմեռուան պաշար՝ մարագը լցնում:
 Եւ երբ փչում է դառնաշունչ ձմեռ,
 Խրճիթում նստած՝ քո խոփն ես սրում,
 Մարքում, պատրաստում արօր ու գութան
 Եւ դարնան գալուն նորից սպասում:
 Ո՛հ, երկրագործ, երկրագործ,
 Որքան սիրուն է քո գործ:

94. ԵՐԿՐԻ ՄՁԱԿՆԵՐ

Օ՛հ, ծանր հոգսերի խղճուկ զաւակներ,
 Որքան համբերող, քաջ է ձեր հոգին.
 Տանջում էք անվերջ, օրեր, տարիներ,
 Կարծես, տանջանքն է միայն ձեր բաժին...
 Մանուկ օրերից ձեր մէջ ապրելով,
 Վկայ եմ եղել ձեր շատ ցաւերին.
 Տեսել եմ, ինչպէս տանջանքի գնով
 Դուք հաց էք տալիս հայրենի երկրին:
 Տեսել եմ, ինչպէս յուսալից, զուարթ
 Դուք մշակում էք անմշակ դաշտեր.
 Ինչպէս տանջանքում անլաց, անվհատ
 Դուք երգ էք երգում—վաստակի՛ երգեր:
 Տեսել եմ, ինչպէս ամառուայ շոգին,
 Երբ կրակ է թափում արեւառ երկինք,
 Ոսկեշող արտում, մանգաղը ձեռքին,
 Դուք մէջք խոնարհած՝ թափում էք քրտինք:
 Տեսել եմ, ինչպէս գունաթափ աշնան
 Հայրենի երկրի կուծքը պատռելով,
 Այնտեղ թաղում էք, գանձերի նման,
 Ոսկի՛ հատիկներ, ոսկի՛ յոյսերով...
 Տեսել եմ՝ զարնան սիրուն օրերին,
 Պայծառ արեւը դեռ նոր ծագելիս,
 Կանաչ, ալեծովի արտերի մօտին
 Ձեզ ծունկ խոնարհած չերմ աղօթելիս:
 Տեսել եմ, ինչպէս ե՛ր ցուրտ, տաղտկալի
 Ձմրան գիշերներ նստած խրճիթում,
 Յոգնած ձեռքերիդ դադար չէք տալի—
 Խոփն էք նորոգում, մանգաղը սրում...

Եւ այդպէս ազնիւ գործին անձնուէր
Ապրում, տանջուում էք անբաւ հոգսերում.
Եւ ձեր տանջանքում, հերոս-մշակներ,
Արդար վաստակն է ձեզ ոգևորում:

Օ՛, հայրենիքիս քրտնաջան ուրիշ,
Որքան համբերող, քաջ է ձեր հոգին.
Ձեզնով է միայն կանգուն հայրենիք.
Համբոյր ու օրհնանք ձեր սուրբ վաստակին:

95. ՍԵՐՄՆԱՅԱՆ

Փառք և երանիք քեզ, քաջ սերմնացան,
Որ դաշտն հայրենի չես թողնում խոպան,
Որ ջերմ յոյսերով դու նրա զրկում
Ապրում ես սիրով և սիրով տանջուում:
Փառք քեզ, որ հզօր, անվհատ հոգով
Թափում ես, մշակ, դու առատ քրտինք.
Քո սուրբ քրտինքով բազում—բիւրաւոր
Ապրում են մարդիկ խաղաղ, երջանիկ:
Անխոնջ, ժրաջան դու մեղուի նման,
Հանգիստ չգիտես հայրենի երկրում.
Վիշտ, ցաւ ես կրում դու նրա կրծքին,
Միշտ ուրախերես, միշտ զուարթագին:

Դու երգ ես երգում վաստակի ժամին,
Ոգելից երգեր, սրտառուչ երգեր,
Եւ քամին նրանց առնում է, տանում
Սարեր ու ձորեր, անտառի խորքեր...
Ծիծաղ ու հրճուանք, կեանքի վայելքներ,
Լաց ու տառապանք, դառն զրկանքներ,
Օրհնանք ու աղօթք, զայլույթ ու բողոք,
Բոլորն էլ երգով, վառ զգացմունքով
Պատմում ես միայն դու մայր-բնութեան...

Եւ նա ձայնակից, ով ժիր սերմնացան,
Սրտաբուղիս երգիդ, քո ջերմ զգացման,
Իւր սրտի խորքից տալիս է քեզ միշտ
Քաղցր արձագանք, սիրող մօր նման:

Վաղ առաւօտեան վառ արշալոյսին,
Օրը բացուելիս, արևը զարնան
Քեզ է առաջին ողջոյնը տալիս.
Իրիկնադէմին, երկրի երեսին
Երբ մութ է իջնում, քեզ է նա նորից
Լեռան յետեից «մնաս բարեք» ասում.
Քեզ է համբուրում, քո դէմքը շոյում
Իւր հեզիկ շնչով զեփիւռն հովասուն,
Քեզ է կախարդում, քո ուշքը խլում
Անուշ կարկաջով անհանգիստ առուն.
Գետակը ձորում, թռչունը օդում—
Բոլորն էլ սիրով քեզ են ողջունում,
Քո վասակն օրհնում ներդաշնակ ձայնով...

96. ԱՄՊԵՐ

Հայոց երկնքով ամպեր են վազում
Խիստ քամու ձեռքից:
Սե-սե ամպերը սարերի նման
Անցնում արտերից:
«Կացէք, ա՛յ ամպեր, ինչո՞ւ էք փախչում,
«Անձրե չէք թափում.
«Մեր ծարաւ արտեր օրեր են համրում,
«Ու ձեզ սպասում:
«Քամի, դու քամի, խղճա՛ արտերին,
«Թո՛ղ այդ ամպերին,
«Պանգնեն ու թափեն անձրեի շիթեր,
«Ջրեն մեր արտեր»:

Քամին հանդարտուեց, մեղմ անձրև թափուեց,
Արտերը ջրեց.
Արտը բարձրացաւ, ցօղուն արձակեց
Ու հասկեր բռնեց:
Գիւղացին գնաց, տեսաւ ու խնդաց,
Խնդաց ու ասաց.
«Փնռք Քեզ, ո՞վ Աստուած, որ տուիր մեզ հաց,
«Չենք մնալ քաղցած»:

97. ԳԱՐՆԱՆ ԱՆՁՐԵՒ

Ե՛կ, գարնան անձրև, թափուիր յորդառատ
Ցրտացած երկրի սառ կրծքի վրայ.
Թո՛ղ նորից երկիրն շունչ քաշէ ազատ,
Թո՛ղ նրա կրծքին ջերմ կեանքը եռայ:

Երկմբ նա տանջուեց դառնաշունչ ձմրան
Ցուրտ կապանքներում, քեզ սպասելով.
Նա շատ համբերեց, կենսատու գարնան
Քաղցը կարօտը ջերմ փայփայելով:

Թափուիր, ա՛յ անձրև, իբրև մարգարիտ,
Ինչպէս երկնառար ցօղը կենսաբեր,
Ոռոգիր դաշտեր, անտառ ու հովիտ,
Կանաչով պատիր լեռներ ու ձորեր:

Թո՛ղ յորդանալով աղբիւր ու գետակ
Սառցէ շղթաներ անահ խորտակեն,
Դուրս գան ափերից, վազեն համարձակ,
Ազատ խոխոջան, ազատ կարկաչեն:

Թո՛ղ քեզ լոյս-արև ժպտայ սիրավառ
Եւ՝ որպէս երկնից հաշտութեան նշան՝
Քո կաթիլներում փայլուն ու պայծառ
Նա սիրով կապէ կարմիր ծիածան...

Ե՛կ, գարնան անձրև, թափուիր յորդառատ
Ցրտացած երկրի սառ կրծքի վրայ.
Թո՛ղ նորից երկիրն շունչ քաշէ ազատ,
Թո՛ղ նրա կրծքին ջերմ կեանքը եռայ:

98. ԳԻՒՂՈՒՄ

Գիւղից վերև, ճամպի վրայ,
Տերևախիտ մի ծառ կայ,
Անտառիցը նա դատուած,
Մարդու կացնից ազատուած՝
Դեռ կանգնած է,— և շողին
Հով է տալիս մշակին:
Իսկ նրանից ո՛չ հեռու
Մի լեռնային պարզ առու՝
Դուրս գալով մութ ծմակից,
Խոխոջում է փրփրալից:
Սակայն նա չէ շատ խորին.
Այն առուակում, կէսօրին,
Երբ որ տապից նեղանում,
Գնում էինք, լողանում,
Խաղում էինք վազվզում
Դոյն-գոյն մանրիկ աւազում:
Եւ մեր ճիշդ մանկական՝
Միանալով մի առ ժամ
Այն վտակի աղմուկին՝
Խաղաղ, հանգիստ հովիտին
Կենդանութիւն էր տալիս:
Ա՛խ, որքան էր դիւր գալիս,
Երբ տկո՛ր խումբը մեր
Աղաղակով վազում էր
Թիթեռնիկի յետեից,
Որ թռչում էր թփերից:

Եւ միշտ յոգնած ժամանակ
Հանգչում էինք ծառի տակ...

99. ԳԻՒՂԻ ԺԱՄԸ

Տան-դօ, տան-դօ... Նազլու, վեր կաց.
Սրեն արդէն մայր է մտնում.
Տես, խաթունն էլ՝ գործը պրծած՝
Փողոցումն է, ժամ է գնում:

Ժամը տուին, — տան-դօ, տան-դօ.
Տէր, փառքդ շատ, — տան-դօ, տան-դօ:

Ջուտով նախիրն հանգից կըզայ.
Գնանք, որ էլի շուտ յետ գանք,
Գովը կթենք, թը՛ւ—թը՛ւ կաթ տայ,
Գովը կթենք, մեր ցանն հողանք:

Ա՛խ, նազլու ջան, չես իմանում,
էգուց էլի աղան կըզայ.
Նրա սիրտը միշտ անկշտում
էլի ամպի պէս պիտ գոռայ:

«Ջուտով, Գրիգոր, փողերը բեր...
էլի չկայ,—կովդ հանիր»...
Ա՛խ, նազլու ջան, այն ինչ բան էր,
Միտդ է հերու... Տէր, Դու փրկիր:

Հայրիկդ արդէն գնացել է,
Որ փող ճարէ. երբ պիտի գայ.
Տեսնենք՝ մէկը խղճացել է...
Ա՛խ, սե օրը Աստուած չտայ:

Ջուտով, նազլու, գնանք ժամը,
Աղօթք անենք. քո ձայնն Աստուած
Ջուտ կըլսէ,—այս անգամը
Մեզ չի թողնիլ անկով, անհաց...

100. 2 Մ Ե Ռ

Մեր դաշտն ու հովիտ, ձիւնի մէջ թաղուած՝
Ծածկուած են սպիտակ, սառը սաւանով.
Մէզ մառախուղով երկինքն է պատած,
Գետը շղթայուած սառը կապանքով:

Սե-սե ամպերի թանձր ծալքերից
Արևի շողերն էլ չեն թափանցում.
Դառնաշունչ հողմը մռայլ հիւսիսից
Փչում է կատղած և տխուր սուլում:

101. Մ Ա Յ Ր

Մայր ունէի, մայր նազելի,
Մի փափկասիրտ արարած.
Բուռն սիրով նրան էի
Սիրտս ու հոգիս նուիրած:

Նա էր միակ իմ պաշտելին,
Միակ ծաղիկն իմ հողոյս.
Նա էր իմ թոյլ, մանուկ կեանքին
Միակ նեցուկ, միակ յոյս:

Եւ ես ուրախ, ես երջանիկ,
Որպէս անհոգ մի թռչնակ՝
Նետուում էի միշտ մօրս գիրկ,
Վայելում սէր ու զգուանք:

Սակայն, աւաղ, մահն անիրաւ,
Մահն անողոր ու զաժան
Ազիդ մօրս խլեց-տարաւ,
Տարաւ անդարձ, յաւիտեան:

Ո՛հ, էլ չունիմ ես մայր անգին,
Որ ինձ սիրէր, փայփայէր,
Որ իմ խղճուկ, անտէր կեանքին
Թե ու թիկունք նա լինէր:

102. Ո Ր Բ Ի Ն

Մերկ ու թուլակազմ եկար այս աշխարհ
Եւ մօրդ գրկում կառնէիր հանգիստ.
Ի՞նչ էր դառնութիւն, չարչարանք ու վիշտ,
Քեզ ծանօթ չէին,—խաղաղ էր հոգիդ:

Բայց միայն, աւանդ, մահը տարածամ
Տառապեալ մօրդ դրաւ գերեզման.
Եւ քեզ, խեղճ գառնուկ, որք, անօգնական
Թողեց օտարի մշտափակ դռան:

103. Մ Ա Ն Կ Ա Ն Ը

Ուրախութիւն քեզ անպակաս,
Ով դու մանուկ սիրելի.
Ծլիս, ծաղկիս ու զօրանաս,
Տալով պտուղ արժանի:

Որպէս ծաղիկ, մանուկ, քաղցր ես
Եւ շնորհագեղ, որպէս օր.
Մանուկ, մանուկ, ինձ չխաբես,
Միշտ կ'աց այդպէս լուսաւոր:

Նայիր վերեւ, տես՝ ինչ սիրուն
Այնտեղ փայլում են աստղեր.
Ե՛ւ անթիւ են, և՛ շողշողուն,
Որպէս երկու քո աչեր:

Այնտեղ, հոգեանկ, բնակւում է
Մեր սուրբ Հայրը երկնքի.
Նա է, որ մեզ ուղարկում է
Ե՛ւ կեանք, և՛ սէր, և՛ հոգի:

104. Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ամեն անգամ, երբ թերթում եմ
Ես էջերը Սուրբ Գրքի,
Միշտ վշտացած մտածում եմ—
Ո՛ւր է սէրը մարդերի,

Որ Փրկիչը սուրբ կտակով
Մարդկութեանը աւանդեց,
Խաչի վրայ իւր արիւնով
Դիր կենդանի դրօշմեց:

Մարդիկ վաղուց մոռացել են
Խաչ ու քարոզ կենդանի.
Աւետարանն ուրացել են,
Էլ Սուրբ Դիրքը գին չունի:

Ամենայն գիրք միշտ կարդում են,
Սիրոյ գիրքը չկամին.
Ո՛ւր, չգիտեմ, որոնում են
Բաղդը իրանց խեղճ կեանքին:

105. ԲԵԹՂԵՀԷՄԻ ԱՅՐԻ Ս. ՄԱՆՈՒԿՐ

Անլոյս խաւարը, չարութեան ոգին
Տիրել էր աշխարհ, և վաղուց մարդիկ
Ապառաժ սրտով կործանել էին

Խանդավառ զգացման պատկեր գեղեցիկ.
Անցած օրերի մաքուր պարզութիւն
Ապականութեան ասպարէզ դարձած,
Էլ չէր կարմրում նենգամտութիւն,
Առաքինութեան փառքն էր շիջած...
Բայց հասաւ օրը մի նորոգ կեանքի,
Եւ Բեթղեհէմից նոր արեւ ծագեց,
Այրից առաջին ճիշը Մանուկի
Փրկութեան ժամը մարդկանց աւետեց:
Նրա ժպիտն էր, որ անհուն սիրով
Սրտերի սառույցն պիտ հալեցնէր,
Եւ մարդկութիւնը նրա շրթունքով
Ճշմարտութիւնը պիտի ուսանէր:

106. ՄԻ ՀԱՒԱՏԱՐ

Հաւատառ զու, եթէ քեզ ասեն՝
Հանգիստ զու նստիր և յուսով եղիր,—
Օրեր, տարիներ անհոգ թող անցնեն,
Քեզ համար գործը կըզայ ինքն իրեն:

Դու մի հաւատար, թէ որ քեզ ասեն՝
Ձեռքդ մի շարժիր, նստիր՝ ինչպէս կուտ,
Արծիւն ու առիւծ ոսկի կըբերեն,
Քեզ համար օտարք անդուլ կըգործեն:

Դու մի հաւատար այլոց խօսքերին,
Աչքդ մի ձգիր այլոց ձեռքերին.
Միայն հաւատա՛ քո իսկ ոյժերին
Եւ քո խելացի, առողջ մտքերին:

107. ԵՐԿՈՒ ՀՍԿԱՅ

(Հին զրոյց)

Ա.

—Ո՛վ է այդ հսկան, ինչ ոյժի տէր է,
Որ ամբողջ աշխարհ իւր ձեռքն է առել.
Երկրի մի ծայրում ինքը նստել է,
Զորս ծայրն աշխարհի իւր ստրուկ դարձրել:

Ո՛վ է, ո՛վ դա, որ թագաւորների
Վրայ տուգանք ու հարկեր է դնում,
Ինչո՞ւ չի գալիս այց իմ աշխարհի,
Ինչո՞ւ չի գալիս Ռոստոմիս տեսնում,—

Իմ սարի նման Ռոստոմին տեսնում,—
Թէ սիրտ չի անում նրա հետ կռուել.
Հապա ինչո՞ւ է հեռուից սպառնում,
Հապա ինչո՞ւ է ողջ երկրին տիրել:

«Ո՛չ, նա թոյլ մարդ չէ, նա էլ է հսկայ.
Պիտի անպատճառ տեսնեմ ես նրան.
Տեսնեմ՝ Ռոստոմիս չափ ոյժ նրա մէջ կայ,
Տեսնեմ՝ ինչ մարդ է, ո՛վ է այդ հսկան»:

Բ.

Այո ասաց Չալը, նժոյգը հեծաւ,
Մնաս բարեւ ասաց իրա աշխարհին,
Զիւն մտրակեց, սար ու ձոր ընկաւ,
Գնաց պըտրելու հսկայ Սալմանին:

Է՛հ, Աստուած գիտէ—շատ զնաց թէ քիչ,
Ֆոգնած էր, իջաւ, ծառի տակ նստեց,
Տեսաւ, հեռում մի ինչ որ տեղից
Ծուխ է բարձրանում, ձին այն կողմ քշեց:

Տեսաւ, ինչ տեսաւ, ո՛հ, դու ոչ տեսնես,
Տեսաւ, ինչ տեսաւ, էն ինչ էր, Աստուած.
Տեսաւ մի հսկայ, հսկայ լեռան պէս,
Մի իրան յարմար ձիու վրայ նստած:

Բերանն էր դրել չիբուխ ահագին,
Զիբխի բերանը, — ինչպէս մաղարա,
Դուրս փչած ծուխը նման թուխ ամպին.
(Լուլէն ինչ կըլնէր, էն էլ դու ասա):

Բայց չվախեցաւ Չալ փահլեանը.
Մօտեցաւ, բարե հսկային տուաւ.
Հսկան չընդունեց նրա բարեր,
Ոչ էլ Չալի կողմ երես դարձրաւ:

Սիրտը կոտորուեց Չալ փահլեանի.
«Ես Չալը լինիմ, Ռոստոմն իմ որդին,
Ու սա ինձ վրայ ուշք չդարձնի».
Եւ հսկայի վրայ քշեց նա իւր ձին:

Քշեց նա իւր ձին և ուժգին գոռաց,
Հսկայի մէջքին մղրախը զարկեց.
Հսկան յետ նայեց հիմա ու ժպտաց,
Ապա նա Չալի վզիցը բռնեց.

Բռնեց ու հաւի վառեկի նման
Ոլորեց, ձիու փորի տակ կապեց, —
Իբր թէ ոչինչ, — կրկին իւր ճամպան
Անհոգ ու հանդարտ նա շարունակեց:

Գնաց աղբրի մօտ մի վրան տեսաւ,
Տեսաւ մի վրան, և այնտեղ իջաւ,
Չալի աղանջը մի սիւնից մեկից,
Որ չփախչի նա, ու ինքը քնեց:

Արթնացաւ: «Ո՛վ ես, ո՛վ դու, փահլեան,
Որ յանդգնեցիր խիզախել իմ դէմ»:

— Աղա՛, քո դուլն եմ, արեւիդ միռնեմ,
Չալի երկրից եմ, — խեղճ օտարական:

«Չալի երկրից»... Հսկան ազատեց
Չալ փահլեանին. — «ազատ ես, գնա՛,
Գնա՛, Չալի տղայ Ռոստոմին ասա՝
Սալմանը քեզի կռուի հրաւիրեց»:

«Գնա՛, Չալի տղայ Ռոստոմին ասա,
Բա՛ւ է, ինչ հեռուից իրար սպառնացինք,
Եկ, այժմ կռուենք, հերիք է, հերիք,
Աշխարհն երկու տէր պիտի չունենայ»:

«Գնա՛, Չալի տղայ Ռոստոմին ասա,
Որ դուրս գայ շուտով, կռուենք իրար դէմ,
Կամ նա կըյաղթէ, կամ ես կըյաղթեմ.
Թող աշխարհի տէր յաղթողը դառնայ»:

«Գնա՛, Չալի տղայ Ռոստոմին ասա,
Որ դուրս գայ շուտով, իրան եմ սպասում. —
Գնա՛, քեզ իբրեւ զեսպան եմ ղրկում,
Քեզ ազատում եմ, դէ՛հ, շուտով գնա՛»:

Դ.

— Հայրիկ, ինձ պատմիր, ինչո՛ւ ես տխուր,
Ի՞նչդ է ցաւում, ո՞վ է վշտացրել:

— «Որդի, ցաւերս, աւա՛ղ, շատ են խոր —
Չալ փահլեանին մարդ է անպատուել»:

— Բա՛, դու Չալն ըլես, Ռոստոմ քո որդին,
Եւ մարդ անպատուել քեզ համարձակուեց:
— «Այո՛, ես Չալն եմ, Ռոստոմ իմ որդին,
Բայց կայ մի Սալման, և նա այդ արեց»:

«Այո՛, կայ Սալման, որ Ռոստոմի հօր
Տուած բարեկն չպատասխանեց»:

Այն, կայ Սալման, որ Ռոստոմի հօր
Չանն էլ անվայել կերպով շղթայեց:

«Դէ՛հ, գնա՛, գնա՛, էլ մի սպասիր,
Գնա՛, անպատուած հօրդ վրէժն առ,
Գնա՛, թէ մարդ ես, Սալմանին յաղթիր,
Ապա եթէ ոչ՝ էլ յետ մի դառնար:

«Գնա՛, Սալմանը քեզ կռուի կանչեց,
Գնա՛, անպատուած հօրդ վրէժն առ.
Յոյց տո՛ւր Սալմանին, որ դու Ռոստոմն ես,
Ապա եթէ ոչ՝ էլ յետ մի դառնար:

«Գնա՛, քաջ կացիր, բայց ազնիւ վարուիր,
Գնա՛, որդեակ իմ, հօրդ վրէժն առ,
Գնա՛, Ռոստոմ ջան, քաջի պէս կռուիր,
Ապա եթէ ոչ, ո՛հ, յետ մի դառնար...»

Ե.

Ռոստոմն ախոռից կանչեց իւր ձիուն,
Մօտեցաւ նրան ձին խրխրնջալով.
«Հէ՛յ, նշխրալաք, հեռու եմ գնում,
Քեզնից բաժնուում եմ, դէ՛հ, մնաս բարով:

«Դէ՛հ, մնաս բարով, բայց չմոռանաս,
Մէկ է ճանապարհ, հազար նեղութիւն...
Երբ նեղ տեղն ընկնիմ. ինքդ կիմանաս, —
Թռիր սար ու ձոր, հասիր ինձ իսկոյն»:

Ապա կենդանու ջուխտ աչքից պաշեց,
Բայց նշխրալաքն աշխոյժը կորցրեց,
Պաշած աչերից ջուխտ արցունք թափեց,
Եւ տխուր զէմքով Ռոստոմին նայեց...

Զ.

«Հայր, մնաս բարով, ահա գնում եմ,
Ընկած պատիւդ պիտի յետ բերեմ.

Թէ որ ինձ տեսար, յաղթող կըտեսնես,
Ապա եթէ ոչ՝ ինձ տեսնելու չես:

«Մի յուսահատուիր, դեռ դու չես ընկել,
Ողջ է Ռոստոմը, դեռ նա չի մեռել.
Թէ որ ինձ տեսար, յաղթող կըտեսնես.
Ապա եթէ ոչ՝ ինձ տեսնելու չես:

«Դէ՛հ, մնաս բարով, սիրտդ մի կոտրիր,
Կռուի եմ գնում, մի յուսահատուիր.
Թէ որ ինձ տեսար, յաղթող կըտեսնես,
Ապա եթէ ոչ, ինձ տեսնելու չես:

«Բայց նայիր ձիուս, նա կըզգայ իսկոյն,
Երբ հասնի չարիք ինձ կամ նեղութիւն.
Կիմանայ, ոտքով գետին կըդոփի,
Սանձը կըկտրի, դէս ու դէն կընկնի.

«Իմացիր, որ ես նեղ տեղն եմ ընկել.
Առ այն ժամանակ իմ բոլոր զէնքեր,
Կապիր ձիուս վրայ, թող արձակ դաշտում,
Կըզայ, ուր լինիմ, կըգտնի իսկոյն»:

Ապա նա առաւ իւր քեռու տղան՝
Սրտոտ ու ձայնեղ, անունն էր Վրժան.
Մէկ որ գոռում էր, թռչուն ու դեռուն
Սարսափում էին մարդ և անասուն:

Երկուսն էլ հագան դէրվիշի շորեր,
Ուսին ձգեցին մի-մի թմբուկ էլ
Ու ճամպայ ընկան թմբուկ զարկելով,
Դէրվիշի նման խաղեր կանչելով:

Է.

Չատ չար ու բարու ճամպին ռաստ եկան,
Չատ անժանօթ տեղ, ոգիներ տեսան,
Տեսան նրանք ջիններ, գեներ, զանգիներ,
Հուրի-փերիներ, քաջքեր ու չարեր:

Բայց ով խիզախեց կտրել նրանց առաջ,
նա իւր արեւին մոաս բարե ասաց,—
նրա մէկ կէսը ընկաւ Հնդկաստան,
Մէկը Զինամաշին, մէկը Փռանգստան:

Բայց խմբով դեւեր կարկտի նման
Յարձակում էին և կտրում ճամպան,
Մէկ դեւի ոտից բռնում էր Ռոստոմ,
նրանով միւսներէ զլխները ջարդում:

Այդպիսով նրանք բաւական գնացին,
է՛հ, դարիբ էին, ցաւեր քաշեցին,
Հատ քաղց ու ծարաւ, շատ ցրտեր կերան,
Բայց ամենեւին չվհատուեցան:

Ը.

Մի օր նրանք տեսան, որ ամպերի մէջ
Մի ինչ որ սև բան արագ թռչում էր.
Թռչուն չէր լինիլ—թւում էր շատ մեծ,
Մարդ էլ չէր լինիլ—նա թևեր ունէր:

Երկար նայեցին, տեսան, որ դե էր,
Մի թևաւոր դե, զարհուրելի բան,
Ոտքերով բռնած մի աղջիկ ունէր—
Մի հրեղէն աղջիկ,—փախցնում էր նրան:

«է, հէյ», որոտաց Վրժանը ուժգին,
Դեւ սարսուռաց, բայց դեռ թռչում էր.—
Ռոստոմը վերցրեց մի լեառ ահագին
Եւ այն է՝ նրան ուզում էր խփել,

Յանկարծ աղջկան դեւ վայր ձգեց,
Ինքն էլ թուլացած ընկնում էր հետը,
Բայց ուշքի եկաւ, ոյժը հաւաքեց
Եւ ապա թափով ճեղքեց ամպերը:

Թ.

«Ո՞վ ես դու, ո՞վ ես, ինչ տեղից, ասա՛,
Ո՞վ է քո հայրը, աննման խաթուն:
—Աստուած քո բազկին աւելի ոյժ տայ,
Հայրս է թագաւոր այս ինչ աշխարհում:

«Ո՞ւր էր զգուելի դեւ փախցնում քեզ,
Զօռով էր տանում, թէ քո կամբով էր:
—Ուր էր տանում ինձ, այդ ես չգիտեմ,
Դեւ ինձ մեր տանից ուժով փախցրել էր:

«Դէհ, գնանք, գտնենք սրա հօրը, Վրժան,
Կորած աղջիկը իւր տիրոջ դարձնենք,
Ապա մենք բռնենք կրկին մեր ճամպան,
Հսկայ Սալմանին գնանք, որոնենք»:

Աղջկայ հօրը գտան նրանք շուտով,
Հայրը մեծ պատուով նրանց ընդունեց,
Յոյսը աղջկանից կտրել էր վաղուց,
Դտաւ կորուստը և նա արտասուեց:

Եւ յետոյ նստան մի ճոխ խնջոյքի,
Ուրախանում էին երկար ու խնդում,
Ապա խոնջացած, յոգնած Ռոստոմի
Աչքը քուն առաւ, քաղցր և անուշ քուն:

Ժ.

Յանկարծ մի ահեղ որոտ լսուեցաւ,
Թնդացին ուժգին սարեր ու ձորեր,
Մարդիկ վայր ընկան. ձայնը զոռում էր.
«Ռոստոմ, հասի՛ր շուտ, Սալմանն ինձ տարաւ»:

Վեր թռաւ քնից շփոթուած Ռոստոմ,
Նայեց իւր կողքին, բայց չկար Վրժան,

Նրա տեղ կանգնած իւր ձին աննման՝
Նշխեբալաքն էր տիրոջը նայում:

Արիւն և քրտինք կտրած փրփրում,
Ոտքով դոփում էր գետինն անհամբեր.
Թամբի վրայ առած Ռոստոմի զէնքեր,
Տիրոջ հրամանին պատրաստ սպասում:

Եւ ձիու մէջքին Ռոստոմը թռաւ.

«Դէհ, գնա, թռիր,
«Դէհ, գնա, վազիր,
«Սալմանին գտիր,
«Սալմանին հասիր»:

ԺԱ.

Սալմանը տարաւ Վրժանին կապեց,
Մուկը զնդանում ամուր շղթայեց,
Ապա յետ դարձաւ, տեսաւ, որ հեռուում
Ռոստոմ կրակի պէս իրան է վազում:

Հեծաւ կրկին ձի, ընդառաջ անցաւ,
Ռոստոմ Սալմանին ահա մօտեցաւ.
Հսկաներն իրար խոր ողջունեցին,
Ապա ձիաներն յետ-յետ քշեցին:

Ձէնքերն աջ ձեռին, վահաններ ձախին,
Հրապարակի վրայ նրանք պլոտեցին.
Ապա լախտերը ձեռքերին առած,
Իրար վրայ ընկան՝ վառուած, կատաղած:

Յանկարծ երկիրը դողալ սկսեց,
Լեռներ քանդուեցին հովիտների մէջ,
Դաշտը ծովի պէս ալեկոծուում էր,
Իսկ մուկ զնդանում Վրժանն գոռում էր:

Բայց հսկաները կուռն են կրկին,
Գուրգերը առան, լախտը ձգեցին,
Բայց գուրգն էլ ջարդուեց, վահանն էլ ճայթեց,
Սրերն էլ կոտորուեց, բայց ոչ ոք չյաղթեց:

Կրկին ձիաներն յետ ու յետ տարան,
Ապա հսկաներն հանգչելու իջան:
Մէկ տարի անցաւ, թէ երկու, կրկին
Հսկաներն իրար վրայ արշաւեցին:

Կրկին երկիրը դողալ սկսեց,
Լեռներ քանդուեցին հովիտների մէջ,
Դաշտը ծովի պէս ալեկոծուում էր,
Իսկ մուկ զնդանում Վրժանն գոռում էր...

Այսպէս անցկացան երկար տարիներ,
Բայց նրանց կռիւը դեռ չի վերջացել:
Ռոստոմ ու Սալման աշխարհի ծայրում
Դեռ մինչև հիմա կուռն են, կուռն...

ԺԲ.

Ահա դրանից է, որ երբեմնապէս
Տարին կամ երկու տարին մի անգամ
Երկիր շարժուում է ծովի ջրի պէս,
Զատ տեղ ճեղքուում է, լսում է խուլ ձայն.—

Այն հին կռիւն են Ռոստոմ ու Սալման
Կրկին ու կրկին վերանորոգում,
Զարգում են իրար զէնքեր ու վահան,
Իսկ մուկ զնդանում Վրժանն է գոռում:

26. Առաւօտ, Սր
27. Նարնան սկիզբ

56. Թուխտրկան, Բարկաս . . 94
57. Արծիւ, Տ. Հրանոյշ . . 95
58. Անձնագոհ հովիւ, նոյն . 99

Դ. Բ Ա Ժ Ի Ն.

59. Երկիրը ծայր ունի, թէ ոչ 101
60. Ինչից են առաջ գալիս ցերեկն
ու գիշերը 102
61. Աշխարհի մասերը և ով-
կիտնոսները 103
62. Տիեզերք 104
63. Ամերիկայի գիւտը . . . 107

Ե. Բ Ա Ժ Ի Ն.

64. Քրիստոնէութեան սկիզբը հայ-
երի մէջ 113
65. Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ . 115
66. Հայոց տառերի գիւտը, Կ. Կ. 117
67. Մովսէս Խորենացի . . 120
68. Աւարայրի կրօն. պատերազ-
մը, Կ. Կ.
ա. Հայ իշխան. անմարան. 121
բ. Յազկերտ. թագ. հրովար-
տակը և հայերի պատածը. 122
գ. Հայ իշխանների Պարսկաս-
տան դնուլը և նրանց վեր. 123
դ. Վասակի ուրացութիւնը 124
ե. Աւարայրի ճակատամ. 125
զ. Հայաստանի վիճակը պա-
տերազմից յետոյ . . 127

Զ. Բ Ա Ժ Ի Ն.

69. Արաղաղ և մարգար. Գրիգոր 128
70. Կարապը, ձուկը և խեչափա-
րը. նոյն —
71. Հովիւ և մոծակ, նոյն . 129
72. Գիւղական և օձ, նոյն . 130
73. Հայելի և կապիկ, նոյն . 131

74. Կապիկ և ակնոց, նոյն . 132
75. Աղուէս և խաղող, նոյն . 133
76. Հետաքրքիր, նոյն . . . —
77. Ջրվէժ և առուակ, նոյն 134
78. Առիւծի որսորդութ. նոյն 135
79. Առիւծն ու մոծակը, նոյն 137
80. Արծիւն ու ճիճուն, Ծատ. 138
81. Արծիւն ու կաղնին, Թում. 140
82. Գիւղական և մշակ, Գրիգոր 141
83. Բազէն և աղանին, Ժուկով 142
84. Ճպուռ. ու մըջիւն, Գրիգոր 133
85. Գառն ու գայլը, նոյն . 144
86. Էշն ու գիւղացին, նոյն. 145
87. Սոխակներ, նոյն, թ. Աղ. 146
88. Էշն ու սոխակը, Արտեման 148
89. Էշն ու սոխակը, թ. Աղ. 149

Է. Բ Ա Ժ Ի Ն.

90. Առաւօտ, Յովհաննիսեան 152
91. Ալիք, Կ. Մել.-Չահնաղ . —
92. Գութանի երգ. Թուման. 153
93. Երկրագործ, Կ. Մել.-Չահ. 154
94. Երկրի մշակներ, Ծատ. . 155
95. Սերմնացան, նոյն . . 156
96. Ամպեր, Կ. Մել.-Չահնաղ. 157
97. Դարնան անձրե, Ծատ. . 158
98. Գիւղում, Թումանեան . 159
99. Գիւղի ժամը, Յովհան. 160
100. Զմեռ, Բարխուդարեան . 161
101. Մայր, Ծատուրեան . . . —
102. Որբիկ, նոյն 162
103. Մանկանը, Չահաղիկ . . —
104. Աւետարան, Յովհաննիս. 163
105. Բեթ. Այրի Ս. Մանուկը, նոյն —
106. Մի հաւատար, Մանուէլ-
եան 184
107. Երկու հսկայ. Գ. Առտուածա
տուրեան 16

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0242015

7947

